

DEMOKRATIJA DANAS

NEZAVISAN ZBORNIK ZA POLITIKU I KULTURU • BROJ 1

PRVA REČ REDAKCIJE

Jugoslavija se primiće kraju jedne epohe. Nju neće sačuvati ni Bog, ni komunisti, ni Milošević, ni nacionalisti, ni liberali, ni oficiri, ni Amerika, ni Rusija, ni Evropa. Neće ni "DEMOKRATIJA DANAS", već nadamo se, demokratija. Ona je iznad svake vlasti i svake opozicije - onoliko više koliko su vlast i opozicija uzajamno zamenljivi. Bez terora, bojkota, verske, ideološke ili etničke šizme.

"DEMOKRATIJA DANAS" će izlaziti kao zbornik analiza našeg političkog i kulturnog života. Kao zbornik grupe građana, "Demokratija danas" je otvorena za sve autore koji zastupaju stavove u prilog parlamentarne demokratije, slobodne ekonomije i evropskog kulturnog prostora.

Ovaj list nije glasnik bilo koje organizacije jugoslovenske političke struje, partije, državne institucije, sindikata i kulturnih tela. Njegova će se politička nezavisnost osiguravati kroz negovanje distance i prema vlastima i prema opoziciji. Njegov publicistički

stav prema kulturi crpeće svoj sadržaj iz humanističkog političkog nasleđa evropske istorije, iz jugoslovenskih dostignuća od filma do književnosti, kao i iz savremenih nastojanja da se kulturi naših naroda zagaranjuje slobodan razvoj.

Pokretači lista nalaze motiv za njegovo izdavanje u ubeđenju da se kroz javni uticaj na političku svest čitalaca može zaštititi ideja i o demokratskoj Jugoslaviji, i o demokratskim državama, njenim sastavnim delovima.

Komunistička država se raspada sopstvenim zaslugama. Nastala u epskom sjaju narodnih žrtava u svetskom ratu, tone u zloj krvi zloupotrebljenih nada u slobodu. Njih su zamenile malograđanske vode, totalna vlast nebirane partijske manjine i primitivna scijentistička ideja o egalitarnoj samoupravi stanovništva zamišljena brionskim cezarizmom. Ona se razlikovala od Moskve samo po pasoškoj slobodi, sačuvanim minimumom seljaka i zanatlija, američkim dolarским poklonima i državnom nezavisnošću.

Jugoslavija je nejasne budućnosti. Socijalistički sovjetski sistem je nacionalizmom ugrozio njeno panslavističko poreklo. Zemarivanjem ljudskih prava spustio ju je ispod građanske prošlosti. Grubom partijskom ekonomijom i niskom potrošnjom porodica kompromitovao je i svoja sopstvena obećanja. Suvviše da bi se sačuvao. Da li se može zameniti bez propasti države?

Opozicija u ovoj zemlji nema organizovanu tradiciju. Deo njenih najvećih nevolja sastoji se u tome što emancipaciju od sistema pothranjuje nacionalizmom. U odnosu na državu, on je separacione prirode bez obzira na to da li je srpski, slovenački ili hrvatski; po svojoj sadržini, on je populacioni i antidemokratski, osim kada je antikolonijalan. Međutim, on je i princip boljševičke jugoslovenske federacije! Dok su god komunisti mogli vladati preko potrošačkog ujednačavanja stanovništva i uvrijerističkim asketizmom, nacionalizam nisu potezali. Čim su osetili da ih opozicija napada optužbom za izdaju naroda, aktivirali su ga. Time su obnovili ceo svoj stari mehanizam masovnog vladanja, a blokirali protivnike. Ovi su se našli u čudu. Sada uviđaju da moraju naći način da socijalni bes stanovništva prebace sa ratnog nacionalističkog programa na građanski - a da vidljivo ne napuste naciju i narodnu republiku. To je istorijski izazov!

Bujanje demokratije u istočnoevropskim zemljama najlepši je događaj devedesetih godina ovog stoleća. Možda će Evropa u 21. vek ući kao kontinent spreman za razrešavanje političkih i trgovačkih pitanja sa Amerikom i Japanom. Opterećivače je granice uspostavljene posle drugog svetskog rata, unutrašnji nacionalni razdori i nedostatak kapitala za reprivatizaciju državne svojine.

Jugoslavija danas ne predstavlja podstrek za njih, već su oni iznenadni dokaz naše perspektive. Naše su socijalne napetosti blaže

od ruskih i nemačkih, dok su nacionalni razdori jači. Zbog toga naša kritika sistema nema takvu eruptivnu snagu kao njihova, a nacionalni sukobi negovani od strane republičkih komunističkih partija Jugoslavije i njihovih gradskih saveznika odlažu demokratsku reformu države. Čak je mogu i upropastiti.

Višepartijski sistem je u začetku. List "DEMOKRATIJA DANAS" biće njegovo stalno utočište kao principa za mirno uspostavljanje pravne, građanske države. Oslobođanje političkih osuđenika, obustavljanje političkih suđenja, ukidanje kontrarevolucionarnih paragrafa, zabrana partijskog organizovanja na radnom mestu, pretvaranje vojske u državnu silu umesto partijske, isključivanje ustavnog monopola Komunističke partije na vlast - biće polja za dizanje parlamentarne države. Ali partijska se država neće lako dati! Uz strpljenje, mudrost i dobre saradnike, vodi jugoslovenskih stranaka zadobiće poverenje stanovništva i otkloniti strah od sutrašnjeg dana.

Kosovo se ne čini tako bolnim pitanjem kao što ga prikazuju arbanaški tiranski separatisti i beogradski državni partijski i gradski nacionalisti. Izgleda da nije tačno ni da je to samo unutrašnje pitanje Srbije. Njoj treba pomoći. Možda ima smisla da centralna država nad Kosovom uspostavi privremeni protektorat. Jugoslavija i Srbija ne mogu rešavati Kosovo dok god i same ostaju u boljševičkoj federaciji, jer ne mogu slobodnim ekonomskim, tehnološkim, političkim i kulturnim internacionalizmom da savladaju unutrašnje etničke i plemenske korene antidemokratske države. Emancipacija Kosova od slabo raspodeljene nacionalne vlasti nije moguća bez emancipacije Srba, Arbanasa, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i ostalih od sistema koji je etnos, kao princip državnog ustrojstva, forsirao od 1943. godine. Kosovo se ne rešava izolovanom intervencijom Jugoslavije u Prištini, već univerzalnom demokratskom intervencijom u svim gradovima Jugoslavije.

Ovaj list veruje da zastupanjem demokratije postaje deo svih onih jugoslovenskih političkih snaga koje tragaju za trećom, slobodnom Jugoslavijom i njenom evropskom sačinom. Mi, koji smo uložili sudbinu, svoju imovinu i imovinu svojih prijatelja u njega, ne možemo stati tamo gde ostavljamo prethodnu generaciju i njene savremene simpatizere.

Stoga pozivamo sve bliskomišljenike da nam se pridruže! Pozivamo čitaoce da šire našu reč kao svoju reč! Za pravdu, istinu, slobodu i demokratiju!

Jože Mencinger:

"RASPAD" CENTRALNE DRŽAVE

str. 2.

Vladimir Gligorov:

ĆORSOKAK

str. 3.

Zoran Gavrilović:

ČEMU NAS ISTORIJA UČI?

str. 4.

Srđa Popović:

NOVE NEOKONZERVATIVNE STRANKE

str. 8.

Slaven Letica:

POLITIČKA SVIJEST (DUH)

str. 7.

Danilo Kiš:

PISAC U HAOSU SVETA

str. 17.

"RASPAD" CENTRALNE DRŽAVE?

Pogled pojedinca sa severozapada

Kod nas je među ekonomistima, pogotovo srpskim, raširena "stilizirana činjenica", kako kaže Ivo Bičanić, prema kojoj se jugoslovenska privreda dezintegrirala i prema kojoj je Ustav iz 1974. Osnovni razlog njenog dezintegriranja. Ta se "činjenica" uzima zdravo za gotovo iako je empirijskim proučavanjem dokazano, prvo, da "činjenica" o nepovezanosti republičkih privreda empirijski ne stoji i, drugo, da 1974. ne predstavlja prekretnicu u stepenu povezanosti pojedinih delova zemlje. Ali ta "činjenica" se jednostavno ugrađuje u analize raspada jugoslovenske privrede odnosno raspada "jedinственog jugoslovenskog tržišta"; analitičari i ne gledaju podatke o tokovima cirkulacije roba.

U tim analizama susrećemo se sa dve osnovne varijante.

Prema prvoj, koju možemo nazvati "varijantom zamere" i čiji je najmarkantniji zastupnik akademik Kosta Mihajlović, raspad jugoslovenske privrede plod je zavere, svesno i konspirativno ugrađen već u privrednu reformu iz 1965, sa kojom je okončano "zlatno doba" visokih stopa rasta. Neke podvarijante ove varijante idu i dalje; prema njima se na raspadu konspirativno radilo već ranije. Privredna reforma iz 1965, Ustav iz 1974. i amandmani na slovenački ustav iz 1989. samo su faze u izvođenju te zavere.

Činjenica da su među značajnim stvaralacima jugoslovenskih privrednih sistema bili Kidrič, Kardelj i Krajger značajan je "argument" varijante zavere. Zaboravlja se da su oni pre nego Slovenci bili komunisti i da su njihove ideološke zablude bile fatalne i za slovenačku i za jugoslovensku privredu; njima su uništavani seljaci, zanatlije, preduzetnici i drugi "eksploatatori". Razlozi su isti u svim socijalističkim privredama: vera u avangardnu ulogu Partije i komunizam, iz koje proizlazi potreba za uništenjem privredno nezavisnih slojeva stanovništva - potencijalne opozicije, i proganjanje čak veoma osamljenih dvoumljenja u naučnost marksističke "nauke".

Drugu, rašireniju varijantu raspada možemo nazvati "nacional-birokratskom" varijantom. Prema toj varijanti, raspad "jedinственog jugoslovenskog tržišta" odnosno "republikanizacija" privrede plod je nastojanja (ne zavere) nacionalnih birokratija da ovladaju "svojim" privredama. Zanimljivo je, ali za naše prilike ne neobično, da ovu varijantu ponavljaju oni koji se po svim svojstvima ubrajaju u nacionalne birokratije.

REPUBLIKANIZACIJA PRIVREDE

Nacionalne privrede se, kao što kaže Dragoje Žarković, jedan od zastupnika ove varijante, "nesposobne za samostalan život, održavaju samo pomoću svojih država, koje

"Stilizirana činjenica" umesto činjenica - Od varijante "zavere" do "nacional-birokratske" zavere - Ustav iz 1974. je zaista loš, ali su obrazloženja pogrešna - Opstanak Jugoslavije se ne može zasnivati na nesebičnom "bratstvu i jedinstvu", već na sebičnim koristima od "različitosti i saradnje"

nastoje da ih zaštite od bilo kakve konkurencije i da im izvuku što više na račun drugih". Prema toj varijanti su i veliki privredni promašaji posledica "republikanizacije"; ona sprečava kvalitetno makroupravljanje privredom i onemogućava razvojnu politiku zemlje. Kako su, navodno, sva nastojanja nacionalnih birokratija sažeta u Ustavu iz 1974. napuštanje onih odredbi Ustava koje omogućavaju "republikanizaciju" i unošenje "jedinственosti" smatra se putem za rešenje gotovo svih privrednih problema.

zultati "avangardne" uloge Partije i dominacije politike nad ekonomijom koje su ostvarivane pomoću "ničije i svačije" društvene svojine. Pored toga se opštinizacija i republikanizacija privrede izvode neformalno, pa ih formalna derepublikanizacija privrede i ne zahvata, a uz to one i ne utiču na tokove cirkulacije roba, nego pre svega na kvalitet i ponašanje menadžerskih struktura, koje ne odgovaraju ni vlasnicima ni radnicima, nego partijskim sekretarima i drugim "subjektivnim snagama". Osnovni je problem, dakle,

U Jugoslaviji je svaki treći zaposleni bio član SK, a u Sloveniji tek svaki sedmi, pa otuda i liberalniji stav slovenačke partije

Iako su kritičari Ustava iz 1974. u pravu kada ističu logičku neodrživost odredaba tog ustava, njihova su obrazloženja pogrešna. U najboljem slučaju reč je o zameni uzroka sa posledicama. Republikanizacija i opštinizacija privrede su, naime, samo sporedni re-

politički monopol.

Ni veliki privredni promašaji, kao što su Smederevo ili Kerting, nisu proizvod republikanizacije; oni su proizvod "soft budget constraint" s kojim su suočavana jugoslovenska preduzeća, a još više "no budget con-

straint" s kojim su suočavani naši političari, a što nas ponovo vraća na politički monopol.

Sigurno postoje delovi privrednog sistema koji iziskuju centralno regulisanje (novac, spolnotrgovinski odnosi, posredni porezi). Ali mišljenje da je centralno upravljanje privredom samo po sebi efikasnije, jer je reč o maksimiranju jedne funkcije a ne njih osam, tipičan je odraz centralnoplanskog mentaliteta koji zanemaruje da u privredi svaki privredni subjekt (milioni njih) maksimira svoju funkciju korisnosti. Čak ako bi upravljanje iz jednog centra bilo kvalitetnije nego iz osam, njime se ne mogu nadoknaditi defektnosti osnova privrednog sistema, a nema ni garancije da se centralizacijom postiže kvalitetnije upravljanje. Naprotiv, centralno upravljanje privredom bilo je mahom loše, a takvo je pre svega zbog neznanja i nemarnosti federalne administracije, što je takođe čvrsto povezano sa političkim monopolom. Druga je stvar što je preraspodela nadležnosti kod federalnih organa vlasti takva da vlada ne može da vodi ekonomsku politiku u najužem značenju te reči (na primer, određivanje kursa klirinškog dolara) jer joj se u to mešaju Skupština, Predsedništvo SFRJ, Partija, što je, između ostalog, opravdava za sve što uradi ili ne uradi.

Već i grubo poznavanje privrednog sistema takođe veoma jasno pokazuje da priča o republikanizaciji privrednog sistema i ekonomske politike ne stoji. Naprotiv, privredni sistemi republika razlikuju se manje nego što bi, već zbog velikih razlika u razvijenosti, trebalo da se razlikuju; a republike nemaju praktički nikakvih ingerencija u vođenju ekonomske politike.

KA RASPADU CENTRALNE DRŽAVE ZBOG RASPADA SOCIJALIZMA

Ustavom iz 1974. nije došlo do raspada centralne države; taj je ustav poslednji pokušaj za očuvanje socijalističkog karaktera jugoslovenske privrede, a samim tim i centralne države. Ideje "dogovorne ekonomije" sažete u odredbama tog ustava su, naime, rezultat nastojanja da se spreče nepoželjne političke posledice uvođenja tržišta krajem šesdesetih godina. Reč je, pre svega, o pokušaju odbrane položaja "avangarde" (savezne, republičke, opštinske, itd.), koja je tržištu nepotrebna da je ono i ne priznaje. Drugim rečima, da nije bilo protivreformne u sedamdesetim godinama sažete u Ustavu iz 1974, do stvarnog raspada socijalističke privrede, a time i države zasnovane na socijalističkim temeljima, došlo bi već u sedamdesetim godinama. To potvrđuju i tadašnji sporovi među republikama oko deviza, puteva i slično. Raspad socijalističke privrede je ovom protivreformom odložen i počeo je sa privrednom krizom u osamdesetim godinama. Tada je, naime, posta-

lo jasno da je reformisanje socijalističke privrede iluzija. Ona se ne može reformisati da bi postala efikasna i ostala socijalistička. Raspad centralne države u vidu njene sve manje efikasnosti, koja, međutim, zajedno sa republičkim i opštinskim državama i dalje nezasito guta novac, opet je samo pratilac sloma socijalizma. To i nije jugoslovenska specifičnost. Do sličnih lomova centralne države, ali u mnogo većim razmerama, dolazi i u Sovjetskom Savezu, koji nije imao Ustav iz 1974, ali gde je sasvim jasno da je to, između ostalog, cena za promenu privrednog sistema i raspad carstva.

U procesu raspada socijalističke privrede sasvim je normalno što se u pojedinim delovima zemlje, pogotovo u Sloveniji, pojavljuje strah od ponovne centralizacije upravljanja, koja je veoma izražena u amandmanima na Ustav SFRJ a još više u predlozima za te amandmane. Neposredan odgovor na to su i amandmani na slovenački ustav. Reč je o pokušajima zaštite kvantiteta "potrošačkog i političkog suvereniteta" pojedinca, koje on, jer je kao pojedinac nemoćan, prenosi u zahteve za suverenitetom republike. Veza između promena republičkog ustava i "potrošačkog i političkog suvereniteta" pojedinca je, dakle, jasna. Veća ekonomska samostalnost republike treba da

Činjenica da su među značajnim stvaraocima jugoslovenskih privrednih sistema bili Kidrič, Kardelj i Krajger značajan je "argument" varijante zavere. Zaboravlja se da su oni pre nego Slovenci bili komunisti i da su njihove ideološke zablude bile fatalne i za slovenačku i za jugoslovensku privredu; njima su uništavani seljaci, zanatlije, preduzetnici i drugi "eksploatatori". Razlozi su isti u svim socijalističkim privredama: vera u avangardnu ulogu Partije i komunizam, iz koje proizlazi potreba za uništenjem privredno nezavisnih slojeva stanovništva - potencijalne opozicije, i proganjanje čak veoma osamljenih dvoumljenja u naučnost marksističke "nauke".

spreči da se centralizacijom privrednog odlučivanja i prelivanjem smanji kvantitet "potrošačkog suvereniteta" prosečnom Slovencu, dok veći politički suverenitet osigurava dostignuti nivo političke ravnopravnosti (odnosno manje neravnopravnosti) prosečnog nepartijskog Slovenca. Zauzimanje za veću samostalnost republike i za konfederaciju je, dakle, sasvim novmalan proizvod ljudske sebičnosti. Da li su bilo standard bilo ravnopravnost stvarno ugroženi od centralizacije, i nije važno; važno je da apotrošač (građanin) misli da je to tako.

Takođe je normalno što su ovi zahtevi u Sloveniji jači nego drugde. Mogućnosti pretvaranja slovenačke privrede u normalnu tržišnu privredu bez prethodnog povratka u kapitalizam 19. veka su ipak mnogo veće nego privreda drugih delova zemlje. Uz to je stvarni ugled Partije u Sloveniji uvek bio mnogo manji nego u drugim delovima zemlje; što pokazuju podaci o relativno najmanjem broju njenih članova. Dok je u Jugoslaviji svaki treći zaposleni član SKJ, u Sloveniji je to samo svaki sedmi. I visok postotak "drugorazrednog" stanovništva, koje je u jednopartijskom sistemu politički diskriminisano, jedan je od razloga veće "liberalnosti" slovenačke partije.

Odnosi među republikama, koje su zbog krize, sve većeg nezadovoljstva svog stanovništva i sve veće zavisnosti republičkih država od građana prisiljene da štite "suve-

renitet" pojedinaca, mogu se prikazati na sledeći slikovit način. Pojedine republike, naročito Srbija i Slovenija, nalaze se u položaju igrača ubedenog da bi bolje prolazio ukoliko bi igrao sâm umesto zajedno sa drugima, i koga je zapravo nemoguće uveriti da se kooperativna igra isplati. To stoga što on živi u uverenju da sâm igra kooperativno a drugi ne, pa to igru pretvara u nekooperativnu, u igru u kojoj on mnogo više ulaže nego drugi.

Dodajmo tome i uverenost da se ne može verovati u arbitra, odnosno da je reč o igri u kojoj nema ni čvrstih pravila ni poštenog arbitra. Na nepostojanje pravila igre ukazuje postojeći potpuni pravni vakuum, koji se, na primer, ogleda u nepostojanju pravila za razrešavanje ustavnih konflikata. Nepostojanje pravila proizlazi iz činjenice da je sistem izgrađen na pretpostavci o nekonfliktnosti, a ova iz pretpostavke o većitosti "nepogrešivog" arbitra. "I posle Tita - Tito".

Pokušaj da se pređe iz kooperativne u individualnu igru je, dakle, racionalno rešenje, ali je njegovo ostvarenje vezano sa rizikom. U takvoj se situaciji očigledno pojavljuju dve mogućnosti za zadržavanje kooperativne igre.

"Kooperativna" igra zasnovana na pravilima "bratstva i jedinstva" može biti nametnuta od drugih igrača (u našem slučaju je JNA jedini igrač koji bi to mogao), što problem odlaže, ali ga ne rešava.

Prava kooperativna igra se, međutim, može ostvariti jedino stvaranjem ubedenja da će svi igrati kooperativno po pravilima koja će svi prihvatiti. U sadašnjim prilikama to je praktički nemoguće, jer je očigledno da su pravila koja bi igrači hteli da prihvate veoma različita.

Ako ostanemo na tlu ekonomije, razlika među predloženim pravilima veoma se dobro ogleda u poređenju Mikulić-Markovićevog koncepta privredne reforme sa konceptom privredne reforme Miloševićeve komisije. Ukratko, u "novom socijalizmu" ili "socijalizmu po meri čoveka", socijalizma koji je uvek bio definisan kao privredni sistem zasnovan na društvenoj odnosno državnoj svojini sredstava za proizvodnju više nema, je se tržište proizvodnih faktora i socijalizam logički isključuju. Sa druge strane, Miloševićev socijalizam sažet u nacrtu privredne reforme njegove komisije izričito istrajava na društvenoj svojini i liči na u ekonomskoj teoriji dobro poznati koncept Langeovog tržišnog modela socijalizma sa naglašenom ulogom "planera" (Partije) koji bira menadžere i postavlja pravila njihovog ponašanja na tržištu roba.

Dakle, čak i na ekonomskom području, na kojem su, navodno, razlike između pravila koje bi prihvatili pojedini igrači najmanje, one su nepremostive. Zbog toga je jedina mogućnost da se s vremenom postigne dobrovoljna kooperativna igra dopustiti individualnu igru uz bitno smanjenje broja pravila igre. Jedino bi to moglo ponovo da ubedi igrače u korisnost kooperativne igre. Drugim rečima, za opstanak Jugoslavije u kojoj će sve biti dobrovoljno, nužno je (1) smanjiti "jedinственosti" i (2) prihvatiti činjenicu da se nova pravila ne mogu zasnivati na nekakvom nesebičnom "bratstvu i jedinstvu", nego samo na sebičnim koristima od "različitosti i saradnje".

Jože Mencinger

ĆORSOKAK

Situacija u Srbiji može se označiti kao suočavanje sa ćorsokakom. Drukčije rečeno, postaje jasno da je učinjena strateška greška, pa se traži taktički izlaz. Za sada, nema uslova da se dode do promene strategije. Razlog je u tome što je postojeća strategija stekla određenu kvazi-legitimnost, tako da je teško odustati od očekivanja koja su stvorena, a za koja se sada vidi da se neće ispuniti. Stoga se teži taktičkom prilagođavanju, koje se sastoji u promeni sredstava, uz očuvanje ciljeva. Međutim, tek shvatanje o nužnosti promene ciljev amoglo bi da izmeni čitavu političku situaciju u Srbiji. Ovo nije na vidiku.

Ovo što govorim o strategiji važnije je nego što se inače misli. Mnogi nisu svesni da je u očuvanju socijalizma Beogradu bio određen ključni zadatak. Strateška tačka očuvanja socijalizma bila je u Beogradu, pod čim se smatralo sprečavanje prevlasti liberalnih ideja u glavnom gradu. Očigledno se smatralo da bi svaka obnova komunističke vlasti morala da krene iz Beograda. Nasuprot tome, eventualna prevlast liberalnih i demokratskih shvatanja u Beogradu rušila bi čitavu zgradu komunizma u Jugoslaviji. Usled toga, Beograd je bio pod posebnom paskom. Danas je prevladalo uverenje o antisrpskom karakteru ove strategije, a u stvari reč je o strategiji odbrane jednog centralizovanog sistema, koji se štiti policijskom državom. I puč i revolucija mogu se izvršiti samo u glavnom gradu, dogod je reč o komunističkom režimu.

Ovo je dovelo i do toga da Beograd i Srbija izgube uticaj i moć, a i da zaostanu u procesu napuštanja socijalizma. Ravnoteža koja je uspostavljena početkom sedamdesetih godina postala je neodrživa. No, tad aje izabrana pogrešna strategija: da se uz postojeće ciljeve i unutar postojećih ustanova uspostavi nova ravnoteža, uz bitno povoljniji položaj Srbije. A to znači da se sa socijalističkim ciljevima uz pomoć komunističke partije dode do novog odnosa političkih snaga. Međutim, socijalistički su ciljevi propali, a komunisti su se razjedinili. Drugi kanali, pre svih vojska, od kojih se očekivalo da će braniti socijalizam pokazali su se nespremni da tu svoju ulogu izvrše, poučeni iskustvom od Poljske preko Tienanmena do Rumunije.

Izgledalo je, konačno, da će se moći nešto postići oslanjanjem na politiku nacionalnog interesa, koja bi trebalo da vodi novoj nagodbi u Jugoslaviji. Međutim, nacionalističke politike najmanje odgovaraju upravo Srbiji, pre svega zato što zatvaraju liberalnu i demokratsku alternativu, koja jedina može da obezbedi maksimalna nacionalna prava uz miran zajednički život. U tom smislu, ključni nedostatak strategije komunističke Srbije jeste taj što se i dalje drže titoističke politike, po kojoj je liberalni Beograd najveća opasnost.

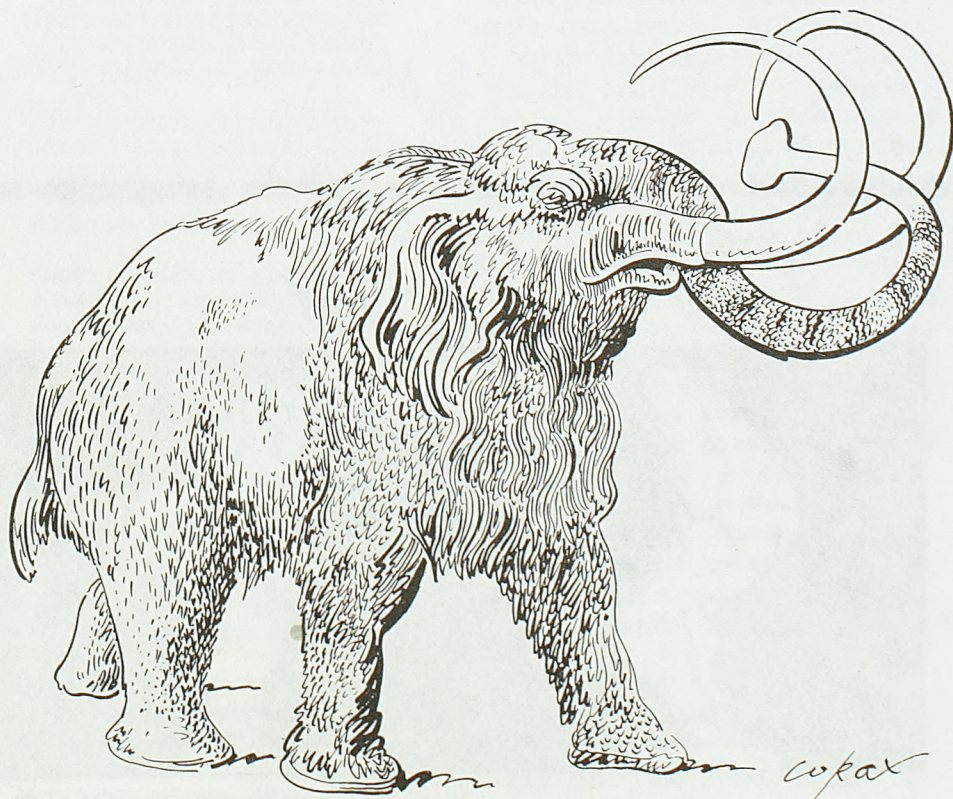
Ironično je, ali bojim se tačno, da će prvi koji su shvatili da je Josip Broz mrtav biti poslednji koji će shvatiti da on ne može umreti dok živi komunistička partija. Sada je toliko uloženo u odbranu socijalizma, u ravnopravnost nacionalnih interesa i u komunističku mobilizaciju naroda da se teško mo-

Opozicija je pokazala nesposobnost da se liberalizmom odupre nacionalizmu, pa prihvata temeljnu komunističku ideju da se ne može naći demokratski okvir za rešavanje nacionalnog pitanja.

že videti kako bi se sa komunističke moglo preći na demokratsku strategiju. A bez toga se osnovni politički interesi ne mogu nikako ostvariti.

Mora se još dodati da je opozicija pokazala nesposobnost da se liberalizmom odupre nacionalizmu, pa prihvata temeljnu komunističku ideju da je srž jugoslovenske politike u tome da se ne može naći demokratski okvir za rešavanje nacionalnog pitanja, te da se može samo živeti u više ili manje nestabilnim režimima, koji se bave stalnom raspodelom i prerapodelom nacionalnih prava i računa. Ovakvo stanje održava autoritarizam kao jedno od mogućih rešenja i oslobađanja sve od rizika koji sadrži opredeljenost za liberalnu demokratiju. Zato će biti potrebno još više dokaza da bi se konačno shvatilo da je ćorsokak stvarno ćorsokak.

Vladimir Gligorov

ČEMU NAS ISTORIJA UČI?

Slom sistem a koji ne može opstati bez pokornosti, jednoglasja, aplauza i mitinga

Boljševizam je počeo kao nad ačovečanstva, a završava se kao užas i zločin - U pitanju je sistem koji ne može opstati bez pokornosti, jednoglasja, aplauza i mitinga - Demokratija ima mehanizme koji ograničavaju glupost, oholost i ambicije za vlašću bez granica

Copax

Učili smo davno staru, mudru izreku: istorija je učiteljica života. Učili i, kao i mnoge druge mudrosti starina i prošlosti - zaboravili. Ona je samo dugo i gorko iskustvo ljudi: živeti u sadašnjosti - to znači, u stvari, saznati mudrost proteklih saznanja. Mnogi su mudri ljudi pojmlili suštinu te izreke; ali očevidno treba živeti u sadašnjosti pa do kraja uvideti da se smisao izreke otkriva u jednom teško razumljivom ponavljanju. Dobra i Zla, tiranije i slobode. O tome možemo razmišljati koliko možemo i umemo: filozofski, umetnički, politički, ideološki, itd., itd.

Međutim, ono što se danas pred našim očima zbiva, ovaj teški, pravedni slom tiranije jednog ludaka u Rumuniji izvan je normalnog poimanja, pa samim tim i izvan svakog mudrovanja o nataloženom iskustvu trajanja istorije: savremenici su u vrlo kratkom vremenskom periodu jasno videli šta, u stvari, znači era boljševizma, odnosno šta znači era monopolizma, tiranije, tako dobro znana mnogim tamnim stranicama istorije. Ali, koliko su psihološki drukčija saznanja iz učenih stranica o prošlosti - od doživljenih, viđenih, od čujnih krikova, od bola i straha izobličeni ljudskih lica! I stari Rimljanin je verovao da je njegov vek najsavršeniji i samim tim večit. Ili ta pitanja uzaludnosti istorijske vere u sadašnjost ostavimo istoriji, koja je neophodna, razume se. Ono što savremenik doživljava, svakako je psihološki mučnije od svih mučnina prošlosti koje se ponekad čitaju i kao zanimljivo štivo. Tako i mi danas našu zbilju doživljavamo slično našim precima, pa ipak sasvim drukčije; i oni su bili svedoci mnogih slamanja, ali su oni psihološki prohujali, a mi danas slomove doživljavamo kao realnost. Očito je razlika samo u silnim promenama oblika nasilja. I nije samo Rumunija u pitanju: u pitanju je čitav svet boljševizma, koji je tako duboko obeležio naše stoleće. On je počeo kao nada čovečanstva, a završava se kao užas i zločin.

Ne treba se zavaravati nadama komunističkih političara i ideologa da će krpljenjima i utopijskim reformama sačuvati monopol jedne partije koja već decenijama smatra da je njeno božansko pravo da upravlja voljom, svešću, pameću i slobodom ljudi. To su oni dramatični trenuci istorije kad Zlo navlada u ime jednog principa: mita, boga, despota, monarha, radničke klase - svejedno. Jedan princip vlasti proglašen za Apsolut uvek je izraz tiranije, bilo kakva ona bila. I nije danas srećna i nesrećna Rumunija jedini dokaz početka kraja boljševičke ere. Svuda, od Trga nebeskog mira, Sovjetskog Saveza, Poljske, Istočne Nemačke, Mađarske, Čehoslovačke, Bugarske, pa i kod nas, razume se, lome se okviri apsolutizma komunističke vlasti. Da je svest komunista na vlasti neopтереćena Apsolutom vlasti, demokratija bi bez užasa rešila ovu neizbežnu istorijsku smenu u ime slobode i ljudskog življenja. Bar bez krvi.

Razume se da su mnogi demokratski pokreti, naročito u svojim počecima, bivali obeleženi krvlju. Muke njihovog nastajanja bile su, često, obojene dragom bojom radosti - crvenom. Neke zakratko: svuda tamo gde je demokratska revolucija konačno pobedila, crvena boja je izgubila svoj politički, simbolički smisao i postajala lepota za oko i deo estetskog zadovoljstva. A tamo gde je demokratija počinjala da se pretvara u svoju suprotnost, u vladavinu jedne partije, crvena

boja postaje simbol autokratije i represije. zastrašujući, u većoj ili manjoj meri, bilo gde i kako kad, ali uvek usmeren ka monopolu održanja vlasti po svaku cenu. Stara mudrost istorije ponavlja svoje nataloženo iskustvo: ljudsko društvo kao da je osuđeno da se kreće između Zla i Dobra, kao da je to princip njegovog postojanja. Danas smo svedoci da se boljševička era zla bliži svom istorijskom kraju. Ali kad će doći taj kraj i po koju cenu?

ODBRANA SISTEMA POČINJE SILOM

Naša je zemlja zanimljiv primer ovog istorijskog smenjivanja: dobivši rat na uslovljenim slobodarskim načelima nacionalnog i društvenog oslobođenja, Komunistička partija Jugoslavije se vrlo brzo pretvorila u udarnu pesnicu staljinističkog principa vladavine. (Setimo se samo govora Moše Pijade na Prvom zasedanju Ujedinjenih nacija u Parizu 1947. godine. Ovenčana slavom pobeđe, KPJ je protiv svojih jučerašnjih saveznika govorila ono što Staljin nije hteo, ili nije smeo da kaže. Svet se promenio: saveznička demokratija je pravila sve veće ustupke savezničkom komunizmu koji se, u međuvremenu, znatno proširio. Otd., itd. - mnogo od toga već davno znamo, a danas, u ovom prelomnom trenutku, znatno više. Ali, ostavimo i to istoriji.)

Mi danas vidimo kako vreme istorijskog vladanja Apsoluta Zla prolazi. U krvi, razume se. Samo, šta sa nama? To je glavni politički i teorijski problem, jer ne treba nikako smetnuti s uma dve davno uočene činjenice: KPJ je, uz veliku pomoć sveta, ipak dobila rat i odmah se neminovno našla na strani represije i apsolutizacije svoje moći; druga je činjenica strahovit građanski rat u ovoj višenacionalnoj zemlji, zvanog Jugoslavija. Nije mi namera da sve te dobro znane činjenice razlažem - one su i suviše dobro poznate, uz još mnoge druge koje pripadaju periodima vladavine apsoluta neslobode i nasilja i u današnjoj istoriji.

Ali šta sad? Jugoslavija se ipak razlikuje od drugih socijalističkih zemalja, ma koliko po sistemu vlasti njima pripadala: prva je otvorila granice, prva je počela, makar neuspelo, da razmišlja o reformama, prva je donekle omogućila bar izvesnu slobodu štampe. Ali je, u suštini, ostala na principima monolitne vlasti iako je te principe propagandno odbacivala. Stvorila je republike, odnosno republičke partije, "dogovornu ekonomiju", "samoupravljanje" - sve atribute jedne labave federacije koja treba da se održava samo jedinstvenom vlašću SKJ, a svi njeni pomoćni mehanizmi uglavnom proizlaze iz boljševičkih modela koji su istorijski na umoru (prevremeni izbori, partijske čistke velikih razmera, prividno slobodno kandidovanje, svedenje sredstava informisanja na propagandna glasila pojedinih republičkih partijskih državnica, napor da se politička vlast održi i nad ekonomijom i kulturom, itd. Sve to, uz opštu bedu i mnogo štošta drugo, nameće mnoga pitanja: kako spasti monolitnu vlast vladajuće partije, odn. SKJ, kad ona, stvarno, ovako razjedinjena, ne postoji, i kojim to čarobnim štapićem spasti Jugoslaviju da je i Albanija ne pretekne u istorijskom procesu koji sve vidnije postaje okrenut demokratiji, ljudskim pravima i slobodnoj ekonomskoj utakmici.

Ali, o tome neka brinu komunistički forumi i vlastodršci.

Partija bez programa, suočena sa lomovima boljševičkih modela u gotovo svim delovima sveta, bez obzira na svoju prošlost, izgubila je svoju istorijsku šansu. Došavši na vlast preko utopijske ideje o vladavini radničke klase, ona je i sebe i čitavo društvo dovela do prosjačkog štapa; umesto socijalne pravde i jednakosti, pomoću kojih je preuzimala vlast, ona se pretvorila u neku čudnu varijantu već davno umrlog feudalizma. Čaušesku nije jedini: čitav niz komunističkih lidera je, u suštini, u većoj ili manjoj meri, radio ono što se danas u Rumuniji otkriva.

To ne treb azaboraviti. Istorija uči da je ljude kao što su Čaušesku, Staljin, Mao Cedung, Tito i mnogi drugi koji su bili na čelu istorijskog kretanja ka Zlu - da je sve njih, u stvari, rađao sam sistem, da je sistem oličenje onih kretanja u istoriji koja vode i ostvaruju se kao periodi despotija. Ali prema mrtvima je lako biti ironičan: u praksi, diktature ne trpe ironiju. Dobro znamo sudbinu mnogih koji su se ironijom podsmeivali diktatorima. Zato pomrle lidere ostavimo njihovoj nelepom sudbini, koja je sama po sebi dokaz više da su svi oni bili otelotvorenje Zla samog, bez obzira na varijante koje su u pojedinim istorijskim epohama obeležavale to Zlo.

Zato, u suštini, nisu samo vođe u pitanju. U pitanju je sistem koji ne može drukčije opstati bez potpune pokornosti, bez čuvenih jednoglasnih odobravanja, oduševljenih aplauza i mitinga.

Otuda danas, u sumračju gotovo celovekovnog vladanja mnogim narodima, toliko sličnosti među njima; odbrana sistema pre svega počinje silom. Nju prate bezbrojni politički skupovi koji treba da opravdaju upotrebu te sile. Izmišljaju se novi termini koji, iako ne znače ništa, treba i svom narodu i demokratskom svetu da pokažu kako su komunističke vlasti na pravom putu novog razvoja, odnosno na strani Apsoluta dobra. Tako je - i ne samo kod nas - u zvaničnoj, moćnoj propagandi stvoren pojam "pluralizam", koji treba da zameni i prevaziđe vekovni pojam demokratiju. Demokratija se, istina, nije mogla sasvim izbeći: pojam "demokracija" upotrebljava se kao dokaz velikih promena, a on u suštini nije ništa drugo do krečenje fasade ispod kojeg sve ostaje isto - od grejanja do kanalizacije. Neslobodu i kulise slobode nije ni prvi ni poslednji izmislio Potemkin. Samo su politički pojmovi zamenili njegovu sela...

NACIONAL KOMUNIZAM I NOVI LIDERI

Kod nas se sve više ostvaruje nacionalkomunizam. Nova formula za stare zakone očuvanja monopola vlasti. Naša, jedinstvena u svetu. Ujedinjeni Srbi pod vodstvom SKS, koji imaju svoje Kosovo, ali i mnogo Srba van republičkih granica, sve se teže razumeju sa komunističkom vlašću Hrvatske, Slovenije, Makedonije, jer gotovo da su sva sredstva za održavanje moći u igri: od tenkova na Kosovu, preko afera, podvala, krađa, do svada i razmimoilaženja u vrhovima vlasti, koje za sada jedino održava želja za vlašću. Kučan govori o samostalnoj, evropskoj, komunističkoj Sloveniji - kao daje to moguće. Milošević o slobodnoj, bogatoj, ujedinjenoj Srbiji - kao da je i to moguće.

Komunistička vlast se našla u haosu koji je svakome jasan sem onima koji još uvek misle da je boljševički tip vlasti uopšte spojiv sa demokratijom i savremenim svetom, a boljševici to nikada, od Lenjina, nisu ni hteli - verujući da je njihova moć jedini izlaz njihovim nesrećnim narodima.

Oko nas se ruše diktatorski metodi komunističkih partija, a u Jugoslaviji se radaju novi lideri koji vešto rasplamsavaju potisnuto nacionalno biće naroda koji nije smeo glasno i jasno da pominje svoje ime, tradi-

cije, slave i manastire. Ali ti isti voljeni i vešti lideri zadržavaju sve osnovne principe boljševizma: monopol vlasti, pojam društvene svojine, opiranje sve moćnijim talasima višestranačkog sistema kroz izmišljanje novih boja i modela komunističkog društva i prividno menjanje Socijalističkog saveza, uz nedodirljivost armije, Tita, avnojevskih principa, kao da se ništa promenilo nije i kod nas i u zemljama realsocijalizma, koje menjaju čak i nazive i simbole svojih država. Kao da nije prošlo pola veka od AVNOJ-a koji se stvarao pod ratnim uslovima i njima prilagodavao, i koji se, prirodno, u velikoj meri razlikuje od današnjih prilika i odnosa u Jugoslaviji.

Sve to leži u osnovama današnjeg potpuno razjedinjenog Saveza komunista Jugoslavije: nema AVNOJ-a sem kao istorijskog dokumenta, nema bivše KPJ pod neprikošenim vodstvom Tita. Svega toga nema, ali ima teškog i grubog napora da se u ime različito tumačene prošlosti održe mehanizmi represije i moći. A i istorija Partije uči: tradicija je jedno, prošlost nešto sasvim drugo. Kad jedan narod drži do tradicije, on to najčešće čini zbog oslanjanja na lepe periode svoje prošlosti, zbog kojih i ima dobru sadašnjost i nadu za još bolju budućnost, čija uporišta otkriva u dalekim nagoveštajima tradicije. Razume se, ne uvek i ne kod svih. Ali kod naprednih naroda, tradicija se neguje kao klica iz koje je nikla srećnija sadašnjost (Magna carta, američka i francuska revolucija, i druge). A kod onih naroda kod kojih jedan politički uspeh iz prošlosti postaje bitno obeležje vladavine, put ka Apsolutu zla je utvrđen, a vrata političkom konzervatizmu, antiprogresu i dogmatizmu širom otvorena! Zato se tako teško, i često krvavo, ruše sistemi koji smatraju da je njihova prošlost garantija za neku utopijsku budućnost. Zato se i kod nas prošlost, koja

u mnogim zvaničnim interpretacijama jedva da dopire do AVNOJ-a, smatra početkom istorije. A kad se politički krene u dublju prošlost, ona onda gubi lepotu tradicije i postaje gola potvrda dnevne političke mudrosti. Tu, valjda, treba i otkrivati korene svih represija: od staroazijskih despotija sve do današnjeg realsocijalizma "različitim bojama", svuda se nalazi ta projekcija u večnost koja je i najčešći uzrok njihove propasti. Čak su i mitski nrodi slutili tu zakonitost postojanja: prvobitni haosi ustupali su svoje mesto bogovima, zatim despotima i carevima, moćnicima svih varijanti, da bi u novija vremena doprli do ideje čovek akoji treba da postane gospodar svoje sudbije. Tu se i rodila prva nejasna ideja o demokratiji koja se vekovima, lagano ali uspešno, odupirala represijama i diktaturama.

TEŽNJA ZA MOĆI ZAMRAČUJE RAZUM

Ove školske misli ponavljam da bi i meni samom postao jasniji ovako brzi raspad boljševičke ere. SKJ svakako pripada toj eri, makar činio u njoj jednu od varijanti. Vera u vojsku, od koje mnogi očekuju spas, jeste iluzija. U mnogim zemljama sveta (Kina, Latinska Amerika, neke afričke zemlje, itd.) ona je samo privremeno sprečavala slom. I "pukovnička" era u susednoj Grčkoj samo je zakratko unela nekakav red u zemlju. Uostalom, vojska ima svoju ulogu u državi i ona je tačno određena. A kod nas i u ostalim socijalističkim zemljama armija je, u stvari, partijska, pa prema tome ona pojednako služi i odbrani zemlje i odbrani sistema. A šta će se desiti ako sistem padne? Na čiju će se stranu okrenuti vojska? Vanrednom stanju - ali hoćemo li mi imati na snazi još jedan naš genijalni izum: osmoglavog vrhovnog komandanta, koji bi to vanredno stanje proglasio?

Umetnost je, pokatkad, proročanska i vizionarska, čak i onda kad misli i ovaploćuje vreme u kome se rodila. Zato i objavljujemo ovde pesmu Vladislava Petkovića-Disa - jednog od najvećih pesnika Srbije, objavljenu još 1910 godine, u vreme kad se Srbija pripremala na slavne dane svoje istorije, Balkanske ratove, i kad je demokratija zaista bila sistem društvenog uređenja. Ali, nije bilo sve tako, pa je Dis u tom i takvom vremenu Srbije objavio pesmu koja je, prirodno, izazvala pravu buru protesta jer se po nečemu razlikovala od patriotskog zanosa koji je izminovno zahvatio Srbiju u to vreme. Optužba je bila teška, ali nas je poučila nečim drugom: poezija se, u tom zanosu i opravdanom istorijskom trenutku Srbije, kroz Disove stihove, suprotstavila opštem zanosu. I ne samo to: ta pesma, koja svakako ne ide u red najboljih Disovih pesama, uverljiva je i danas, prevazišla je vreme u kojem je nastala i nečemu nas ovog puta kao istorija poezije naučila. Ko ne bi danas prepoznao sadašnje vreme u pesni "Naši dani", pisanoj pre 80 godina? Ona je živa, kao što je živa i stvarnost; zato je, po ko zna koji put, ponavljamo uz ovaj tekst.

NAŠI DANI

Razvilo se crno vreme opadanja,
Nabujao šljama i razvrat i poroci,
Podig'o se truli zadrž propadanja,
Umri su svi heroji i proroci.
Razvilo se crno vreme opadanja.

Progledale sve jazbine i kanali,
Na visoko podigli se sutereni,
Svi podmukli, svi prokleti i svi mali
Postali su danas naši suvereni.
Progledale sve jazbine i kanali.

Pokradeni svi hramovi i čivoti,
Ismejane sve vrline i poštenje,
Poniženi svi grobovi i životi,
Uprljano i opelo i krštenje.
Pokradeni svi hramovi i čivoti.

Zakovana petvekovna zvona bune,
Pobegao duh jedinstva i bog rata;
Obesimo sve praznike i tribune,
Gojimo se od grehova i od blata.
Zakovana petvekovna zvona bune.

Od pandura stvorili smo velikaše,
Dostojanstva podeliše idioti,
Lopovi nam izrađuju bogataše,
Mračne duše nazvaše se patrioti.
Od pandura stvorili smo velikaše.

Svoju mudrost rastočismo-na izbore
Svoju hrabrost na podvale i obeđe,
Budućnosti zatrovavamo sve izvore,
A poraze proglasismo za pobeđe.
Svoju mudrost rastočismo-na izbore.

Mesto svetle istorije i grobova,
Vaskrsli smo sve pigmeje i repove;
Od nesrećne braće naše, od robova,
Zatvorismo svoje oči u džepove.
Mesto svetle istorije i grobova.

Ostala nam još prašina na hartiji.
K'o jedina uspomena na džinove;
Sad svu slavu pronađosmo u partiji.
Pir poruge dohvatio sve sinove.
Ostala nam još prašina na hartiji.

Pod sramotom živi naše pokolenje.
Ne čuju se ni protesti ni jauči;
Pod sramotom živi naše javno mnjenje.

Naraštaji, koji sišu k'o pauci.
Pod sramotom živi naše pokolenje.

Pomrčina pritislula naše dane,
Ne vidi se naša jedna zemlja huda:

Al, kad požar poduhvati na sve strane
Kuda ćemo od svetlosti i od suda!
Pomračina pritislula naše dane.

Vladislav Petković-Dis
(1910)

Sadašnja kriza i mučni sumrak boljševičke ere naročito su vidljivi u višenacionalnim državama, kao što su Sovjetski Savez i Jugoslavija. To je opet traženje spasa u prošlosti: dugo lišavani stvarnog prava na svoju istinsku prošlost i identitet, narodi pod vlašću jedne partije počeli su da traže svoju samostalnost - od Azerbejdžana do baltičkih zemalja i Slovenije. Sve je to dobro znatno i poznato. Ustvari svih socijalističkih zemalja samo formalno priznaju narode: zato je sada nacionalno pitanje njihov prvi problem. Jednonacionalne države imaju samo bedu i nedostatak slobode. Mi imamo još i nacije koje ističu svoju ponekad sićušnu prošlost, iako je i ona bivala samo formalno priznavana.

Kad tome pridodamo ekonomsku bedu, krah marksističkih doktrina, opštu zaostalost, apsolutnost nesposobne vlasti i bezmernu glupost, koja izgleda da je zaštitni znak svih apsolutizama - onda slika postaje nešto jasnija. Izgleda kao da se moć apsolutne vlasti ogleda najviše u glupostima vlastodržaca, ali izgleda kao da drukčije ne može ni da bude. Težnja za moći kao da zamračuje razum; zato i ne treba tražiti suptilne odgovore na pitanja zašto su ti silni komunistički kongresi, rezolucije, "istorijska rešenja", najčešće gomila glupih fraza, zašto su svi ti tekstovi pisani jezikom koji je do te mere klišeiran da ga ne razumeju ni oni koji ih pišu, jer ne znaju šta hoće, pa je jednostavnije služiti se klišeima nego mislima. Izgleda da je kliše veoma stara forma apsolutističkih metoda: od silnih titula, epiteta, prošlosti, sve do mnogobrojnih predsedništava i predsednika kojima danas raspolazemo.

Tako je Jugoslavija - a i zbog mnogo čega ovde nepomenutog - postala jedan od poslednjih beočuga u lancu evropskog boljševizma. Od prve koja je počinjala da se menja i uplašeno približava demokratiji, naša je zemlja dogurala do nezapamćene bede i nacionalkomunizma. Osam državnica, prezaduženih, i njihovih osam posvadenih partija, danas predstavljaju Jugoslaviju!

Pa ipak, ima izlaza, čini mi se. Samo, on nije u boljševičkoj umirućoj eposi. Demokratija, sa svom svojom nezadrživom moći - ekonomskom, naučnom, društvenom, itd. - još jednom pokazuje kako je prastari san o slobodi pravo ljudsko biće. Današnja borba za ljudska prava, za slobodu građanina da slobodno misli i dela, potvrđuje staru istinu: čovek samo u razdobljima zla postaje rob apsoluta jednoumlja. On je po prirodi različit - kao što su različite njegove misli i težnje. Zato je moderna demokratija stvorila višestranačke sisteme, jer su oni jedina mogućnost za slobodno mišljenje i određivanje građana. Ne verujem da bi se danas razvio srpsko-slovenački ekonomski rat, koji je ne samo štetan nego i beskrajan nerazuman, kad bismo živeli u demokratskom poretku. U demokratiji, stranka koja bi izmislila takav sukob, bez obzira na motive, namah bi u parlamentu izgubila vlast. Svaka demokratija ima svoje mehanizme koji ograničavaju glupost, oholost i ambicije za vlašću bez granica. Kod nas nije tako. Komunističke partije, ponaosob, imaju svoj tvrdi monopol na vlast - zato tih mehanizama u Jugoslaviji i nema. Jedino demokratija, u kojoj bi učestvovali ravnopravno svi građani, pa i komunističke partije, slobodno, sa svojim programom, može da obezbedi i nenasilje i slobodu. Opšta formula demokratije je u suštini jednostavna: sloboda - od tržišta, zakona, odgovornosti, do pameti. Sve ostalo je stvar zrelosti jednog društva: ustav, zakoni društvenog uređenja, pravila igre. Zajedničko je samo jedno svim demokratijama: svest o neprihvatljivosti apsoluta neslobode. Sve ostalo pripada civilizacijskim nivoima i zakonima apsoluta slobode do kojih je jedno društvo doprlo.

Tome nas uči stara, mudra istorija.

Zoran Gavrilović

KUDA IDU SELJACI

Nijedna dosadašnja opoziciona partija ni-je umela da sačini dobar agrarni program. Zadržale su se na obećanju da će se zalagati da se seljakova njiva širi a njemu bude la-godnije. Ali ne znaju kako da to učine.

Seljaci se, opet, zavaravaju da oni to znaju bolje od ikoga. Ako bi samostalno osvojili vlast, oni bi navodno pogodili dobru politiku za poljoprivredu. Tako bar tvrde neki seljaci u Vojvodini - mada nije jasno kako je i to moguće ukoliko se njihov Seljački savez odriče borbe za vlast. Takav je stav, naravno naivan, ali ta iluzija ipak ima smisla ukoliko nema stručnog državnog programa koji bi na to ukazao.

PODELJENA VOJVODINA

Seljački savez u Vojvodini je podeljen: jedni bi hteli da saraduju sa sadašnjim vlastima i slušaju Socijalistički savez, drugi bi želeli da krenu u osvajanje vlasti i doprinesu boljoj agrarnoj politici. Oni prvi ne bi hteli da se zamere vojvodanskim komunistima i kombinatima, dok bi ovi drugi hteli da se otresu zastarelog režima i njegove mržnje prema seljaku.

Ova dva politička krila su različito nastajala. Subotički prvenci su se podvrgli organizacionoj kontroli lokalnog Socijalističkog saveza, dok su, recimo, indijski, izrasli sasvim samostalno. Između ta dva krila vodi se oštra polemika i oko toga da li njihov zajednički savez treba da bude sindikat ili klasična stranka. Nema izgleda da tu diskusiju završe drugačije osim da se organizaciono pocepaju. Bude li se osnivala nekakva federalna, ili bar lokalna seljačka stranka, rascep u seljačkoj alijansi Vojvodine postaće skoro trenutno.

MEĐU SLOVENCIMA

Slovenačka Kmečka zveza je ušla u koaliciju sa još četiri druge opozicione partije. On je poznat kao DEMOS. Neka ankete govore da na republičkim izborima neće dobiti manje od 60-70% od svih glasova. Koliko bi posle te pobeđe pripalo od vlasti seljacima, teško je reći. Još je teže reći kakvu bi agrarnu politiku vodila Slovenija ukoliko bi odustala od savezne carinske politike i ideje za obrazovanje saveznog agrarnog budžeta. Ekonomska nezavisnost Slovenije bi tada verovatno brzo dovela do oštrijeg poljoprivrednog protekcionizma, širenja proizvodne strukture seljaka i do pada subvencije po jedinici proizvoda. Padanje ekonomske efikasnosti bi tu bila cena političke separacije.

Možda bi se Slovenija odlučila i za jače oporezovanje stanovništva kako bi pojedinačnim subvencijama finansirala proširenu agrarnu autarkiju. To bi oneraspoložilo stanovništvo, ali bi zauzvrat branilo veću državnu autonomiju. Slovenci se mogu odlučiti i za uvoz umesto većih unutrašnjih subvencija, ali bi time gubili svoju sklonost ka nezavisnosti. Možda oni računaju da to nije ni naročito važno, s obzirom na mir u Evropi. Pa ipak, snažna uvozna agrarna zavisnost je strateški veoma opasna po onu državu, koja nema jaku eksportnu industriju.

Slovenci nemaju mnogo šta da biraju: ili bi širili autarkiju uz jako oporezivanje stanovništva i carinski protekcionizam, ili bi ostali bliski sadašnjim subvencijama uz otvaranje slobodnog uvoza poljoprivrednih proizvoda, bez sposobnosti za pojačani evropski eksport. U prvom slučaju postaju neefikasni, u drugom smanjuju nezavisnost.

ZAGREBAČKA ZAGONETKA

Među hrvatskim seljacima nije naročito jasno šta se dešava. U upravu ove stranke su, doduše, ušla njena dva predratna člana, ali se stiče utisak da su se ostali stari HSS-ovci naljutili na nju, i da je ne podržavaju. Život ove stranke u zemlji zavisiće od njenog programa i operativnih predloga. U njoj, bar za sada, nema poznatih agrarnih stručnjaka. Problem nove uprave HSS-a će možda biti i to, što nije do sada bila u stanju da naglasi ni svoju federalnu niti saveznu agrarnu platformu - što predratna partija ne bi propustila da učini. Osnivanjem velike posleratne hrvatske države u Jugoslaviji, ispunili su se Radićevi i Mačekovi snovi - čak i više nego što su snivali.

Izgleda da stari članovi partije nisu ni danas ni za kakvu separaciju Hrvatske i žestoki su protivnici Tuđmanove nacionalističke politike. Čini se da će se staro Gažijevo partizansko krilo stranke, kao i Mačekovi zatvoreni stradalnici u Jasenovcu i posleratnoj Lepoglavi, zalagati preko preostalih članova da se Jugoslavija održi. Moguća međusobna borba za prevlast nad upravom nove HSS stranke vodiće se i oko legaliteta na to ime. Može se lako desiti da, ako stari i ugledni članovi HSS-a ne nateraju novu upravu da im se preda, pozovu hrvatsko seljaštvo da se, bar privremeno, obre u nekoj drugoj stranci.

SRPSKA SITUACIJA

U Srbiji nema upadljivog napretka, slično kao i u Hrvatskoj. Osnovano je nekoliko opštinskih seljačkih saveza čiji je politički uticaj neznatan. Ovde stranačko ujedinjavanje tek predstoji. Poljoprivredna situacija Srbije i Kosova je ubedljivo najteža. Nju čini veoma sitan posed i velika prenaseljenost. Ovo stanje je posebno nepovoljno na Kosovu. Seljačka stranka bi u Srbiji imala ogroman uspeh iz sledećih razloga: prvi, seosko i poljoprivredno stanovništvo je brojno; drugi, gradsko stanovništvo je siromašno i potpomaže sa baštenskom proizvodnjom; treći, imala bi puno vremena da napada bilo koju gradsku partiju za privredni neuspeh, jer nijedna ne može brzo rešavati probleme reprivatizacije upropaštene srpske privrede.

Osnivanje seljačke stranke u Srbiji bi bio i dobar put da se upozori da savremeni komunističko-nacionalistički blok ne može da se oslabi sa stidljivim demokratskim snagama. U nacionalnom programu, nije lako razlikovati Komunističku partiju Srbije od stavova nekih demokratskih struja u Beogradu. Političko podizanje seljaka bi stoga nagonilo ove stranke da obrate više pažnje na realne staleške interese ljudi umesto na "nacionalne interese". Popustila bi i blokada moguće nove ekonomske i agrarne politike, što bi omogućilo da korist od demokratije dobije svoj vidljivi razvojni i potrošački sadržaj.

Seljaci, dakle, jesu krenuli, ali su se i uverili da još nemaju mobilizacioni politički program. Nemaju ni formulisanu operativnu politiku, niti imaju zadovoljavajuće pregovaračko iskustvo i vodstvo. To pripada predstojećim danima.

Dragan Veselinov

MARIBORSKA JUGOSLAVIJA

● Iskušenja dobrog novca ● Zašto su svi za i svi protiv programa i aktivnosti SIV ● Učinci podsticanja a ne rešavanja socijalnih napetosti

ISKUŠENJA DOBROG NOVCA

Ante Marković bi, možda, dobro uradio ako bi sedište federalne vlade preneo u Maribor. Privrednici ovoga grada prvi su u zemlji, za sada i jedini, prihvatili Program ekonomske stabilizacije koji se zasniva na konvertibilnosti dinara. Mariborčani su požurili da se ratosiljaju svega onoga što ne može da izdrži kriterijume dobrog novca: rasprodaju ili otpisuju "zardale" delove preduzeća da bi sačuvali u njima ono što je vredno. Ante Marković bi, tako, na mestu događanja mogao da se upozna sa svim traumama koje se dešavaju ne samo u preduzećima koja bankrotiraju, već i u onima koja se batrgaju da bi opstala. Ali i da se upozna kako se u tim dešavanjima ponaša opština kao dojučerašnja suverena država, a kako mariborski komunisti koji još čute.

I dalje: samo se u Mariboru može uočiti šta se događa kada imovina menja vlasnika i kada radnici masovno ostaju bez posla.

Tek kriterijumi dobrog novca pokazali su koliko je blagostanje u Mariboru bilo opseno i koliko je društvo "realnog samoupravljanja" insistiralo na proleterskom razvoju velikih kombinata. Jer, ako se i za jedan grad u zemlji može reći da je bio proleterski, onda je to Maribor: imati što socijalističkiji razvoj, a to znači imati što veće preduzeće čiji uspeh se meri to-nama i brojem zaposlenih.

To se sve događalo u gradu na granici koji je, u susedstvu, na drugoj obali Drave, mogao da posmatra kako se razvija jedna uspešna privreda. (Poređenja radi: u 1965. godini, nacionalni dohodak Slovenije bio je samo za trećinu manji od nacionalnog dohotka Austrije, a sada je manji nekoliko puta.)

Ako je "bankrotirani" Maribor danas simbol zemlje, a jeste, onda su uzaludne rasprave o drugoj, trećoj ili avnojevske Jugoslaviji. Postoji samo jedna Jugoslavija: mariborska.

OD LJUBLJANE DO BEOGRADA

Na putu za Maribor, Ante Marković bi morao da zaobiđe Ljubljanu. U glavnom gradu Slovenije ne čuju mariborska zapomaganja. Ako bi došlo do "mariborizacije" Slovenije, Slovenci bi brzo shvatili da se ne nalaze na severu, već negde daleko na jugu. I da je mit o slovenačkoj ekonomskoj snazi bio zasnovan pretežno na papirnom novcu koga je bilo u izobilju. Upornim ponavljanjem da je kurs dinara nerealan, u Ljubljani prizivaju vremena kada je rđa imala boju srebra.

Ima još jedan razlog zbog koga bi Ante Marković trebalo da prebaci sedište federalne vlade u Maribor. Uz Ljubljanu, Beograd je najglasniji kritičar ekonomske politike koja se zasniva na dobrom novcu. Preti mu čak i beogradski gradonačelnik Milorad Unković: "Ne prihvatamo takav stepen restriktivnosti kreditno-monetarne politike koji treba da pokaže da je čak 90 odsto privrede glavnog grada nesposobno da prihvati ekonomske zakonitosti." Ne pristaje na to ni predsednik srpske vlade Stanko Radmilović. U deset nabrojanih "očekivanja" od federalne vlade, na prvom mestu je očekivanje koje glasi: "Izuzetno je važno da se ne sprovodi drastična monetarna restrikcija koja bi onemogućila svaki razvoj."

Stanko Radmilović, naime, veruje da je moguće istovremeno obarati inflaciju i povećavati proizvodnju po stopi od pet odsto. To se u svetu nikada i nigde nije dogodilo. Ako bi se dogodilo u Srbiji, Stanko Radmilović bi dokazao da su sve one žrtve koje podnose mnoge zemlje da bi oborile inflaciju, bile uzaludne.

Koliko god su Ljubljana i Beograd u političkoj zavadi, toliko su složni u protivljenjima dobrom novcu. I u Ljubljani i u Beogradu kao da veruju da je dosadašnji koncept razvoja bio uspešan, a to znači da je bio uspešan i društveno-ekonomski sistem, pa je samo šminka dovoljna da bi se izašlo iz krize. Rđa se ne može našminkati, ona se mora skinuti. A tek kada se rđa skine, vidi se koliko je ispod nje trulo.

ZAGREBAČKA TAJNA

Prizor je bio impresivan: Ante Marković stoji sa podignutim rukama, na licu mu pobednički osmeh, dok oko njega trešti aplauz. Dogodilo se to, pre više dana, na konferenciji Saveza komunista Hrvatske. Oni koji bolje poznaju hrvatske političke prilike, znaju da je ovo bio njegov trijumfalni povratak na hrvatsku političku scenu. Iz Hrvatske je Ante Marković gotovo bio najuren sa radosnim očekivanjima da će, kao predsednik federalne vlade, definitivno propasti kao političar. Samo dva meseca pošto je ustoličen u Beogradu, predsednik Predsedništva Hrvatske, Ivo latin je izjavio: "Hrvatska nije predložila Antu Markovića za predsednika Saveznog izvršnog veća. Mi ne znamo ko ga je predložio."

Ante Marković, kao "menadžer" nikada nije pripadao moćnom klanu Vladimira Bakarića koji je bio ideolog "dogovorne ekonomije" i koji je tu ideologiju definisao u Platformi za 10. kongres SKJ. Tom klanu sem Ive Latina pripadaju Stipe Šušar (uporno je insistirao da ta platforma zameni Program SKJ), Anđelko Runjić (sadašnji predsednik Sabora Hrvatske), Mate Mikić (sadašnji zagrebački gradonačelnik), Ivo Družić (bivši prvi čovek zagrebačkih komunisti), Ivo Vrhovec, Milutin Baltić, Dušan Dragosavac, a duša toga klana bio je (i sada je) Jakov Sirotković, bivši potpredsednik federalne vlade i sadašnji predsednik Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti i komisije za promenu republičkog ustava.

Ova grupa zagrebačkih političara prva se izjasnila protiv Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, a protivljenje je potpisao Ivo Vrhovec ispod Kritičke analize političkog sistema. Bakarićev moćni klan imao je svoje ekspoziture u Srbiji (Tihomir Vlaškalić i Miladin Korać) i Vojvodini (Stanko Radmilović i Tomislav Bandin).

I pored trijumfalnog dočeka u Zagrebu, Ante Marković još nije siguran da će u Hrvatskoj dobiti podršku za politiku dobrog novca. Ne samo zbog toga što se hrvatska politička alternativa, kada su u pitanju društveno-ekonomski odnosi, ne razlikuje bitno od shvatanja Bakarićevog klana (tom klanu je pripadala Savka Dabčević Kučar, a Branko Horvat se nije makao dalje od ekonomije samoupravnog socijalizma), već i zbog onoga što se čulo na poslednjoj konferenciji SKH na kojoj se toliko klicalo predsedniku federalne vlade. A čulo se i ovo:

POLITIČKA SVIJEST (DUH)

"Jedna od grešaka SKH bila je potiskivanje samoupravljanja koje se upravo probija u čitavom razvijenom kapitalističkom svetu."

Blago kapitalizmu.

PARTIJSKA SVOJINA

Konvertibilni dinar dirnuo je u prvu svetinju socijalizma - društvenu svojinu. Novokomponovani marksisti plaše radnike novim eksploatatorima. (Kao da do sada sa platama u iznosu od nekoliko stotina maraka nisu bili eksploatisani.) Pri tom prećutkuju da nije postojala nikakva društvena, već partijska svojina.

Partija je bila (i sada je) vlasnik svega postojećeg. Ne samo u privredi. Ona nije određivala samo komesare (direktore) koji će upravljati preduzećima, već je, preko partijskih organizacija u tim istim preduzećima obezbeđivala kontrolu tih komesara. Ako bi se oni osilili, proglašavala ih je menadžerima i smenjivala. Partija je odlučivala šta će i gde graditi. Šta će ko i od koga kupovati. I pošto. Preko svojih komesara u bankama usmeravala je razvoj. Tako je preko ekonomskog monopola, uspevala da sačuva i politički monopol.

Samo u jednom slučaju Partija je poricala da je titular preduzeća: ako bi ono propalo. Tada bi se lako odricala svoga komesara, ali bez posledica po njega.

Da bi mogla da vlada, Partija je morala da iskrivi sve realne mere tako da se nikada nije mogao izračunati njen učinak. Iskrivljavanjem realnog kursa dinara, na primer, Partija je onemogućavala svako upoređivanje sa svetom. I što je kurs dinara bio nerealniji, Partija je u zemlji bila lepša. Nerealnim kamatama, Partija je svaki promašaj mogla da proglaši kao uspeh. I što su objektivne mere bile nerealnije, vlast Partije bila je realnija.

Konvertibilni dinar kao objektivna mera, traži i ekonomsku odgovornost koje, opet, nema bez konkretnog titulara svojine. Zato je "društvena svojina" i bila prva svetinja socijalizma.

U situaciji kada je samo vlast realna, Marko Bulc, predsednik Privredne komore Slovenije (ekonomskog štaba sve republike), mogao je da odluči šta se sve Sloveniji isplati, a šta ne i da onda u federaciji isposluje uslove koji bi njegovu proizvodnju učinili rentabilnom. Kao što je Stanko Radmilović svojom ekonomskom teorijom "nekreditne monetizacije" mogao svakom preduzeću da obezbedi onoliko sredstava koliko hoće. (Suština ove teorije sastoji se u sledećem: čim jedno preduzeće proizvede robu, proizvelo je i novac u iznosu za koje ono smatra da ta roba vredi, bez obzira na to može li je po tome i prodati.)

Jakov Sirotković je, bez zazora, tvrdio da su kapitalisti krivi za slom samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji zato što traže da im se vrate pare.

Kada je ponestao tudi novac i kada je inflacija zapretila građanskim ratom, pozvan je iz Amerike Džefri Saks da napravi program ekonomske stabilizacije. Sačinio ga je na jednom listu papira na kome je, pod jednim, pisalo da se iz krize ne može izaći bez konvertibilnog novca. Uz lomove, naravno. I to one lomove koji podrazumevaju razvlašćivanje političkog i ekonomskog monopola.

Posle dva i po meseca "vladavine" konvertibilnog dinara, izgleda da je on isto onoliko slabicačak koliko su slabicački i svi oni koji ga podržavaju: zemljoradnici, vlasnici uslužnih i zanatskih radnji, te vlasnici malih preduzeća. Od svih njih zajedno jači je jedan veliki štrajk koga će organizovati partiji. U Rakovici, na primer.

Šćepan Rabrenović

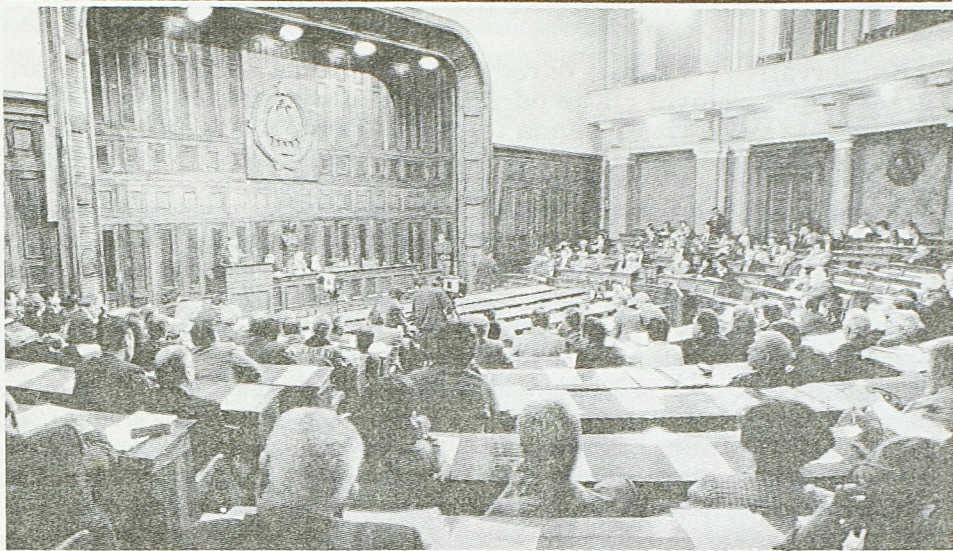
Ideju i naslov ovog članka na neki način posuđujem od medicinskog sociologa Eliota Freidsona. U svojoj knjizi *Profession of Medicine (Medicinska profesija)* on analizira nešto što naziva "klinička svijest" ili "klinički mentalitet". Pokušava zapravo odgovoriti na retoričko pitanje: da li se "pogled na svijet", tj. vrijednosti sustav i način razmišljanja i ponašanja, liječnika praktičara-kliničara razlikuje od "pogleda na svijet" znanstvenika? Na tragu iste ideje kreće se i knjiga Czelsawa Miłozza *Zarobljeni um*, pri čemu on pokušava objasniti "... kako radi misao čovjeka (intelektualca) u narodnim demokracijama": u političkim režimima u kojima je svaka misao pod prismotrom i sumnjom - političkom, policijskom, ideološkom i dr.

Slična je svrha i ovog članka; njime pokušavam odgovoriti na retoričko pitanje: u čemu se sastoji razlika između "pogleda na svijet" političara i znanstvenika? Još konkretnije, da li svaki znanstvenik može ili mora biti dobar političar? Pošto nije svejedno o kakvom je političaru riječ - da li o onom koji djeluje u autoritarnom, jednopartijskom i monističkom "okruženju", ili onom koji radi u uvjetima političke konkurencije i demokratske kontrole njegova posla - ponešto ću kazati i o toj razlici.

Vratimo se začas na početak, na Freidsonovu teorijsku analizu "kliničke svijesti". Sažimajući njegovu raspravu na konačne zaključke, dolazimo do slijedećeg: Liječnik praktičar-kliničar na svoj posao pa i na svijet oko sebe gleda drukčije negoli teoretičar ili istraživač. *Prvo*: cilj liječnikova rada *nije znanje, već akcija*. On ne teži otkrivanju novih znanstvenih spoznaja, metoda, teorija i teorijskih hipoteza, već rješavanju vrlo konkretnih životnih problema vlastitih pacijenata. A svako rješenje zdravstvenih problema traži akciju: donošenje odluke o dijagnozi i liječenju (hirurškoj intervenciji, upotrebi lijekova i sl.). *Drugo*: pošto liječnik mora donositi odluke i djelovati čak i onda kad osobno (ili medicina) ne raspolaže s dovoljno informacija i znanja, on *mora vjerovati u ono što čini*. Mora vjerovati da njegova akcija koristi (ili barem ne šteti) pacijentu. *Treće*: tokom vremena liječnik-pratičar postaje *kruti pragmatičar*, koji sve manje vjeruje "knjiškom znanju" i teoriji, a sve više neposrednom, vlastitom kliničkom iskustvu. Freidson svoju analizu "kliničke svijesti" zaključuje slijedećim riječima: "U svojoj predanosti akciji, svojoj vjeri, svom pragmatizmu, svom subjektivizmu i naglašavanju neodređenosti (posljedica akcije - liječenja), liječnik praktičar je *potpuno* različit od znanstvenika. Onaj pojedinac čiji rad zahtjeva rješavanje konkretnih problema (slučajeva) naprosto ne može imati isti okvir svijesti kao učenjak ili znanstvenik: on ne može suspendirati akciju u nedostatku nepobitnog dokaza. Ili sumnjati u sebe, svoje iskustvo, svoj rad i njegove rezultate. Pošto se bavi pojedinačnim slučajevima, on se ne može oslanjati samo na zakone vjerojatnosti ili na opće koncepte i načela. Mora se osloniti na vlastiti razum. Po prirodi svog posla, kliničar preuzima na sebe odgovornost za svaku konkretnu akciju i pošto to čini, on se mora pouzdati u svoje konkretno kliničko iskustvo."

Sve ono što vrijedi za "kliničku svijest" i liječnike, vrijedi, gotovo bez ostatka, i za "političku svijest" i političare. Dakako, uz pretpostavku da je riječ o profesionalnoj politici koja je podložna javnoj kontroli i kritici. Te činjenice svijestan je i sam Freidson te povlači izravne paralele između poslova političara, menadžera i liječnika.

Vodstva opozicionih stranaka po pravilu sastavljena od znanstvenika i intelektualaca - Da li je to garancija za uspješno vođenje politike, koja se sastoji od rutinskih, ali i visoko kreativnih poslova - Politika zahtjeva talenat, obrazovanje, dobru memoriju, komunikativnost, osećaj za pravi trenutak, odlučnost i još mnogo toga

Zdravorazumsko naklapanje o svemu i svačemu je prošlost - potrebni su specijalizovani i visoko profesionalizovani političari

Njihov posao, kaže Freidson, uključuje odgovornost i rizik (uloži se donekle razlikuju, ali su uvijek veliki: novac kod poduzetnika, ugled kod političara život i zdravlje pacijenta, te ugledi status kod liječnika) te se među takvim profesijama vremenom rađa osećaj "paranoidne superiornosti" u odnosu na ljude koji su daleko od stvarnosti, tj., "kabinetske intelektualce", "knjiške moljce" ili "laboratorijske štakore", tj. "čiste" i "nezavisne" znanstvenike.

Sve u svemu, političar i "politička svijest" sasvim se razlikuju od znanstvenika i "znanstvene svijesti". Uspjeh u znanstvenom ili bilo kojem intelektualnom poslu ne predstavlja stoga nikakvu garanciju za uspješno obavljanje državnih, upravnih i/ili političkih poslova. Posebno ne u uvjetima suvremene, visoko profesionalizirane i specijalizirane politike. Ta je konstatacija vrlo važna za našu današnju situaciju, pošto su stranački pravci i vodstva opozicionih stranaka (u Sloveniji, Srbiji, Hrvatskoj i drugdje) u pravilu sastavljeni od znanstvenika i intelektualaca.

U klasičnoj boljševičkoj "političkoj" praksi, koja je svedena na stalnu "analizu naše idejne fronte", tj. zdravorazumsko naklapanje "naših drugova" o revoluciji, klasnoj borbi, opredeljenjima, neprijateljima i sličnim stvarima, čak i neuspješan i loš intelektualac mogao je biti odličan "političar". U novim uvjetima, kada se politika seli iz foruma i sa zatvorenih sjednica u *najširu javnost* - među ljude, u medije, među domaćice, radnike, seljake i sl. - takav "političar" više ne igra.

Potrebni su ljudi s "političkom sviješću", sposobni i motivirani za javne poslove najrazličitijih vrsta. Od poslova konceptualizacije i profiliranja stranačke politike, preko poslova "prodaje" politike u predizbornim kampanjama, do poslova "izvedbe", tj. rad au državnoj upravi i stranačkoj birokraciji.

Suvremeni politički poslovi sastoje se, dakako, od sasvim rutinskih, ali i visoko kreativnih poslova. *Svaralaštvo u politici* i državnom upravljanju slično je drugim oblicima stvaralaštva. Ono od pojedinca zahtjeva talenat, obrazovanje, dobru memoriju, komunikativnost, osećaj za timing (za pravi trenutak), odlučnost i sl. Svi poslovi ne traže sve te sposobnosti i zato je važna podjela i dobra organizacija stranačkog rada.

U procesu modernizacije naše političke kulture i prakse najveći će, vjerojatno, problem

biti promjena stava o smislu i vrijednosti - vremena. Kao što u poduzetništvu ili menadžmentu vrijeme doista vrijedi koliko i novac, u politici je vrijeme - politika. Tu činjenicu teško će shvatiti "naši drugovi" navikli na kongresne i plenumske sjedničke rituale kojima se nikad ne zna ni smisao ni kraj.

O važnosti vremena i osijećaja za vrijeme u suvremenoj politici, navodim dva stava:

Arthur M. Schlesinger Jr.: "Između stvaralačkog procesa u znanosti i umjetnosti i stvaralačkog procesa u državnstvu postoje još neke razlike. Jedna od njih je *pravodobnost*. Znanost i umjetnost se ne mogu požurivati. Državnštvo je uvijek vezano za vrijeme. Državnik je žrtva hitnosti, rob krize, pa čak i u mirnim vremenima, sluga rokova. Često je prisiljen da prihvati određene ideje prije nego za njih kucne čas i da ih primjenjuje ne znajući kakve će biti posljedice. Što je još gore, državnik je često suočen sa situacijama u kojima, ako suviše dugo čeka da bi bio apsolutno siguran u činjenice, može mu pobjeći prilika da kontrolira razvoj stvari."

Henry Kissinger: "Kad su mogućnosti za neku akciju najveće, znanje na kojem se ta akcija zasniva je ograničeno ili dvojbeno. Kad to znanje postane dostupno, mogućnost da se utječe na događaje je obično vrlo mala. Godine 1936. nitko nije mogao znati da je Hitler neshvaćeni nacionalist ili manijak. Kad je to postalo jasno, to se saznanje moralo platiti milijunima ljudskih života."

Sve u svemu, "politička svijest-duh" u toliko se mjeri razlikuje od "znanstvene svijesti-duha" da dobri rezultati u jednom području ne moraju biti nikakva garancija za osrednje ili dobre rezultate u drugom. I obrnuto. Slučaj Stipe Šuvara paradigmatičan je argument u prilog te tvrdnje. Jedan od najkreativnijih sociologa šezdesetih, postao je već sredinom sedamdesetih jedan od najvećih političkih štetočina - provodeći reformu školstva, "pišući" Bijelu knjigu, sprečavajući svaku kritku titoizma i kardeljizma itd.

Relativizirajući "preporuku" znanstvenika da se uspješno bave profesionalnom politikom, ja nipošto ne želim umanjiti njihove izborne šanse na slijedećim izborima - tamo gdje izbori budu imali karakter biranja, a ne glasanja. Uza sve iznesene rezerve, oni u politici, u cjelini promatrano, ipak nisu tako velike štetočine kao ljudi koji su sferu naše politike podigli na razinu "revolucije" i "revolucionarne djelatnosti".

Slaven Leticica

NOVE

NEOKONZERVATIVNE
STRANKE

Konzervativnu stranku određuje to što nema nikakav čvrst program - Njen osnovni cilj je održavanje postojećeg stanja, pre svega održavanje svoje vlasti - Kada to postane neophodno, stavlja se "na čelo reformi" kako bi stvarne promene onemogućila

Politički život u Jugoslaviji je prilično nerazumljiv. I spoljni i unutrašnji posmatrači pitaju se kako je moguće da epohalni događaji koji potresaju istočnu Evropu i ceo svet tako malo utiču na Jugoslaviju. Reklo bi se da su ti posmatrači propustili da uoče da je u Jugoslaviji na vreme izvršena jedna bitna promena sistema, posle koje na vlasti više nije jedna konzervativna komunistička stranka, poput onih koje silaze sa političke scene u istočnoj Evropi, i da Jugoslavijom danas vlada savez neokonzervativnih stranaka bez jugoslovenske opozicije. Pravila igre tog novog sistema još nisu dovoljno shvaćena. Na žalost, opet živimo, kao što je jednom rekao Draža Marković, nekadašnji šef stare konzervativne stranke, u "društvu bez predsedana". Dakle, neuporedivi, pa zato i nerazumljivi drugima i sami sebi.

KONZERVATIVNA STRANKA

Savez komunista Jugoslavije, koji je doskora upravljao Jugoslavijom, po kriterijumima politikologije imao je profil tipične konzervativne stranke.

Konzervativnu stranku određuje to što nema nikakav čvrst program. Njen osnovni cilj je održavanje postojećeg stanja, pre svega održavanje svoje vlasti. Ona nastoji da spreči svaku promenu, a budući da je to nemoguće, da promene uspori ili liši prave sadržine. Konzervativna stranka odbija da

jasnim pravilima ograniči svoju vlast, pravdajući to stavom da je važno da su na vlasti "pravi ljudi", koji vlast neće zloupotrebili. Ona neprestano osluškuje glasove javnosti (ili ulice, gde javnosti nema) i na osnovu tih glasova konstruiše nekakvu programsku konstrukciju, u koju niti stvarno veruje niti nastoji da je ostvari. Njoj je jedino važno da stoji "na čelu" svakog programa reformi, kako bi reformu mogla onemogućiti ili sabotirati.

Praksa Saveza komunista Jugoslavije tokom proteklih decenija uklapa se odlično u ovu sliku.

Setimo se samo svih "reformi" kroz koje smo prolazili i koje su doživljavale poraze, iz kojih se smesta išlo u nove reforme jer je za tu stranku bitno jedino ljude stalno organizovati i nekud ih voditi, da se ne bi sami organizovali i pokušali da formulišu sopstvene programe. A kada se to i dogodi, njihovi programi se "usvajaju", a nosioci programa eliminišu iz političkog života.

Tu je praksu Savez komunista Jugoslavije obogatio čitavim nizom novih tehnika, od kojih su svakako najznačajnije dve: jedna, koja bi se mogla nazvati "trbuhozborstvo", i druga, koja bi se mogla nazvati "udvajanje". Obe su opsenarske tehnike.

Pred zapanjenim očima publikuma ova stranka je naučila korisnu veštinu da se

povremeno javlja i glasom sopstvene opozicije. Stranka je bila u stanju da istovremeno govori i svojim glasom i glasom sopstvene opozicije, "oštro kritikujući" sopstvenu neuspešnu politiku. Naravno, to je uvek činila u bezopasnim dozama. Sopstvenim glasom priznavala je "prošle greške" i proglašavala "istorijske zaokrete" tražeći produženje mandata, koje je glasom opozicije i dobijala.

U sprovođenju nove reforme stranka se služila drugom tehnikom: tehnikom "udvajanja". Stranka je istovremeno "provodila reforme" i "pružala im otpore". Svoj reformatorski lik nazivala je Savezom komunista, a svoj saboterski lik - "birokratijom". Ta "birokratija", o kojoj se priča decenijama, naravno, bila je nepobediva i njeni otpori su se večno i neuspešno "slamali" zato što je i subjekt "otpora" i subjekt "slamanja" bio, u stvari, jedan te isti.

"Udvajanje" je moglo uzimati i druge oblike. Stranka je tokom celog svog veka uzgajala tzv. "liberalno krilo", držeći ga u svakom trenutku pod potpunom kontrolom. To "liberalno krilo" nosilac je liberalne interpretacije nejasnog programa. Takvom interpretacijom pridobija se podrška za program, kada je ona potrebna. Kada je stranka dovoljno jaka da joj takva podrška više ne treba, ili kada se ovo liberalno krilo drzne da pokuša da vodi politiku, liberalno krilo se kosi i posle nekog vremena zasađuje novo.

Tako je konzervativna stranka dobijala ono što svaka konzervativna stranka samo i

traži - vreme, tj. produženje mandata. U tom smislu Havel danas govori o "nacionalizaciji vremena" koje su, po njemu, proveli u Čehoslovačkoj komunisti.

Trajnost ovakvog poretka postajala je njegova nezavisna legitimacija, po logici da "sve traje i treba da traje". Čak i kada je ovakva tehnologija vladanja postala potpuno prozirna, apatija, umor i rezignacija koju ova opsenaziva, tumačeni su kao prećutna saglasnost, *consensus omnium*. Poredak se činio skoro legitimnim na čuđenje sveta koji se pitao

Svoju staru (ideološku) isključivost zamenile su novom, nacionalnom. Svoje stare (ideološke) propagandne navike prenele su i u nove uslove "zaoštavanja nacionalne" umesto "klasne borbe". Svoj partikularni, partijski, interes naučile su da projektuju kao nacionalni umesto klasni. Huškanje protiv ideološkog neprijatelja, zamenile su huškanjem protiv nacionalnog neprijatelja. Isti sistem monopolskog govora i dalje je na snazi. Ista kontrola i manipulacija javnosti, iste prokušane tehnike vladanja, isti telegrami podrške, opet slike, zastave i pesme umesto razuma i razloga. Ista teorija zavere i okruženja, s tim što nosioci zavere više nisu reakcionarni krugovi u inostranstvu, već drugi delovi Saveza komunista.

kako ljudi na to mogu pristati, jer nije na sebi isprobao efekte ove vrteške.

Kada se ovome doda još i tehnika "šargarepe i štapa", postaje sasvim jasno kako je takav sistem uspešno funkcionisao. Naime, dok je s jedne strane vršena bezobzirna represija nad svakom nezavisnom i samorođenom opozicijom ("stihija"), s druge strane je uspostavljen sistem nagrada za lojalnost: zapošljavanje ("moralno-politička podobnost"), napredovanje ("naših kadrova"), učešće u vlasti, stanovi, krediti, dnevnice, službeni automobili, veze, razne druge privilegije, do onih najraširenijih: da se prima plata i uživa socijalna sigurnost bez rada. Sredstva za ove "šargarepe" obezbeđivao je sistem tzv. "društvene svojine" čijim plodovima raspolaze suvereno partija, nemilice ih trošeći na kupovanje političke podrške, a zatim se u tu svrhu i zadužujući na račun budućih pokolenja.

Konačno, dodatnu legitimaciju dobijao je ovaj sistem privajajući sebi u političku zaslugu i ono što je bilo posledica neizbežnog i prirodnog organskog razvoja društva. Vertikalna društvena pokretljivost, čelo takvog programa značilo bi staviti se na čelo programa za samoukidanje. To se protivilo prostom nagonu za samoodržavanje. Pored toga, stavljanje na čelo takvog programa bilo bi lišeno svake kredibilitnosti, jer je i poslednjem čoveku jasno da Savez komunista ne može ostvarivati program koji se kosi sa njegovim najdubljim interesom, pa čak i sa jasno deklarisanim ustavnim položajem stranke.

**"NOVA POLITIKA"
NEOKONZERVATIVNE STRANKE**

Trebalo je, dakle, definisati novu politiku i potražiti novi identitet i novu legitimaciju. Pokazalo se da sa tim ide vrlo teško kada je reč o novom jugoslovenskom identitetu, novoj jugoslovenskoj legitimaciji i novoj jugoslovenskoj politici. U stvari - nemoguće.

Privid napredovanja: seljaci postajali radnici, radnici službenici, a službenici školovali decu za intelektualna zanimanja.

koja prati svaku industrijalizaciju kao fazu normalnog organskog razvoja, obezbeđivala je stvarni napredak. Seljaci su napuštali težak rad na polju i postajali radnici, radnici su postajali službenici, službenici školovali decu za intelektualna zanimanja, itd. Svi su osećali da popravljaju svoj socijalni status.

KRAH

KONZERVATIVNE STRANKE

Bili smo svedoci potpunog kraha ove stranke, kada je pre jednu deceniju počelo da se govori o teškoćama. Reč kriza je tada još potpadala pod udar člana 133. o "neprijateljskoj propagandi". Zatim o ekonomskoj krizi, pa o političkoj krizi, pa o ustavnoj krizi i, najzad, o krizi legitimacije.

Taj strah nastupio je, a da u stvari pažljivog posmatrača nije iznenadilo. Nije, naravno, bila reč ni o kakvoj krizi, već o *zrelom stadijumu* jednog sistema koji je klicu svoje propasti nosio u sebi od samog početka. Ovako opisani sistem, jasno, ne može biti ekonomski efikasan. On je skup i neracionalan. Proces industrijalizacije je završen i sa njim i vertikalna društvena pokretljivost, svak ostaje manje-više tamo gde se zatekao. Unutrašnji materijalni resursi su iscrpeni, krediti su presušili (štaviše, stare dugove treba vraćati). Efekti skupo plaćenog nerada su se nagomilali. Za "šargarepu" više nema sredstava, represija nailazi na otpor kroz pokret za ljudska prava. Čak ni socijalna sigurnost više ne može da se obezbedi, govori se o nužnosti nezaposlenosti. Tehnike "trbuhozborstva" i "udvajanja" su progledane. Na klasnu legitimaciju i istorijski mandat ne može se više ni pomišljati. Procesi u istočnoj Evropi da se posredstvom domino-efekta prošire i na Jugoslaviju. Međunarodna podrška je nestala pojavom novih i daleko radikalnijih "revizionista" u samom srcu Varšavskog pakta, koji privlače glavnu pažnju. Značaj Jugoslavije u pokretu nesvrstanih opada, kao i značaj samog pokreta, što je prirodna posledica nestajanja blokova.

Prva reakcija konzervativne stranke bila je da opet oslušne glas javnosti i da pokuša da se stavi i na čelo novog programa. Javnost je, međutim, tražila previše. Staviti se na

Savez komunista Jugoslavije, izrastao na principima doslovno vojne hijerarhije uspostavljene još u ilegalnim i ratnim uslovima, u svojim najuspešnijim danima bio je struktuiran oko jakog centra (Tito, Politbiro itd.) i funkcionisao je po načelu "demcena", dakle, stroge poslušnosti tome centru. Po logici stare stranke, novi identitet,

Jasna je pogibljena perspektiva ovakvog toka stvari. "Zaoštavanje nacionalne borbe", za razliku od "zaoštavanja klasne borbe", vodi ne samo raspadu Jugoslavije, na koji mnogi već i pristaju ne videći da on ne bi bio ni nužan ni razuman da strasti nisu manipulativno raspaljene, već i opasnoj destabilizaciji čitavog balkanskog područja, koja nije ni u čijem "nacionalnom interesu", štaviše te interese najrealnije opasno ugrožava.

politiku i legitimaciju morao bi da definiše taj centar. Titovom smrću taj je centar, međutim, nestao.

(Naravno, da taj centar nije predstavljao Tito sâm. Njega je formirao i Tito, ali i svi

drugi koji su lojalnošću prema njemu napredovali kroz slojeve vlasti prema centru.)

Nikoga, dakle, posle 1980. godine nije bilo u tom centru da, suočen sa zahtevima vremena, funkcionise novu politiku. Što je još važnije, na snazi je bio jedan ustav koji je formalno decentralizovao Jugoslaviju do konfederalnih kontura, i koji nije imao mnogo značaja dok je živio Tito kao njegov suvereni tumač i izvršilac, ali koji je naglo dobio na važnosti u odsustvu svemogućeg centra.

Koliko je bilo federalnih jedinica, toliko je bilo i ideja o tome kako treba definisati novi identitet, politiku i legitimaciju. Polemika je neko vreme trajala, a kada niko nije mogao odneti pobjedu, federalne jedinice su, pozivajući se formalno na Ustav, jedna drugoj okrenule leđa i svaka od 8 neokonzervativnih stranaka potražila je spas sama.

Ova, za mnoge neočekivana, situacija odjednom je ohrabрила nacionalizme i separatizme (strogo kontrolisane Titovom politikom bratstva i jedinstva, jer su ugrožavale jugoslovensku legitimaciju). Federalne stranke su čule glas nacionalista i, verne svome osnovnom konzervativnom biću, smesta uvidele šansu da produže svoje ugrožene mandate tražeći novi identitet u ulozu zastupnika nacionalnih interesa, pretendujući na nacionalnu legitimaciju i vodeći nacionalnu politiku.

Svoju staru (ideološku) isključivost zamenile su novom nacionalnom. Svoje stare (ideološke) propagandne navike prenele su i u nove uslove "zaoštavanja nacionalne" umesto "klasne borbe". Svoj partikularni, partijski, interes naučile su da projektuju kao nacionalni umesto klasni. Huškanje protiv ideološkog neprijatelja, zamenile su huškanjem protiv nacionalnog neprijatelja. Isti sistem monopolskog govora i dalje je na snazi. Ista kontrola i manipulacija javnosti, iste prokušane tehnike vladanja, isti telegrami podrške, opet slike, zastave i pesme umesto razuma i razloga. Ista teorija zavere i okruženja, s tim što nosioci zavere više nisu rekacionarni krugovi u inostranstvu, već drugi delovi Saveza komunista.

Na nivou svake federalne jedinice ova transformacija konzervativne stranke u osam (pa šest) neokonzervativnih stranaka potpuno je uspela. Štaviše, strah od suseda uočava se kao mnogo realniji od straha od "kapitalističkog okruženja", i homogenizacija oko zaštitnika mnogo je efikasnija. "Zavera" drugih neokonzervativnih stranaka doživljava se kao zavera drugih nacionalnih programa. Stvara se utisak da je život jednog naroda nemoguć uz drugi narod. U percepciji pripadnika svakog naroda u Jugoslaviji, pojavljuje se drugi narod kao potpuno homogen i predstavljen svojom neokonzervativnom strankom. To dalje podstiče homogenizaciju i unutrašnju legitimaciju neokonzervativne stranke kao i efikasnost ovakve politike, čime se stvara jedan krug u kome se ceo proces stalno reprodukuje sa sve većim intenzitetom i ubrzanjem. Nikome ne pada na um da neokonzervativne stranke samo čine ono što su oduvek činile: zastupaju bilo kakav program da bi produžile mandat, ne hajući stvarno da li će on biti i ostvaren. Nevolja je u tome što su strasti koje su probudene toliko dinamične da neokonzervativne stranke prestaju da vode i bivaju sve više vodene. U želji da vodstvo zadrže, one se moraju identifikovati sa sve radikalnijim i radikalnijim nacionalizmom.

Najuspešnije u zasnivanju nove legitimacije pokazale su se one neokonzervativne stranke čiji se narodi osećaju i realno najugroženiji, jer je tu i

strahovima najlakše manipulirati. Te stranke mogu sebi da dozvole da budu i najborbenije, zbog čega su percipirane kao nosioci celog ovog procesa koji je u biti svuda isti.

Jasna je pogibljiva perspektiva ovakvog toka stvari. "Zaoštavanje nacionalne borbe", za razliku od "zaoštavanja klasne borbe", vodi ne samo raspadu Jugoslavije, na koji mnogi već i pristaju ne videći da on ne bi bio ni nužan ni razuman da strasti nisu manipulativno raspaljene, već i opasnoj destabilizaciji čitavog balkanskog područja, koja nije ni u čijem "nacionalnom interesu", štaviše te interese najrealnije opasno ugrožava.

Neokonzervativne nacionalne stranke niti stvarno haju za te nacionalne interese, niti su u stanju da reše goruće nacionalno pitanje u Jugoslaviji, pored toga što nisu u stanju da obezbede ni normalan život i organski razvoj društva. Oni kojima su nacionalni interesi na duži morali bi već jednom to da uvide, jer podrškom koju daju ovim strankama produžavaju našu egzistencijalnu agoniju, ugrožavaju prave nacionalne interese svojih naroda, zaprečuju nam put u Evropu, konzerviraju nas u našoj bedi.

Najveću istorijsku odgovornost za podržavanje neokonzervativaca snose svakako intelektualci, kao svest naroda. Oni su prvi bili pozvani da shvate i objasne novu strategiju konzervativne stranke i upozore na njenu opasnost po autentične nacionalne interese. Umesto toga, u zamenu za skidanje ideoloških okova, oni su podržali "novu politiku". Ošamućeni novostečenom "slobodom", a zatim korumpirani novim "uvažavanjem", stanovima i lažnim inflacijskim novcem i položajem "uz koleno vlasti", doveli su sebe u ponižavajući položaj da brane svoje dojučerašnje progonitelje i cenzore, da brane "naše" političke procese, "naše" represalije, "naše" policijsko nasilje, "naše" nacionalno agresivno bunčanje, svakog "našeg" polupismenog političkog avanturistu. Može li se ova inteligencija osvestiti, ili će dozvoliti da nas uz njihovu aktivnu pomoć "nova politika" povuče zajedno sa sobom u propast?

Srđa Popović

SPROVOD

Na stolu je pištolj, molitvenik.
Pitam: ko je, ubica ili vernik?

Pridi ruci, nek se srce stiska.
Sloboda se ne rada bez vriska.

Klekni, kao što klekne koji greši,
tući će te dok te ne odreši.

I psovaće, kad pod rebra zgodi:
naučiću ja tebe slobodi!

Za slobodu, ko hoće da pati,
najbolje je jedan drugog klati.

Jedan s nožem i sa mnogo volje
stade redom po nama da kolje.

Još je svima stavio na znanje,
za slobodu naučno klanje.

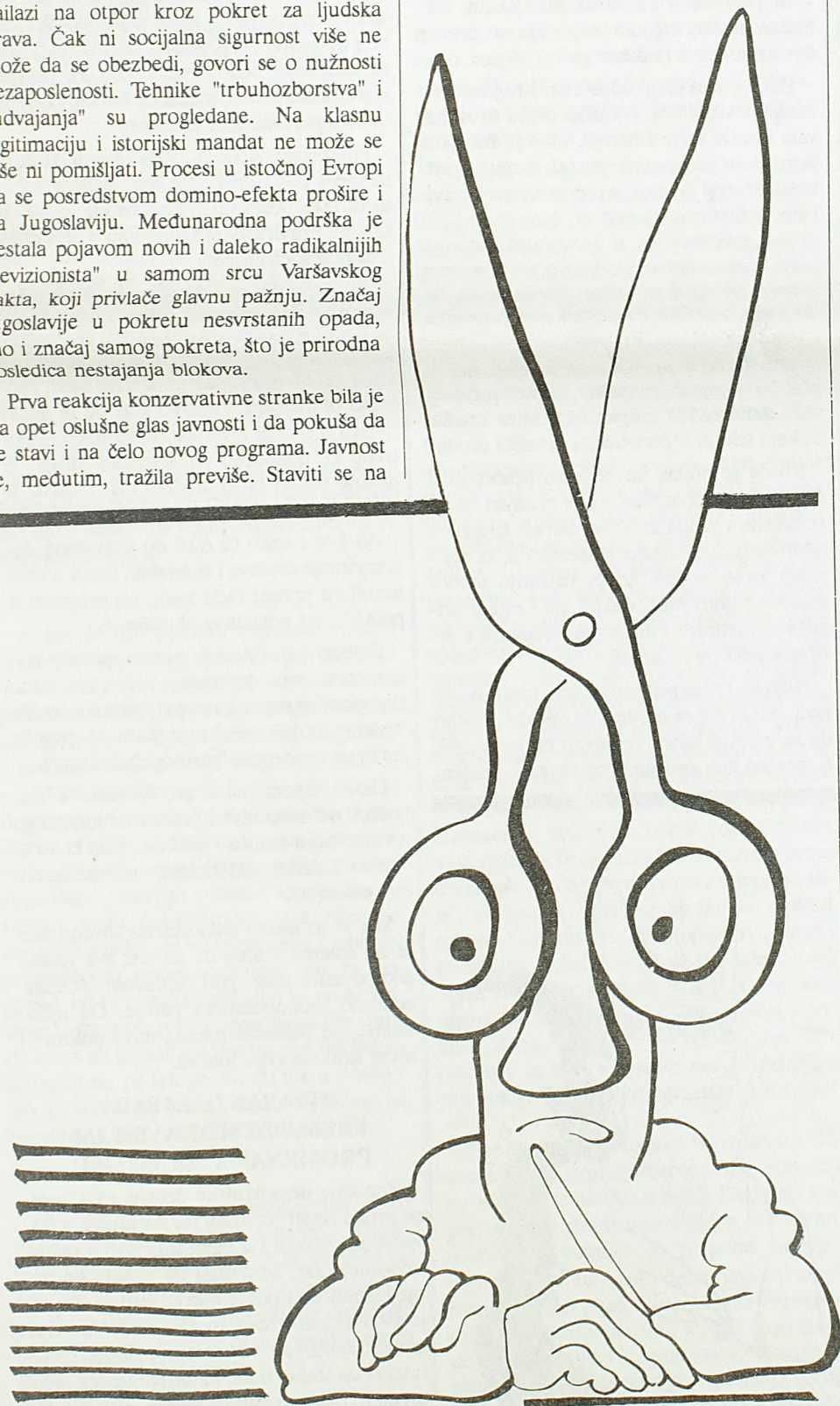
Od lanaca najviše te bodu
lanci koji vuku u slobodu.

Sve što činim baca senku apsa.
Idem, veran, ko između dva psa.

Ali taj hod! Kao na sprovodu.
U sprovodu vode u slobodu.

Idem, vrat i omča, oči plave.
Jer sloboda najpre dođe glave.

Branko V. Radičević

Corax

JEDNA PARTIJA, PLURALIZAM, DEMOKRATIJA

Ako se imaju u vidu države takozvanog realnog socijalizma, odgovor na pitanje da li je moguć prelaz od jedne partije na demokratiju nije jednostavan. Iz prostog razloga što te države više nisu istovetne po svojoj ideološkoj, političkoj i socijalnoj strukturi. Stogo uzev, one to nikad anisu sasvim ni bile, premda je u svima prevladavao sličan poredak, bilo da im ga je nametnuo Sovjetski Savez, bilo da je proizvod revolucija (Jugoslavija, Albanija). Štaviše, i struktura Sovjetskog Saveza već se razlikuje od republike do republike: istovetnost, održavana kroz centralizovanu partiju i njen monopolistički položaj, pokazuje se neefikasnom u obezličavanju i gušenju nacionalnih posebnosti i nacionalnih težnji.

Ako se ne gube iz vida različitosti, a samim tim i različiti oblici i različito tempo prelaza od jednopartijskog sistema u demokratiju, opšti zaključak bi, po mom promišljanju, bio: takav prelaz je moguć, a na duži rok i neizbežan.

Ali takav zaključak, da bi bio shvatljiv i koliko-toliko uverljiv, pretpostavlja konkretne uslove, a s tim i dodatna objašnjenja.

Sve bitne komponente - ekonomija, socijalni odnosi, način vladanja - moraju zapasti u krizu da bi prelazak u demokratiju mogao da se postavi ne samo kao zahtev nego i kao nacionalna i socijalna nužnost. A u tome je najpresudnija kriza vladajuće partije. I to iz jednostavnog razloga što je to partija "naročite vrste": partija koja ne samo upravlja svim bitnim sferama, nego pretenduje na istorijsku misiju, odnosno na monopolističku vlast - sve dok ne bude izgrađeno hipotetično besklasno društvo, u kome ne bi trebalo da bude ni politike ni države. Uslov, za sve bezuslovan: kriza partije, kriza u partiji koju vrh ne može više da reši prinudnim "ideološkim jedinstvom", odnosno manje ili više brutalnim čistkama.

Drukčije rečeno: kriza se mora razviti iz samog sistema, u samom sistemu. I to najpre u ideologiji, u ideji, u veri. Time se ne obezvređuje, a niti potcenjuje spoljna, izvanpartijska kritika, odnosno opozicija (dakako, opozicija zasnovana na objektivnim, neortodoksnim, nerevanšističkim analizama), nego se time ističe da ideološka, totalitarna partija i poredak i odnosi koje ona inauguriše moraju izgubiti veru u sebe. Konkretno i tačnije: veru u svoju "naučnost" - u ideologiju kao jednom zauvek datu istinu.

U komunističkim partijama kao takvim - u neizgladivom, neotklonjivom protivrečju između ideala i prakse - nalaze se izvori kriza o kojima je reč. Lenjin je unutarpartijske sporove i krize rešavao rascepima i ubeđivanjima, a pre svega kroz revolucionarnu praksu. Ali su ga krize i sporovi pratili do kraja - i posle X kongresa, na kome se privoleo "ideološkom jedinstvu". Staljin je jedinstvo otklanjao gušenjem svakog inomišljenja i istrebljivanjem inomišljenika. Ali ni on nije uspeo - nije uspela "izgradnja" zamišljenog društva! - da ukine nepodudarnost komunističke ideologije sa socijalnom realnošću - nepodudarnost koja je "izgradnjom socijalizma" produbljivala i dobijala groteskne forme i uvlačila se u sve pore.

Sada te protivrečnosti i nepodarnosti izbijaju na široj i dubljoj osnovi. Ne više iz nastojanja na većoj doslednosti i vernosti dogmatizovanom učenju, nego u traženju izlaza iz bezizlaza - izlaza koji ideološka, lenjinistička partija ne može ni da osmisli, a nekmoli da nađe.

Javljuju se sada iz same partije demokratske struje koje svojim kritikizmom otva-

Jedna partija više nije kadra da održava ni samu sebe, a nekmoli čitavu socijalnu zgradu - Odlučujuću ulogu u promenama igra borba za ljudska prava - Razvoj i saradnja usvajanjem univerzalnih vrednosti

raju mogućnosti i drugima, koje traže uporišta u demokratskim vanpartijskim strujama i u životnijim formama ekonomskog i društvenog organizovanja. Totalitarne struje time ne nestaju, nego bivaju potisnute. Te struje neće ni nestati, one će biti opasnost sve dok se ne postigne stabilan demokratski preobražaj u politici.

U društvu, a prvenstveno u vladajućoj partiji, moraju prevladati gledanja i odnosi da jedna jedina partija više nije kadra da održava ni samu sebe, a nekmoli čitavu socijalnu zgradu. To se već dešava. To se već desilo u Poljskoj, gde se autoritet partije raspao. To se desilo u Mađarskoj, gde su u vladajućoj partiji prevladale snage svesne da ni same ne mogu opstati bez višepartijskog pluralizma.

A što se tiče ortodoksnog, revanšističkog antikomunizma - fakat da se komunizam duhovno već raspao i da se tako reći fizički raspada, da se iz njega samog javljaju demokratske struje koje mogu, bar za neko vreme, da odigraju i prelomnu ulogu - sve to govori da ortodoksni, revanšistički antikomunizam, koji se najčešće inspiriše šovinizmom i verskom isključivošću, može danas samo da ometa demokratske procese i podjaruje i jača ortodoksne, totalitarne komuniste.

KULTURA KAO ZAČETNIK PROMENA

Ni odgovor na pitanje kako preći od jedne partije na demokratiju, odnosno na višepartijski sistem, nije jednostavan. Iz istih razloga iz kojih nije bio ni odgovor na prvo pitanje: uslovi su različiti od države do države, a u mnogonacionalnom Sovjetskom Savezu i Jugoslaviji i od federalne republike do republike.

Svuda, kao po pravilu, "jeresi" počinju u kulturi: negodovanja kreativnih kulturnih radnika protiv birokratske uprave i ideološkog normativizma neprestano, na razne načine, vrše pritisak na vladajuće vrhove. U nekim zemljama, kao na primer u Jugoslaviji, ideologizaciju, odnosno "ždanovizaciju", omeo je sukob sa Sovjetskim Savezom. U nekima, kao na primer u Poljskoj, insistiranje na nacionalno-religioznom identitetu bilo je toliko snažno i široko da je ubrzo posle Staljinove smrti razbilo ideološke kalupe i propise u kulturi.

Štaviše, i u vladajućim vrhovima se javlja "veće razumevanje": katkada iz šireg gledanja na kulturu, a češće iz državnog razloga - da se ne bi gubio prestiž u svetu, da bi se sticala popularnost kod kuće. Katkada igra ulogu, istina manju, i neshvatanje vrhova: 1940. godine, u jeku "ždanovizma", žalio mi se drug iz aparata sovjetskog CK da im je najveći problem muzika, jer malo ko razume njene devijacije - sem svakako druga Ždanova.

Značajnu ulogu igra kulturno nasleđe: to nasleđe, koje čini svest i psihu naroda, vlastodršci samo mogu krivo da tumače, ali

ne i da uklone; nigde kao u Sovjetskom Savezu nije se, i to baš u najtežim vremenima, toliko čitala klasična literatura i negovala klasična muzika - uz odgovarajuća ideološka "tumačenja".

Sve diktature, pa i totalitarne, "tolerantnije" su prema stranom nego prema domaćem stvaralaštvu: domaće ideje, nove ideje, lakše hvataju koren i brže nalaze srodne duhove.

Ali, odlučujuću ulogu, po mom sudu, odigrala je borba za ljudska prava. Utoliko više što se podudarila s narastanjem krize. To je danas jedina ideja koja prožima svet i kojoj nijedna diktatura nije kadra da se otvoreno suprotstavi. Jer njene vrednosti, njene postavke izviru iz prirode ljudskog bića i savremenog čoveka nezavisno od nacije, religije, ideologije i poretka. Komunističke diktature sa svojom birokratsko-šovinističkom praksom i internacionalističkom, sve-ljudskom ideologijom zapadaju u procep čim se suče sa ljudskim pravima.

Kao i svaka ideja od istinski šireg zamaha i trajnije vrednosti, i ljudska prava su zahtevala i našla žrtve i heroje. Heroji, herojsko žrtvovanje je za početak od izuzetne važnosti. Heroji ne haju za vreme i svoju sudbinu. Ali danas se već ne bore sami, niti umiru zaboravljeni: u torinskom časopisu pisao sam o Saharovu kao o savremenom svecu. Ovi heroji su otelotvorenje novih, čistih ideja: svetiljke na naslućenim putevima, izvori nepresušnih žrtvovanja.

Ti herojski primeri, te ideje, ideje-heroji, postaju ognjišta grupnih, najpre prijateljskih, neformalnih grupica i klubova: kao što se kapi slivaju u potociće, a potocići u reke.

Svuda je prelaz na početku postupan. I čim sistem počne, čim bude prisiljen da se reformiše - svuda je prelaz buran: štrajkovi, demonstracije. Ustaju iz neznanih, iz skrivenih raka nevine žrtve, oživljuju slobodoumni i patriotski pokreti, ali i rigaju prigušivane omraze i odmazde, religiozni i nacionalistički totalitarizmi.

Niko ne može predvideti kraj, mada nigde neće biti ni lak ni miran. No takođe je očito da su mogući mirni, relativno mirni prelazi, tj. prelazi bez oružanih ustanaka i gradan-

skih ratova: Poljska, Mađarska, Čehoslovačka. Tendencija ka nasilju su snažne, najsnažnije nacionalno mešovitim sredinama (Nagorno-Karabah, Kosovo), što samo otkriva koliko su nužne i hitne reforme na osnovi ljudskih prava.

Izgledalo je, ali već nije, presmelo konstatovati: "realni socijalizam" je u sistemskoj, bezizlaznoj krizi. Reforme s ciljem da ga "poprave", ili da ga vrata "na izvore", samo odgađaju i zaustavljaju promenu. Štaviše, takve "reforme" pre prigušuju nego što otklanjaju korupciju. Nužna je promena - radikalna, iz temelja. Što pre - to bolje, što svesnije i organizovanije - to manje nesreća i potresa.

Politički i kulturni pluralizam se ne mogu zamisliti kao stabilne trajne forme bez stvarnog pluralizma u društvu i ekonomiji: jedan deo, jedna strana društva ili ličnosti ne može biti ograničena, a pogotovu zabranjena, a da zbog toga ne trpi celina.

Ali treba naglasiti neke specifičnosti.

Mada svaka politika teži da upliviše na sve, a pogotovu na kulturu kao najznačajniji segment svesti i saznanja - razvoj kulture ima i u totalitarnim porecima svoju kakvu-takvu autonomnost. Zbog toga se kultura - o tome je već bilo reči - iskazuje pluralistički, ako ne i nezavisno od političkog pluralizma, a ono ne vremenski podudarno s njim. Po pravilu, kulturni pluralizam, makar ograničen, prethodi ostalim pluralističkim formama.

Pluralizam, slobodu ideja i formi, kultura ne može postići bez političkog pluralizma. A to isto, uz uočavanje specifičnosti, može da se kaže i za društvo i ekonomiju u državama "realnog socijalizma".

Ali pluralizam društva i ekonomije, odnosno raslojavanje društva i nove forme svojine i menadžerstva, iskazuje se pre pluralizma u politici. Štaviše, pluralizam društva i ekonomije uslovljava, u najvećoj meri, i politički pluralizam. Društvo koje ne bi imalo razlika u svojini i statusu ne bi imalo ni potrebe za političkim pluralizmom: drugo je pitanje kakvo bi to društvo bilo i kakve bi bile njegove životne mogućnosti.

Ali kad i kako će doći do slobodnog diferenciranja društva i slobodnih formi u ekonomiji, u prvom redu zavisi od promena u politici - od političkog pluralizma.

Politički pluralizam je postao *conditio sine qua non* svih promena, uslov ne samo ekonomskog napretka nego i opstanka naroda "realnog socijalizma". I to je jedan od apsurdna, jedna od osobenosti "realnog socijalizma"!

Uz to napomena: izraze "sloboda" i "slobodan" ne treba shvatiti u apsolutnom, nego u relativnom smislu - kao moguće, kao ostvarivo u datim nacionalnim i internacionalnim uslovima.

Sve je to lako i jednostavno shvatiti ako se ne smetne s uma da su sve, sve vitalne komponente bile pod upravom politike, odnosno monopolističke partije. Od njene smene, od ukidanja njenog monopolizma i zavisi sloboda sviju tokova.

OTVARANJE ZAPADA PREMA DEMOKRATSKIM PROMENAMA NA ISTOKU

Zapadne demokratske države, i da hoće, ne mogu ostati po strani od previranja u Sovjetskom Savezu i drugim istočnoevropskim državama. Jer, nezavisno od idejnih simpatija i srodnosti s pokretima na Istoku, Zapad je vitalno zainteresovan za tokove u "realnom socijalizmu". Već to što je morao da se oruža i da stalno bude na mrtvoj straži, govori da to njegovo interesovanje u budućnosti može samo da raste. Ne zbog toga što od tamošnjih promena zavisi održavanje demo-

kratskog poretka na Zapadu - Zapad je dovoljno jak da odoli svimvarijantama promena na Istoku - nego tamošnje promene, ako prevladaju demokratske tendencije, kao što izgleda da hoće, mogu sukobljavanje Istoka sa Zapadom preokrenuti u sporazumevanje i saradnju, što bi otvorilo neslućene mogućnosti ekonomskog progressa i širenja ljudskih prava u čitavom svetu: možda prisustvuemo počecima najširih, najdramatičnijih i najdubljih promena savremene istorije.

Dva su vida zapadne pomoći Istoku u njegovom preobražavanju: državni i društveni. S obzirom na doskorašnju zaoštrenost, ne mogu se odvojiti, sem u analitičkom razmatranju.

Društvena pomoć bi se sastojala u saradnji preko različitih organizacija - kulturnih, verskih, ekoloških, sportskih. I, dakako, političkih organizacija - demokratskih partija i sindikata. U tome socijalističke partije mogu imati posebnu ulogu pružanjem svojih iskustava i svojih saznanja o brzem i lakšem savladavanju ideoloških iluzija Istoka.

Pri tom je od izuzetne važnosti da Zapad ne samo uskraćuje nego i da se suprotstavlja svakoj podršci šovinističkim, pa i ortodoksnim, revanšističkim antikomunističkim pokretima koji dikljaju iz još neuzakonjenih i dezorganizovanih, ogorčenih mnogomilion-skih masa.

Danas kao da takvu podršku nije posebno posebno dokazivati: najprihvatljivije i najpouzdanije merilo podrške može biti, i jeste, faktičko držanje prema ljudskim pravima. A što se tiče ortodoksnog, revanšističkog antikomunizma - fakat da se komunizam duhovno već raspao i da se tako reći fizički raspada, da se iz njega samog javljaju demokratske struje koje mogu, bar za neko vreme, da odigraju i prelomnu ulogu - sve to govori da ortodoksnim, revanšističkim antikomunizmom, koji se najčešće inspiriše šovinizmom i verskom isključivošću, može danas samo da ometa demokratske procese i podjaruje i jača ortodoksnе, totalitarne komuniste.

A što se tiče podrške zapadnih vlada i državnih organizacija, posebno je važno, po mom mišljenju, prilaženje na nov način političke sfera uticaja i odnosa snaga. Razume se, nijednu od tih komponenata, pogotovu u političkim velikih sila, nije moguće izostaviti - politika kao takva sadrži ih u sebi. Reč je o primeni, o načinu primene: naivno je misliti da bi ijedna država na Istoku, a pogotovu Sovjetski Savez, podlegla pritiscima i potčinjenosti. Drukčije rečeno: mada Zapad treba, i mora, ostati dovoljno jak, odnosno dovoljno mudar da ne izloži sebe i svet nepredvidljivim eventualnostima, on bi pogrešio, on bi oslabio sebe, ako se ne bi svestrano otvarao prema demokratskim promenama na Istoku. Da, prema demokratskim promenama, pa tek potom, pa tek u skladu s tim promenama, prema lepim izgledima za ekstraprofit ili za svoj nacionalni interes.

Ono što nije dobro na Istoku, nije dobro nigde, pa ni na Zapadu. Saradnja, združivanje naroda, zbližavanje ljudi očito se ne odvijaju kroz dogme i nametanja svojih formi, nego usvajanjem univerzalnih vrednosti, ostvarivanjem ljudskih prava, proširivanjem realnih, mogućih sloboda.

Beograd, 14-18. avgust 1989.

Milovan Đilas

Pismo prijateljima

DOZIRANA DEMOKRATIJA

ZA SLOBODU I DEMOKRATIJU U SRBIJI I JUGOSLAVIJI

Živimo u vremenu velikih previranja u komunističkim zemljama koja će kad-tad zahvatiti i Jugoslaviju. Istina, ni u jednoj od tih zemalja nije još došlo do stvarne, kvalitetne, promene sistema, ali su se pojedine partije, načelno, odrekle "rukovođeće uloge" u društvu, promenile ime, stupile u dodir i razgovore sa nekomunistima, pristale na slobodne izbore, obrazovala po negde vlade sa predstavnicima opozicije, a tamo, kao u Rumuniji, gde su se grčevito držale vlasti, ne vodeći računa o ogorčenju naroda i izigravajući njegovu volju, završile su u krvi.

U Jugoslaviji, za sada, nema stvarnih promena, mada se na rečima i obećanjima daleko otišlo! Zavadene partijske strukture posebno srpska i slovenačka, koje bezobzirno raspiruju nacionalnu mržnju, da bi stekle kakav-takav ugled u svojim narodima, složne su u svojim grčevitim nastojanjima da se po svaku cenu održe na vlasti.

Nedavni delegatski izbori za Društveno-političko veće skupštine Srbije, uprkos izjavama i stavovima o reformi političkog sistema, pretvorili su se u izborne obmane, u najčistijem lenjinističko-staljinističkom stilu partijskog monopola.

Ali, nije reč samo o tim trenutnim političkim postupcima koji podgreavaju stare sumnje, već o čitavoj politici sadašnjeg vodstva srpskih komunističkih grupa. U toku nedodređenosti koliko, što je teže, svoju dvoiličnost! Reklo bi se da je sudbina dodelila srpskim komunistima prokletu ulogu! Pre, za vreme i posle rata, oni su najpre u svom zanesenjaštvu a potom udvorištu, prednjačili u borbi protiv svog sopstvenog naroda, pridružujući se svim njegovim neprijateljima, ne prezajući ni od saveza sa ustašama! Danas su se srpski komunisti, gotovo preko noći, pretvorili u najveće braniocе Srbije i srpstva, pokušavajući da u svoju politiku uvuku i Crkvu, koju su do juče gonili, podstičući, preko svoje štampe, najniže nacionalističke strasti! Slovenačka, hrvatska i ostale partije rade i sada ono što su uvek radile, huškajući svoje članstvo i narode protiv srpske "hegemonije", oličene, po njima, ovog puta u srpskoj partiji! Čudnim sticajem okolnosti, srpski komunisti, nekad kao internacionalisti, a od skora kao "nacionalisti", činili su i čine lošu uslugu svome narodu koji, zbog njihove politike, dobija u svetu i Evropi obeležje naroda koji se bori za prevlast u Jugoslaviji i predstavlja kočnicu demokratskom razvoju!

Prekidajući svoje odnose "sa režimom Slovenije" uoči američko-sovjetskog sastanka na Malti, gde su dve najveće sile sveta raspravljale i o budućnosti Evrope, srpsko komunističko vodstvo je potpuno neodgovorno, pred međunarodnim javnim mnjenjem, otvorilo pitanje Jugoslavije! Partijsko-republički sukob približio je, više nego ikada do sada, zemlju i narode starim kominternskim ciljevima razbijanja Jugoslavije, protiv kojih se, na rečima, bore srpski komunisti! Velike sile Zapada, Sjedinjene Američke

Države, Engleska i Francuska, kao i susedna Italija, preduzimaju sve da se Jugoslavija održi, jer su svesne da bi njen raspad pogodio čitavu Evropu koja je već suočena sa pitanjem nemačkog ujedinjenja. Stvaranje, na nekadašnjem austro-ugarskom prostoru, jedne neutralizovane Mitteleurope, koju priželjkuju najnazadniji evropski krugovi, predstavljalo bi pokušaj da se Evropa vrati na stanje u XIX-om veku!

Srpsko partijsko vodstvo poziva na slogu, jer nas, po onom starom geslu, samo sloga može spasiti! Da se razumemo, sloga pretpostavlja jedinstveno opredeljenje, kada su u pitanju životni interesi naroda. A te sloge je uvek bilo kod ogromne većine Srba, sa izuzetkom, u novijoj istoriji, srpskih komunističkih i izvesnih zanemarljivih grupa. Uoči rata, 25-og marta 1941, oni su odbili da protestuju protiv pakta sa nacističkom Nemačkom, jer je ova bila povezana sa Sovjetskim Savezom, iako je bilo dobro poznato opre-

Srpska partija plaši Srbe Slovincima, Albancima, Hrvatima i da ne redamo; slovenačka i hrvatska partija straše svoje narode Srbima, a u stvari sve te partije boje se da dođe do izražaja volja naroda koja bi smrtno ugrozila njihovu vlast! Jer, da kod vladajućih oligarhija u Jugoslaviji postoji ozbiljna rešenost da krenu putem demokratije, onda bi bili sprovedeni razgovori sa opozicijom, potražila njena saradnja u cilju uspostavljanja pravne države, višestranačkog sistema i raspisivanja slobodnih izbora putem neposrednog i tajnog glasanja.

deljenje srpskog naroda, koji taj čin nije mogao da odobri ni po svojoj etici ni po tradiciji svoje stoletne borbe za slobodu. Srpski komunisti su se pridružili otporu protiv okupatora tek na poziv Moskve, pretvarajući ga odmah u borbu za vlast, u građanski rat, ne hajujući za slogu koja nam je u strašnom ratu bila od životne potrebe pred nemilosrdnim neprijateljima koji su raskomadali državu i razvili pravu hajku protiv svega što je srpsko, kao i pred genocidom nad nevinim srpskim narodom.

Ni danas, u svojoj "nacionalističkoj" fazi, srpsko komunističko vodstvo ne deli ovo duboko opredeljenje svoga naroda. Taj narod je do sada bio ponižen od svojih sopstvenih sinova, koje je zahvatila totalitarna reka, ali bar nije imao iluzija da mu oni donose nešto novo i bolje.

Srpski narod je na svojoj koži iskusio strašne posledice partijske "mudrosti" i za to teži oslobođenju od laži, od sistema, od partijskog monopola, od državnih i lokalnih mafija, od diktature, jednom reči, hoće slobodu.

Srpsko komunističko vodstvo je trenutno postalo trpeljivo prema izražavanju različitih mišljenja, ali nije do sada preduzelo ništa da se sloboda i građanska prava zakonski zjamče. Apelujući na slogu, ono nije poka-

zalo spremnost da u ovim prelomnim časovima naše istorije pozove na savetovanje viđene ljude iz naroda, nekomuniste, predstavnike nauke koji ne dele partijsko mišljenje, opozicionare...! Ono donosi odluke u ime naroda, a u stvari radi svoga održanja na vlasti i suparništva sa drugim republičkim partijama, ne obzirući se na narodne i državne interese!

Da je srpska komunistička partija uistini na strani narodnog opredeljenja, ona je morala da, pre svega, prizna bankrotstvo čitavog sistema i svoje sopstvene ideologije, da se odrekne svoje rukovođeće uloge. Postavlja se takođe pozivanje na odgovornost ljudi koji su zemlju do ovoga pada doveli. Po čemu višepartijski sistem predstavlja opasnost za Jugoslaviju ili Srbiju, kada smo videli dokle se stiglo sa jednopartijskim? Po čemu bi više stranaka na Kosovu bilo opasnije od jedne jedine, koja je, kao deo komunističkog sistema, leglo separatizma i mržnje protiv Srba? U svakom slučaju, nijedno pitanje se ne može rešiti vanrednim merama već razgovorima sa stvarnim predstavnicima naroda. To važi i za čitavu Jugoslaviju, koju mogu da sačuvaju samo slobodni i ravnopravni narodi. U današnjem razvoju postoje uslovi da se republičke stranke sa sličnim programima - socijalističke, demokratske, liberalne, hrišćanske, seljačke i dr. - međusobno povezuju i saraduju na saveznom planu.

Srpska partija plaši Srbe Slovincima, Albancima, Hrvatima i da ne redamo; slovenačka i hrvatska partija straši svoje narode Srbima, a u stvari sve te partije boje se da dođe do izražaja volje naroda koja bi smrtno ugrozila njihovu vlast! Jer, da kod vladajućih oligarhija u Jugoslaviji postoji ozbiljna rešenost da krenu putem demokratije, onda bi bili povedeni razgovori sa opozicijom, potražila njena saradnja u cilju uspostavljanja pravne države, višestranačkog sistema i raspisivanja slobodnih izbora putem neposrednog i tajnog glasanja. U tom pogledu je nužno da armija i policija prestanu da budu oruđe partijske vlasti i da se svedu na svoju prirodnu ulogu odbrane zemlje i osiguranja, u okviru ustavnog i zakonskog poretka, reda, mira i sigurnosti građana.

Ne treba se zavaravati. Ni uske i relativno male opozicione grupe po gradovima bez dovoljnog dodira sa narodom, ni oktroisane slobode štampe i reči neće kod nas mnogo promeniti prilike. Partijske strukture su još uvek moćne, raspolažu svim sredstvima pritiska i manipulacije, usmeravaju razvoj prema svojim potrebama i ciljevima. Ali, po našem dubokom uverenju, srpski narod, koji se kroz čitavu svoju istoriju borio i davao tolike žrtve za slobodu, njegova demokratska inteligencija i omladina, doći će do izražaja, možda brže nego što se misli. Posle četrdeset i više godina diktature, našem društvu je potreban moralni preporod, bez čega se ne može ostvariti istinski demokratski poredak, dostojan čoveka.

Pariz, 23. decembra 1989.

Dr Dragan KEŠELJEVIĆ
Marko KRSTIĆ
Đorđe RADOVANOVIĆ

OSVAJANJE DEMOKRATIJE U SRBIJI

Osvajanje parlamentarnog političkog sistema i demokratskog društvenog uređenja u Srbiji otpočelo je obrazovanjem prvih modernih političkih stranaka krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina prošlog veka. Kao godina osnivanja za sve tri političke stranke u XIX veku mogla bi se, s formalno pravnog gledišta, uzeti hiljadu osamostotina osamdeset prva, u kojoj je njihova delatnost bila i službeno odobrena.

U decenijama koje su tome prethodile, političke stranke nisu mogle postojati ne samo zbog nedovoljno razvijenih društveno-ekonomskih odnosa i ne samo zbog apsolutističkih političkih sistema nego i zbog, s njim povezane, vladajuće ideologije o neophodnosti društvenog jedinstva u Srbiji. Nacionalno jedinstvo, nužno za ostvarenje nacionalnooslobodilačkih zadataka zemlje, vladajući faktori zloupotrebljavali su redovno kao izgovor za zavođenje svoje unutrašnje političke stege. I onda kada su, kao u sedmoj deceniji XIX veka, počeli sazrevati društveno-politički uslovi za pojavu partija, vlade su u Srbiji zabranjivale i progonile svako opoziciono okupljanje i pokušaje organizovanja, uvek pod istim lažnim izgovorom da bez sloge nema slobode, da je ona uslov napretka, da je jedino u slozi spas, i sl.

Rešeni krajem osamdesetih godina da pristupe organizovanju prvih modernih političkih stranaka u Srbiji, Napredne i Radikalne, njihovi osnivači, mladi intelektualci pretežno školovani u inostranstvu, našli su da je potrebno ukloniti najpre i tu ideološku smetnju. Zato su, okupljeni oko lista **Videlo**, odlučili da se u prvim brojevima tog svog organa, januara 1880, pre svega obračunaju s onima koji su vazda tražili i preporučivali slogu u politici. Ti koji traže slogu - objašnjavali su "videlovci" - traže je samo kao pomoć sebi, protiv suprotne stranke. Sloga je, i to večita sloga, u različenosti, a ne u odricanju kritike i u proklinjanju i najpoštenije i najnaprednije borbe, u podvrgavanju naših uverenja nečijim drugim. Život i rad javno uređenih političkih stranaka nisu sejanje nesloge, stavljanje prepreka narodnom životu i napretku. Sve ustave države savremene Evrope zasnovane su na glavnoj osnovici uređenih stranaka, itd.

S pravno-političkog gledišta, pojavljivanje modernih političkih stranaka omogućeno je bilo tek uvođenjem predstavničkog sistema u politički život Srbije, tj. 1869. godine. Srbija je te godine, po tzv. Namesničkom ustavu, dobila predstavnički sistem, tj. ustanovu skupštine kao izbornog narodnog predstavništva koje se redovno sastaje. Po tom su ustavu bili predviđeni redovni poslanički izbori svake treće godine, a sastajanje Skupštine svake godine. I, što je još važnije, Skupština je dobila pravo izvesnog učešća u donošenju zakona, koje dotle nije imala (nijedan se zakon, naime, nije mogao izdati a da prethodno ona o njemu ne da svoje mišljenje). Takav novi karakter Narodne skupštine u sistemu vrhovne vlasti u Srbiji zahtevao je i pretpostavljao pojavu modernih političkih stranaka; njihovo organizovanje i rad bili su posebno regulisani i zakonom od januara 1881. godine.

Jednom osnovane, političke stranke preuzele su borbe za osvajanje demokratije, duge i često žestoke, kako među sobom, tj. one napredne protiv konzervativnih i nazadnih, tako i one protiv vladavaca, drugog ustavnog faktora u monarhiji. Posebno mesto u tim okršajima imale su borbe za dono-

Lažni izgovori da bez sloge nema slobode, a sloge nema u višestranačkom sistemu - Predstavnički sistem uveden Namesničkim ustavom 1869. godine - Od posrednih izbora javnim glasanjem, do neposrednih i tajnih

šenje novog ustava, naprednijeg od "namesničkog", u kome bi bio predviđen i osiguran potpuni parlamentarni režim, a prava i slobode građana bile mnogo bolje osigurane.

Pošto su u predstavničkom sistemu sastav i funkcionisanje Narodne skupštine u najvećoj meri zavisili od poslaničkih izbora, od toga u kojoj su meri izbori pravilno obavljani, to je izborni sistem, određen pravnim propisima i u praksi, bio veoma značajan; oko njega su zato vođene žestoke stranačke borbe. Prema Ustavu od 1869. godine i Izbornom zakonu od 1870, izbori su bili pretežno posredni (preko poverenika), a obavljani su javnim glasanjem. Zahvaljujući upornoj borbi, uglavnom Radikalne stranke, to je u Ustavima od 1888. i 1903. bilo regulisano znatno bolje; po tim su Ustavima izbori bili neposredni a glasanje tajno. Međutim, u praksi bilo je najznačajnije da, osim toga,

tala u srpsku industriju i na pomaganje privrede uopšte. To su činili svakako u uverenju da je privredno jača i privredno emancipovana Srbija preduslov ne samo njene spoljne nacionalne i političke samostalnosti, nego i uslov pravih demokratskih promena i odnosa u njoj.

Liberalna stranka, stvarno najstarija stranka u Srbiji, imala je svoju svetlu predistoriju. Tu su predistoriju činili mladi intelektualci školovani u inostranstvu koji su još 1858. na Svetoandrejskoj skupštini pokušali da ostvare glavne tačke svog programa, za koji su se i pre i za vreme skupštine borili: privredne i političke slobode u Srbiji, odnosno nemešanje države u političke odnose građana. Stranka, koju su desničari među liberalima, s Jovanom Ristićem na čelu, počeli da izgrađuju deset godina kasnije, nosila je naziv Liberalna, iako bi

izbori budu i stvarno slobodni, tj. obavljani pre svega bez mešanja policije i bez pritiska policijskih organa i drugih faktora na birače. A takvi, slobodni izbori bili su prava retkost u političkoj istoriji Srbije XIX veka. Važilo je skoro kao nepisano pravilo da, putem više ili manje neslobodnih izbora, većinu dobija ona politička stranka koja je u vladi, koja je raspisala i koja sprovodi izbore.

U borbi protiv vladalačkog apsolutizma u licu poslednja dva Obrenovića, i u borbi za osvajanje parlamentarnog sistema i demokratskih ustanova u Srbiji, najborbeniji i najpožrtvovaniji odred bila je Radikalna stranka. Ona je, kao najbrojnija i najaktivnija politička stranka u Srbiji u poslednjim decenijama XIX veka, dala i najviše žrtava u toj borbi. Njena zasluga na političkom polju u XIX veku nije samo u pobjedi, koja je, u krajnjoj liniji, doista bila njena, nad poslednjim vladavcima iz dinastije Obrenovića i u izvojevanju najmodernijeg srpskog ustava u XIX i XX veku, tj. Ustava od 1988. odnosno 1903. godine. Njena zasluga je i u uvođenju u punoj meri naroda (plebsa) u javni život, u podizanju njegove političke svesti, a u političkom aktiviranju mase seljaštva u Srbiji, njihovom uključivanju u borbu za demokratiju. Na privrednom planu, radikali su, došavši na vlast, radili živo i energično na zaštitu domaće industrije, ali istovremeno i na privlačenju stranog kapi-

teško mogla s punim pravom da nosi to ime. Pa ipak ona je, a pre svega njen vod Ristić, koji je u to vreme bio kneževski namesnik, najviše zaslužna za donošenje Ustava po kome je, kao što pomenusmo, zaveden prvi put predstavnički politički sistem, i po kome su u Srbiji svake godine održavane narodne skupštine, birane svake treće godine. Time su liberali, ako ne širom otvorili vrata narodu da uđe na političku pozornicu, a ono mu - kako će to kasnije neko slikovito reći - ta vrata odškrinuli. Na taj način su Ristićevi liberali, i pored čestog nepoštovanja i zloupotreba prava u dugim razdobljima svoje vladavine, doprineli demokratizaciji zemlje, pomogli i seljačkom narodu da uđe u državne poslove.

I među istaknutim političarima iz tabora konzervativaca bilo je nekih pojedinaca koji su pokatkad zastupali liberalne ideje i zalagali se za izvesne demokratske i parlamentarne odnose u Srbiji. Zasluguje da se među njima posebno pomene Jovan Marinović, koji je, posle diplomatske i pravničke karijere, postao 1783. godine predsednik konzervativne vlade. Tom konzervativcu pripada čast da je prvi, 1873. godine, pokušao da se u Srbiji zavede, u praksi, parlamentarni sistem. Pošto se Skupština najpre nije složila s njegovim predlogom kandidata za predsednika Skupštine Marinović je ponudio ostavku, jer -

objašnjavao je poslanicima - "mi tako ponajmo (shvatamo) naše položaje da ako ne uživamo potpuno poverenje narodne skupštine, mi ne možemo polezno i korisno raditi pred skupštinom kao organ vlade". A kad je sledeće, 1874. godine (pošto mu je Skupština odbila ranije ponudenu ostavku), Marinović opet postavio Skupštini pitanje da li uživa njeno poverenje (iako po Ustavu nije na to bio obavezan), dobio je na glasanju većinu od samo tri glasa. Tako slaba većina bila je za njega sasvim dovoljan razlog da ovog puta podnese knezu neopozivu ostavku svoje vlade. Među mladokonzervativcima nalazio se, na primer, i Aćim Čumić. On je, kao ministar u Marinovićevoj vladi, 1873. godine izdao okružnim načelnicima naredbu da ne čine nikakve smetnje slobodi misli, govora i štampe, jer su te slobode - kako ih je obrazložio - "pouzdan pokretač svakog ozbiljnog i istinskog napretka". (Inače talentovan, Čumić će, međutim, kasnije biti često nedosledan u svojim političkim stavovima.) Kasnije naslednik konzervativaca i mladokonzervativaca, Napredna stranka, donela je u prvim godinama svoje vlade, 1881-1882, više liberalnih političkih zakona. Njima je i ona, ma koliko da je sa svoje kasnije vladavine po zlu ostala čuvena, doprinela stvaranju demokratske klime u zemlji, a njeni liberalni i demokratski zakoni iz prvog perioda ostaće kao osnovica koja će olakšati i kasnije borbe protiv apsolutizma, jer će se na njih moći uvek pozivati kao na nešto u političkom životu zemlje jednom već postignuto, ostvareno.

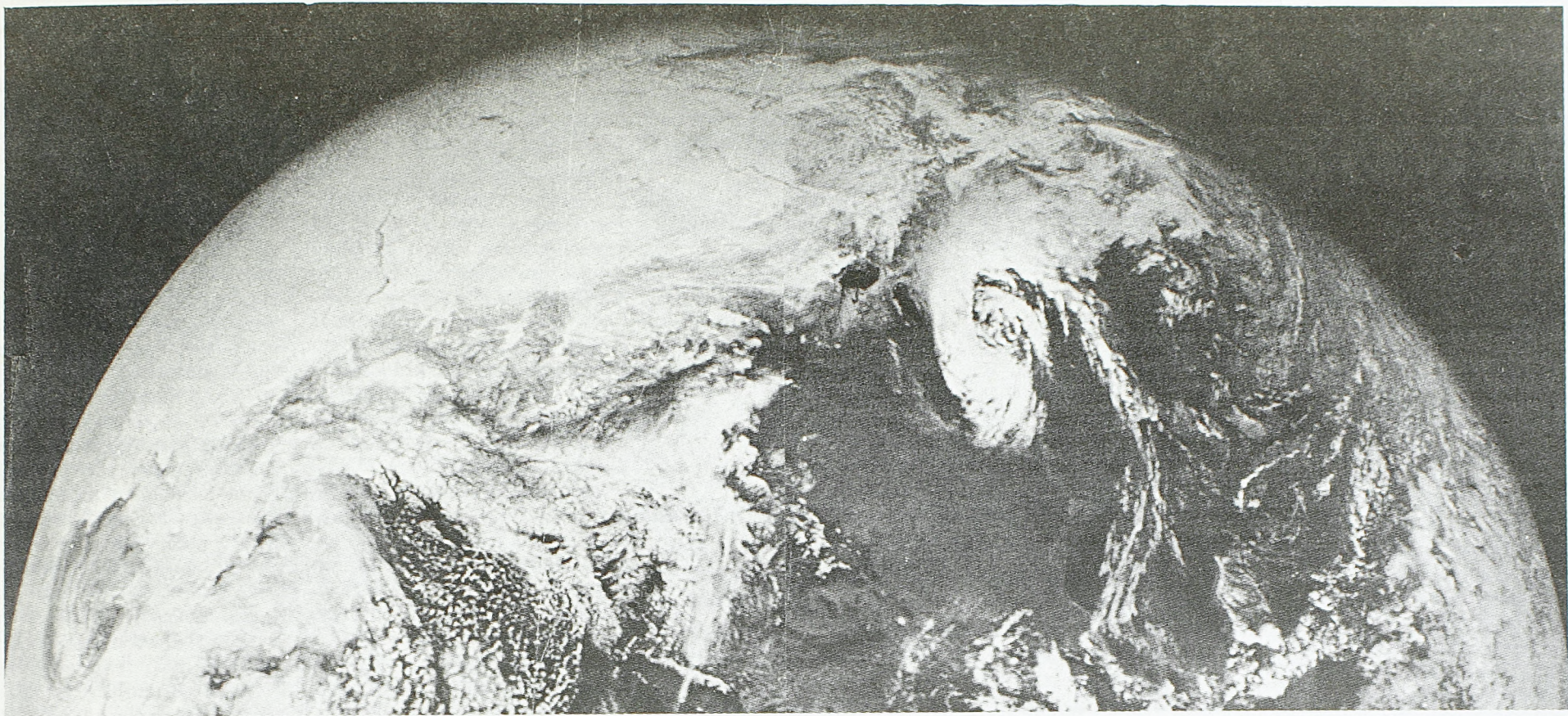
Rečju, pored Radikalne, i druge dve političke stranke (Liberalna i Napredna) imale su svoj deo zasluga što je kroz političko-stranačke borbe u XIX veku Srbija uspela da, posle prevrata 1903. godine, ostvari parlamentarni demokratski režim.

Ne gubimo iz vida određene slabosti i teškoće tog demokratskog režima u periodu od 1903. do 1914. godine, poretka koji se ponekad vidi i kao "Periklova era" Srbije. Ne zanemarujemo tadašnji spoljašnji pritisak na Srbiju i stalne pretnje od strane Austro-Ugarske. Ne zaboravljamo na pojave stranačarstva, tj. stranačke zagriženosti u političkom životu Srbije tog vremena, zatim često neslobodne izbore, pa i oligarhijske tendencije u njenim političkim strankama. Ne ispuštamo iz vida ni karakteristično ometanje demokratskog razvitka od strane vojnih krugova i jedne grupe oficira - zaverenika (kasnije popularno prikazate kao "Crna ruka").

Međutim, i kada sve te slabosti i nevolje uzmemo u obzir, moramo konstatovati da je tada (a) Srbija bila ušla u jedan period demokratskog, parlamentarnog razvitka, u kome su bila poštovana politička prava i slobode građana u znatno većoj meri nego do tada; (b) Monarhije, postigla nrži razvitak i pozitivne rezultate, a da su njene finansije bile tada potpuno uravnotežene; (c) da je na polju nauke i kulture dostigla bila zavidan napredak; (d) da je u balkanskim ratovima Srbije, oslobadajući delove srpskih zemalja, ostvarila i gotovo dvostruko teritorijalno uvećanje, a s njim i veće privredne i druge mogućnosti; (e) da je njen međunarodni ugled značajno porastao; (f) da je, posebno za dobar deo stanovništva jugoslovenskih zemalja Austro-Ugarske, Srbija postala privlačna kao mala ali uzorna, slobodna, demokratska država.

Dragoslav Janković

Napomena: ovo je odlomak iz neobjavljene knjige o političkim strankama u Srbiji XIX veka

Pojam vasiona podrazumeva neku strukturiranost, čovečanstvo implicira "društveno uređenje"...

KOSMOGONIJA, KOSMOLOGIJA KOSMOKRATIJA

"Društvo se ne gradi - ono raste."

Ima jedna značajna podudarnost, koja se od predklasične Helade zadržala do danas: kosmos (izvorno: dobro uređen svet, nasuprot haosu) označava istovremeno svet u svom totalitetu (univerzum, vasiona) i svet u apsolutnom antropičkom smislu (čovečanstvo, "savremeni svet"). Da ova homonimija nije etimološka koincidencija, dokaz su analogni termini u drugim jezicima, pa i u našem. Uslovno govoreći, svemir je svet u najširem smislu (Svet), i ljudsko društvo podrazumeva svet humane populacije na našoj planeti, sa svim svojim duhovnim i materijalnim dobrima. Pojam vasiona podrazumeva neku strukturiranost, čovečanstvo implicira "društveno uređenje". Kantijanskim jezikom, prvi svet pripada domenu "čistog uma", drugi je uređen prema načelima "praktičnog uma".

Odnos Sveta (vasione, svemira, univerzuma, kosmosa, vasseljene...) i sveta (čovečanstva, ljudskog društva) nije prosta relacija opšteg naspram partikularnog, dela i celine. Ovu složenu povezanost, kako u emotivnoj, tako i misaonoj ravni, možda je najbolje, ili bar najupečatljivije, izrazio Kant u onoj lepoj rečenici o Nebu nad nama i moralnom zakonu u nama. Ima još jedna analogija, koja kao da uspostavlja svojevrsnu ekvivalenciju naših predstava o sveobuhvatnom i partikularnom; obe se odnose na totalitete, samo pojmovno razdvojene. No kako apsolutno nije i ne može biti predmet našeg iskustva, oba totaliteta ispadaju veoma nestabilne kategorijalna konstrukcije. Zato govorimo o

Svetovima (onim Demokritovim, Đordanovim, vasionama moderne kosmologije), o svetovima i regionalnom (Istočni, Zapadni, Treći), sociološkom ("prost", "šta će reći 'svet'") itd smislu. Pitanje života na svemirskoj skali, hipoteza "drugih svetova", ma koliko bili interesantni, neće nas ovde zanimati, kao ni tačan smisao ovog termina u predklasičnoj antici, od koje je "sve ovo" počelo. Nas ovde prvenstveno interesuje jedna veza astrofizičkog i sociološkog sveta, koja ide dublje od formalnih analogija. Pri tome obraćamo pažnju na genetsko-reproduktivni, morfološko - funkcionalni i prediktivno-regulacioni aspekt problema. Videćemo da i pored kvantitativnih razlika, posto-

je značajni paralelizmi u shvatanju i doživljavanju sveta, svemirskog i ljudskog. S jedne strane, to je i razumljivo, ako se prihvati da je moderan čovek naslednik praiistorijskog, za koga je njegova zajednica bila integralni deo animalnog sveta, a ovaj, pak, nerazlučivi deo prirode, ograničene nebeskim svodom, koji se nekima činio tako blizu. S druge strane, zvuči paradoksalno u današnjoj eri intelektualnog raslojavanja i stručne specijalizacije da se srećemo sa sličnim modelima i koncepcijama u takvim disparatnim oblastima kakve su nauka o prirodi i društvene nauke. Mi se ovde ne možemo upuštati u takva pitanja, interesantna kakva su, kao što je ono o arhetipovima, o oskudnosti našeg fonda osnovnih koncepcija i pribegavaju analogijama i sl. U svakom slučaju, kao što ćemo videti, mitološko-religiozne (uključujući ideološke), naučne, političke i neke druge koncepcije,

odnosno motivacije, nalaze se prisutne u svim značajnijim teorijskim konstruktima koji se tiču "svetova", počevši od onog najvećeg, pa do parcijalnih tvorevina, sazdanah da zadovolje nečiji poriv za zaokruženošću, ili prosto neke posebne interese. Naše ambicije ovde nisu da od svega toga stvorimo neki novi sistem, kosmos, već samo da ukažemo na činjenicu da je velikih ideja malo, a "svetova" mnogo.

Trik kojim se koriste politički demijurzi mnogo je složeniji, jer moraju da zadovolje dva "pomalo protivurečna" zahteva: s jedne strane, da bi opravdali svoj rasion d'être, moraju imati iza sebe (istorijski) vakuum, ali isto tako moraju sebi obezbediti "istorijski legitimitet", koji je, opet, teško bez istorije zamisliti.

MIT O STVARANJU

Tema stvaranja Sveta ne samo da je prisutna u svim mitologijama sveta, već po pravilu predstavlja njihovo centralno mesto. U rasponu od naivnih fabula primitivnih mitologija pa do veličanstvene alegorijske slike Hesiodove "Teogonije" i elaborirane teološke sheme Kabale srećemo se sa varijacijama na temu stvaranja "prvog početka". Jer mit (i ne samo mit) o postanju jeste pre akt kreacije nego priča o sveukupnom nastanku. To je stvaralački akt *par excellence*, budući

da je reč o događaju koji u principu ne može biti u domenu našeg iskustva. Bilo da je reč o neortodoksnim mitološkim slikama, kanonizovanom mitu kao u Knjizi Postanja, spekulativnim filozofskim predstavama (kakve srećemo kod presokratovaca), ili manje-više elaboriranim modelima moderne kosmologije (tačnije, modernih kosmologija), problem stvaranja je bio i ostao prevashodno *sui generis* teološkog karaktera. Dva su "rešenja" (neresivog) problema stvaranja *ex nihilo*, religiozno (u širem smislu) i kosmološko-naučno u modernom izdanju. Prvo se služi trikom. Svet se (prečutno) deli na dva esencijalno različita dela, od kojih se problem nastanka na prvi deo (opet implicitno) ne odnosi, pa onda ovaj stvara drugi deo. Najveći deo modernih kosmologija (bitno materijalističkih) zadovoljava se izostavljanjem podela na "nesaznatljivo" i "ostatak sveta" i pripisuje attribute "boga" samoj materiji. Problem se tako rešava njegovim eliminisanjem.

Trik kojim se koriste politički demijurzi mnogo je složeniji, jer moraju da zadovolje dva "pomalo protivurečna" zahteva: s jedne strane, da bi opravdali svoj *raison d'être*, moraju imati iza sebe (istorijski) vakuum, ali isto tako moraju sebi obezbediti "istorijski legitimitet", koji je, opet, teško bez istorije zamisliti. O ovoj drugoj strani "revolucionarne medalje" biće reči kasnije; ovde ćemo navesti neke elemente "harizmatične ličnosti u determinističkoj evoluciji društva". Prvi čin je "teogonijskog" karaktera, koji bi se mogao parafrazirati kao "U početku Bog

stvorio poluboga". Mi se ovde ne možemo zadržavati na tome u kakvim društvima i pod kojim uslovima "narod oseća potrebu" za Despotom (ocem familije) i kako ga nalazi. Sledeći korak je anihiliranje svega u prošlosti što bi moglo da baci u zasenak mogućnosti i postignuća Demijurga, utoliko temeljnije ukoliko je prošlost bliža. Ova "kreativna destrukcija" može biti zasnovana na elaboriranoj ideologiji ("Svetom duhu"), ali ne mora (primer Hitlera). Ukoliko je ova "retroaktivna kreativnost" kombinovana sa aktuelnim fascinirajućim dostignućima, efekat je zaista upečatljiv. Drastičan (mada ne sasvim adekvatan) primer bio je kineski car Čin Ši Huang Ti, koji je spalio Konfučijeve spise i počeo da podiže Veliki kineski zid. U izvesnom smislu on je bio u pravu, bar u perspektivi: njegov građevinski poduhvat vidi se čak sa Meseca, sa kojeg se Konfučije ne može čitati ni kroz teleskop!

U svojoj (Nikomahovoj) Etici Aristotel citira Agatona: "Čak ni bogovima nije dano da mogu da učine da nije bilo ono što je bilo" (Što mnogi smatraju dokazom da nijedan od njih nije čitao Orvela).

Kad se jednom stekne status poluboga, nije teško napraviti sledeći korak do "apsoluta", kada se postaje veliki ne zato što stvara velika dela, već je svaki njegov akt veliki, jer ga je napravio on. Time se stiče krajnji prerogativ božanskog: nepogrešivost, kao aktuelna, tako i u istorijskoj retrospektivi.

Staljin je oterao u smrt (najmanje) deseti deo populacije koju je vodio u "srećniju budućnost", či-

me je napravio zločin protiv sopstvenog naroda i njegove budućnosti. Hruščov je (bar delimično) oborio Staljinov "kult ličnosti", da bi zatim dao da se spali čitava dokumentacija "Arhipelaga Gulag", uključujući imena žrtava, čime je učinio zločin protiv čovečanstva, zločin prema istoriji. Najtužnija stvar u svemu tome jeste da su i "Veliki Brat" i njegov oponent sve to radili sa najboljim namerama! Staljin u ime budućnosti SSSR-a, Hruščov za dobro komunizma.

Sindrom "demijurškog poziva" inherentan je ljudskom duhu, i kao takav nije stran ni onima koji "služe u Hramu nauke". Srednjevekovni španski kralj Alfonso, koji se bavio (uspešno) i astronomijom, nije se zadovoljavao svojim aktuelnim statusom "apsoluta", već je u jednom svojem spisu o nekim problemima planetarne astronomije zabeležio da je Bog, kad je stvarao Svet, pitao njega, mogao je da mu da neki dobar savet. Nešto suptilniji primer arogancije dao nam je Ajnštajn, koji se (javno) pitao da li je Bog mogao da Svet stvori i drukčije. Da li je pri tome imao i neke svoje ideje, ostala je tajna. Analogija (tačnije, kontrast) sa kraljem Alfonsom ostala bi nepotpuna ako se ne setimo da je isti Ajnštajn odbio ponudu da bude (prvi) premijer novoosnovane države Izraela. Ali, da parafraziramo samog oca Teorije relativiteta, suptilni su putevi ljudskog mišljenja.

Ali Ajnštajn jeste "stvorio" Svemir, prvi formalno konzistentan, zaokružen kosmološki model, zasnovan na njegovoj Opštoj teoriji relativiteta. Bio je to statičan, bezvremenski i bezgraničan univerzum. Kosmos ne tako konceptualno prazan i trivijalno "neranjiv" kako ga nam je ponudio Engels u "Antidiringu", ali opet suviše prost da bi zadovoljio dolazeće observaciono iskustvo. Njegova vasiona bila je statična, jer je on tako hteo, uvođenjem jedne hipotetične veličine, koja je obezbeđivala nepromenljivost njegove vasseljene. Tako, ako je Opšta teorija relativiteta bila naučna teorija, Ajnštajnov svemir bio je "stvaralački akt", utoliko ukoliko je pomenuta veličina (tzv. kosmološka konstanta) igrala ulogu *deus ex machina*.

Ajntaštajnova Vasiona bila je koliko savršena, toliko i dosadna. Prvi koji je uveo promenu, a time i (globalno) vreme, bio je De Siter, čija se vasiona širila, počevši iz tačke prostorno-vremenskog kontinua (relativistički konstrukt). De Siterov svemir imao je jednu malu manjkavost - bio je potpuno prazan! Ovu "prazninu" popunio je 1922. sovjetski matematičar Fridman, čiji dinamički, evolutivni model služi kao polazna tačka većine savremenih kosmoloških modela. Tako je samo pet godina posle "sociološkog stvaranja sveta" počela homogena, sferno-simetrična, deterministička vasseljena. Za razliku od Oktobarske revolucije (tačnije, kontrarevolucije, ako uzmemo u obzir demokratsku revoluciju Kerenskog), koja je obećavala (asimptomatsko) približavanje (idealnom) komunističkom druš-

tvu, Fridmanov kosmos bio je idealno savršen od samog početka. Sa jednom malom tačkom sumnje - početnom tačkom prostor-vremena, iz koje je sve (prema današnjim procenama) počelo pre nekih petnaestak milijardi godina. Problem je u tome što u tu tačku treba da stane materija, koja se pokorava, po pretpostavci, nekim zakonima, kao što u perspektivno idealno društvo treba da stanu živi ljudi, kojima vladaju (osim trbušnih) i neke psihičke uslovljenosti. Kosmolozi su tražili izlaz iz ove neprijatne situacije (problem početnog singulariteta) u više pravaca. Prvo su konstatovali da u takvim uslovima beskonačno

Danas je jasno da je ideolog "naučnog komunizma" operisao sa idealnim ljudskim jedinkama, u svoj svojoj crnoći ili beloći. U krajnjoj liniji, bilo je to manipulisanje sa arhetipovima manihejske provenijencije. Ljudi su bili zli (i bogati) i potlačeni (i dobri). Drugim rečima, Marksovoj teoriji nedostajala je, jezikom savremene fizike, "mikroskopska teorija", koja bi obuhvatala psihološki supstrat homo sapiens sapiensa i veoma delikatnu prirodu "međuljudskih odnosa", čiju je formalnu prirodu tako lepo ilustrirao Fon Nojman u svojoj Teoriji igara.

velike gustine ne važe zakoni klasične fizike, pa ni Opšte teorije relativiteta, iz koje je singularitet proizašao. U ovom "loncu" beskonačno visoke temperature "tope" se svi (deterministički) fizički zakoni, sve je u neodređenom, fluktuirajućem stanju, pa i sami prostor i vreme. Tako smo došli do (apsolutnog) Haosa, za koji smo znali još od vremena Hesioda. Analogiju sa socijalnim revolucijama (gde se podrazumeva sam prevratnički akt; priče tipa "permanenue revolucije" ostavljamo naivnima) ovde nećemo razmatrati.

No ako i progutamo sve početne beskonačnosti i neodređenosti, ostaje problem na koji način je ovaj primordijalni haos prerastao u kasniju (pa i današnju) šireću, determinističku, manje-više lepo uređenu Vasionu? Kakvi su bili, drugim rečima, početni uslovi, kako se to u teorijskoj fizici formuliše? I ko je (li šta je) stavio sve to u pogon? Teološki ili naučni, problem Prvog pokretača Aristotelovog trebalo je rešiti. Jedan moguć odgovor dao je nedavno S. Hoking, svojim modelom "bezgranične Vasiona", tačnije Vasiona bez graničnih uslova. Naime, svaki teorijski opis (ograničenog) fizičkog sistema mora da ponudi dve stvari: zakon kojim se sistem pokorava, formulisan obično matematičkim sredstvima, kao i početne (odnosno granične) uslove. Oba dela su ljudski konstrukt, ali na različitom nivou: fizička zakonitost je opšti teorijski model, dok početne (granične) uslove postavlja korisnik teorije, prema datim uslovima, odnosno ciljevima. Karakter teorije, naravno, diktira klasu mogućih početnih uslova, ali unutar ove njegove brojne vrednosti su proizvoljne. Izabravši (ili konstruišući) jedan teorijski model, teoretičar se nalazi u ulozi Platonovog (ili Lajbnicovog) Demijurga, koji tvorevinu pušta u pogon, koja se dalje kreće prema

zacrtnom planu, tj. ideji. Dalja evolucija sistema determinisana je teorijom, kao što je za Platona to realizacija preegzistentnih ideja. A prema Lajbnicu, da parafraziramo Agatona, čak ni Bogu nije dano da krši zakone logike.

Za savremenu kosmologiju "logika" su zakoni konzervacije i principi termodinamike, a ideja vodilja Opšta teorija relativiteta, uz kvantnu mehaniku. Centralno pitanje kosmogonijsko nije da li je Prvi pokretač postojao, već zašto se odlučio za ovakve početne uslove (koji su nas doveli ovde gde smo), a ne neke druge, da parafraziramo jednog teologa u vezi sa Prvim grehom. Odgovor S.

tražiti jesu neke metodološke analogije, i mi ćemo se ovde zadržati na nekim uočenim sličnostima. Počećemo sa društvenim ideologijama.

Mi danas znamo, srećom, samo za jednu zaokruženu ideološku shemu društvenog razvitka - onu Marksovu. Znamo i da je put oko komunizma popločan dijalektičkim materijalizmom. Zašto je taj put ispaao tako dug (ili kratak, ako hoćete)? Da li bi savremena istorija bila drugojačija da se autor "Kapitala" rodio posle Frojda i Junga, Fon Nojmana i Prigožina? Danas je jasno da je ideolog "naučnog komunizma" operisao sa idealnim ljudskim jedinkama, u svoj svojoj crnoći ili beloći. U krajnjoj liniji, bilo je to manipulisanje sa arhetipovima manihejske provenijencije. Ljudi su bili zli (i bogati) i potlačeni (i dobri). Drugim rečima, Marksovoj teoriji nedostajala je, jezikom savremene fizike, "mikroskopska teorija", koja bi obuhvatala psihološki supstrat homo sapiens sapiensa i veoma delikatnu prirodu "međuljudskih odnosa", čiju je formalnu prirodu tako lepo ilustrirao Fon Nojman u svojoj Teoriji igara. Druga je stvar da li bi, naoružan arsenalom ovih antropoloških znanja, ovaj zagovornik delatne filozofije dao prednost revoluciji nad sporim, to će reći prirodnim promenama. Nije isključeno da bi takav jedan prodorni um predvideo da bi revolucija promenila same nosioce, kao i karakter nosilaca, moći i onih "pod stegom Partije" i odustao od daljeg takmičenja!

Jedan Marksov nesumnjiv doprinos sociologiji, makar u smislu "ključa za razumevanje Hegela", jeste pokušaj interpretacije istorije (o "predviđanju istorijskog razvoja" biće reči kasnije). A jedna od mogućih interpretacija istorijskih zbivanja na tlu Evrope za poslednja dva veka, interpretacija ko-

Sindrom "demijurškog poziva" inherentan je ljudskom duhu, i kao takav nije stran ni onima koji "služe u Hramu nauke". Srednjevekovni španski kralj Alfonso, koji se bavio (uspešno) i astronomijom, nije se zadovoljavao svojim aktuelnim statusom "apsoluta", već je u jednom svojem pismu o nekim problemima planetarne astronomije zabeležio da je Bog, kad je stvarao Svet, pitao njega, mogao je da mu da neki dobar savet.

KOSMOLOGIJA I IDEOLOGIJA

Da je mikrokosmos slika makrokosmosa, zna svaki astrolog. Znatno je teže naći vezu između naših predstava o mogućoj predistoriji i sigurnoj budućnosti vasseljene (može i obrnuto), s jedne strane, i evolucije ljudskog društva, s druge, čak i kada znamo da je "sve u dijalektičkoj povezanosti". Ideja Hegela tu nam nije od koristi, čak ni u Marksovom prevodu. Sigurno je da se teško može pobiti ideja da društvene okolnosti utiču na koncipiranje predstave o životu univerzuma, ali važi i obrnuto. U svakom slučaju, od svakog prilza teško je očekivati neki koristan rezultat. Navođenje primera još je beznačajniji poduhvat, jer njih ima sa obe strane barikade. Ono što vredi

ju ćemo nazvati *ekološkom* (prema imenu autora danas popularnog "Fukoovog klatna"), jeste iz domena ezoterike. Nije li veliki protestantski konvertit samo hteo da izopačeno evropsko društvo, sebično i individualizirano, postavi za zajedničku trpezu kumranskih Esena? Ne treba zaboraviti judaističku tradiciju ideala "raja na zemlji" (Balkan sigurno nije bio pred očima biblijskih otaca), kao kontrast hrišćanskom učenju "zagrobne eshatologije". Devetnaesti vek nije bio svestan, u globalnom smislu, da je ono što se događalo na etičko-socijalnom planu imalo svoj presedan devetnaest vekova ranije, u praevropskoj Rimskoj imperiji, kada se hrišćanska grana odvajala od mojsijevog stabla. Razlika je bila samo u tome što je tada bila reč o teističkoj religiji, za razliku od ove

laičke, koju su propovedali apostoli dijalektičkog materijalizma.

Ali pored ovog "antikopernikovskog" zaokreta, još je važniji onaj Marksov "galilejski skok" o filozofiji koja *menja* istoriju, platonsko-fašističko-(utopijsko)k omunističke provenijencije. Time je filozofska spekulacija od sociologije napravila *eksperimentalnu nauku*. To ne bi samo po sebi bilo tragično da nije od Marksovih sledbenika shvaćeno bukvalno, i da test da li teorija radi nije sproveden na grandioznoj skali (a da najpre nije probano na životinjama, kao što se zamera u jednom "neprijateljskom" sarkazmu). Danas eksperimentalna metoda nije strana sociologiji "Zapada", na maloj skali, kao što se radi, na primer, u farmakologiji (zamislite testiranje "taladomida" u "planskoj privredi"!): Zvuči samo na prvi pogled paradoksalno da je u zemljama realsocijalizma sociologija kao takva (ako ignorišemo "proradu marksističkog materijala", od strane Lenjina i drugih prežvakala) proterana iz hrama nauke. Revolucija jede svoju decu, ali i roditelje!

Za razliku od sociologije, koja je svojom agresivnom filantropijom usrećila čitave generacije na dobrom delu Zemljinog šara, suptilna arogancija moderne kosmologije beskrajno je bezazlenija. Ako se ideje "ravnozemačja" mogu porediti sa utopijskim, a model Fridmana sa naučnim komunizmom, stanje današnje spekulativne misli o karakteru svemira može se nazvati demokratskim, sa blagim primesama haosa. Fridmanovski model jednolične evolucije "iz tačke" elaboriran je u stotine varijanti. Pokazano je da je početni singularitet neizbežan i da je sve moralo da krene iz ove primordijalne Crne rupe, te "crne ovce" moderne astrofizike. Štaviše, čitava vasiona nije ništa drugo do džinovska crna rupa, u kojoj smo zatvoreni za sva vremena, ako ne i duže. Na osnovu ovog srećnog uspeha spekulativne kosmologije postavilo se samo pitanje da li je ova crna rupa otvorena ili zatvorena. Srećna okolnost da se na ovo sudbinsko pitanje može odgovoriti a da se iz rupe ne izlazi - treba samo utvrditi prosečnu gustinu ukupne materije u vasioni, što danas predstavlja centralni problem observacione astrofizike. Ukoliko se pokaže da je ova gustina manja od tzv. kritične gustine, svemir je *otvoren* i širiće se do unedogled. Dosadašnja posmatranja pružaju evidenciju da je aktualna gustina tek nešto preko 10% kritične, tako da klaustrofobičari mogu mirno da spavaju. Ali situacija može da se promeni preko noći (u svakom smislu, s obzirom na radno vreme astronoma), i ako se pokaže da nevidljive materije ima dovoljno da se prevaziđe postojeći hronični nedostatak materijalnih (svemirskih) dobara, širenje univerzuma skoro sigurno (ima tu nekih teorijskih "rupa u zakonu") ima ograničen domet i posle širenja do unedogled (ne zaboravimo - nema prostora izvan vasiona!) ekspanzija staje i počinje povratak "zabludelog sina" u majku Crnu rupu.

Kakve su šanse da dođu do ovakve "papirne revolucije"?

Dosta velike - dovoljno je da se u nekoj laboratoriji utvrdi da izvesna klasa činjenica ima nenultu masu. Ako do ove teorijsko-eksperimentalne sprege ikad dođe, idemo svi iza rešetaka. Pod uslovom, naravno, da je priroda svesna naših teorija.

Na nešto prizemnijem nivou, stvari stoje malo drugačije, mada ne manje dramatično. Za to su se postarali teorijski fizičari koji se bave tzv. teorijom polja, odnosno fizikom visokih energija. Prodor koji je poslednjih godina napravljen u fizici elementarnih čestica i jedinstvenoj teoriji fundamentalnih interakcija imao je radikalnih reperkusija na naše razumevanje onoga što se dešavalo (tačnije, moglo da se desi) u ranoj fazi evolucije vaskulacije. Kako ova faza traje, prema današnjem položaju "nastanka Sveta", može se zaista govoriti o revolucionarnim promenama. Inflatorna faza svemirske ekspanzije, koja se odvijala brzinom koja daleko premašuje brzinu svetlosti (ne narušavajući postulate Teorije relativiteta!), omogućila je razrešenje niza protivrečnosti i teškoća standardnog modela. Današnje opaženo širenje odgovara jednoj smirenoj fazi sveopšte ekspanzije, pri čemu crveni pomak najudaljenijih svemirskih objekata, tzv. kvazara, indicira brzine bliske brzini svetlosti, što znači da se može uskoro očekivati optički susret sa "krajem Svemira", to će reći sa "vasionskim fetusom". To će biti susret "treće vrste" **par excellence!**

Dosada je sve bilo lepo i predvidljivo. Ovu determinističku idilu narušili su početkom decenije neki teoretičari koji su smatrali da je prepuštanje svemirskog radanja gospodu Bogu stvar časti i pokušali da ulogu Prvog pokretača preuzmu na svoja slaba pleća. U tzv. Haotičnom inflatornom scenariju, koji danas propagira sovjetski teorijski fizičar A. Linde (dakle, bez politikantskih konotacija, molim!), stvari su se odvijale ovako. Neko, iz moguće klase tzv. skalarnih polja, fizičko polje u svom primordijalnom stanju doživljava nepredvidivo velike (stohastičke) fluktuacije, od kojih neke postaju "seme" inflatorne ekspanzije, koja rezultira u vasionu kakva je, na primer naša. Kada i gde će se ovo dogoditi i kakva će biti konsekvatna vasiona, ne može se predvideti. Svaka od ovih vasiona potpuno je izolovana od drugih, kao što su mesta i trenuci njihovih nastanaka apsolutno nekorelisani. Ovde vidimo svu prednost nepostojanja Boga, jer bi se u suprotnom apsolutno naljutio na Ajnštajna i njegovu zabranu hazardnih igara.

Prema Lindeovim idejama, ne samo da su kosmosi nekorelisani u pogledu vremena i mesta nastanka, već mogu imati bitno različite karakteristike. Takva dva svemira mogu imati različite fundamentalne interakcije, pa čak i različit broj dimenzija fizičkog prostora, a time i različite fizičke zakone kojima se materija u njima podvrgava. Svaki od ovih nezavisnih univerzuma može pod izvesnim uslovima

da kolapsira ponovo u "tačku", iz koje se rađa novi svemir, sa sopstvenim osobenostima. Tako, ako bi neko i uspeo da kroz ovaj singularitet i prođe, što Linde nikako ne preporučuje, našao bi se u svetu totalno nekompatibilnim sa prethodnim.

Ako se 1917. godina, kada je Ajnštajn objavio svoju konačnu verziju Opšte teorije relativiteta, uzme za datum rođenja moderne kosmologije i ako uračunamo Hablovo otkriće pomeranja spektralnih linija udaljenih galaksija prema crvenom delu spektra, pomeranje koje je interpretirano kao znak širenja vasiona i koje je dalo legitimitet Fridmanovom modelu kosmosa, godina Velike oktobarske (kontra)revolucije kao da je bila signal za sveopšti **Sturm und Drang** prema crvenom! Ali, kao što smo videli, prosti Fridmanov model razudio se u rukama modernih kosmologa u sijaset koegzistentnih i konsekvatnih svetova, u jedan totalni pluralizam gde se pitanje nastanka i njegovog lociranja u prostoru-vremenu više i ne postavlja, bar ne u ortodoksnom smislu. Dakle, u početku ne beše početka, a posle se pojavio Pluralizam.

KOSMOKRATLIJA I KOSMOTELIJA

Ako se naš veliki, jedinstveni Svet raspao na svetove, kojima njihova esencijalna distinktnost garantuje legitimitet "posebnog puta u x-izam", šta se može očekivati od pletore naših malih svetova, manje ili više između sebe interagujućih, i kakva je sudbina Makluanovog "Velikog sela", u kojem su neka društva na nivou prvobitne zajednice, dok neka skromno smatraju da su već u XXI veku? Kada su evropski istraživači novog veka dospevali do udaljenih, primitivnih

plemena, nisu li i oni sledili opšte pravilo koje srećemo u observacionoj kosmologiji danas: šta su objekti posmatranja dalje od "nas" (čitaj - Evrope), to su mladi. I otkuda tolika diferencijacija (izvinjavam se na izrazu), odnosno tako različit tempo evolucije **homo sapiensa**? Pozivanjem na fizičku geografiju i ekološki ambijent nije odgovor, već samo pomeranje problema na fundamentalniji nivo - strukturiranje i ponašanje mrtve materije.

Devetnaesti vek bio je uvek mehanističkog pogleda na svet laplasovskog determinizma. Koliko je ovaj determinizam prisutan u teoriji evolucije organskog sveta i, u tom kontekstu, Darvinovom modelu, stvar je za diskusiju, ali je

Čovek koji je znao napamet logaritamske tablice i diktirao po sedam pisama simultano bio je verovatno poslednji kosmokrator čiji je "kult ličnosti" bio primeren njegovim sposobnostima i zaslugama. Naš vek iznedrio je nove kosmotvorce hitlersko-staljinističkog tipa, koji su zadužili čovečanstvo, ili bar njegov evropski deo, svim pogubnim stranama despotizma, a da mu nisu zauzvrat pružili ništa, osim "liliputizacije" svojih sunarodnika i masovnih klanja po tlu najcivilizovanijeg kontinenta dotada.

svakako imao odlučujući uticaj na ondašnje filozofsko-sociološke spekulacije. Krajem prošlog veka, međutim, dogodila se mala revolucija u poimanju karaktera fizičkih procesa na mikroskopskom nivou, koja je zamenila mehanistički pristup suptilnijim statističkim analizama. U poslednje dve decenije svedoci smo druge fizičke revolucije, koja je bitnu neodređenost ponašanja fizičkih sistema svela na najfundamentalniji, mikroskopski nivo. Rezultati istraživanja na polju tzv. nelinearne dinamike i nestabilnih sistema, istraživanja u kojima prominentnu ulogu ima tzv. Briselska

škola, na čelu sa nobelovcem I. Prigožinom, imaju domet mnogo širi od fizičko-hemijskih problema i uveliko se primenjuju na biološke, pa i društvene sisteme. Bitna odlika ovakvih nestabilnih sistema je da se pod izvesnim spoljašnjim uslovima mogu obrazovati metastabilne strukture visokog nivoa organizovanosti, kakav je sam živi svet, suptilan i ranjiv. Da i ljudsko društvo spada u ovu klasu sistema, podseća nas "Crni petak" zapadnog svega 1929. godinu, odnosno "kula od karata" ovogodišnje Istočne Evrope, da ne pominjemo oba svetska rata. U svojem razvoju ovakvi nestabilni sistemi dostižu povremeno stanje haotične neuređenosti, iz koje naglim struk-

turalnim skokom prelaze u novo, visokouređeno stanje. Poenta ovih singularnih tačaka na evolutivnom putu jeste da se ne može predvideti koje od svih mogućih (uređenih) stanja sistem bira. Ova nepredvidljivost, prema Prigožinu, i jeste bitna odlika, upravo definicija, budućnosti, gde vladaju "čelični" (staljinisti) zakoni, iole složeniji sistemi imaju mnogo suptilniji pogled na sebe i svet oko sebe. Ova inherentna nepredvidljivost i čini razliku između prošlosti i budućnosti, ona život individue, odnosno društva čini vrednim života, razlikuje ga od obilaženja planeta oko Sunca.

U domenu ljudske istorije, međutim, treba razlikovati sociološka od, recimo, astrološko-proročanskih predikcija. Javno utvrđivanje "istorijske neminovnosti" više je instrukcija nego vizija. Kada marksisti govore o istoriji, oni misle na istoriju, na nešto što "treba da bude". I pored svih dijalektičkih hokus-pokusa, niko od marksista nije uspeo da objasni otkud "istorijski velikani" u inače determinističkoj (što će reći, predestiniranoj) evoluciji ljudskog društva. Ovde je interesantno napraviti paralelu sa fiziko-hemijskim nelinearnim sistemima, kakve proučava Prigožin, na primer. Jedna od determinanti ovih sistema jeste njihova fantastična osetljivost na početne uslove, karakteristika koja je i naterala kosmologe da koncipiraju ranije pomenutu paradigmu stohastičkog inflatornog scenarija. Ova nekontrolabilna osetljivost upravo čini procese u kojima ovakvi sistemi učestvuju ireverzibilnim, što, sa svoje strane, rezultuje u pojavi "strelce vremena", tj. samog vremenskog toka. Da li je ljudska zajednica podvrgnuta ovakvim stohastičkim, slučajnim fluktuacijama, koje od istorije (u Herodotovom izvornom smislu - priče) čine zaista neponovljivi fenomen, za razliku od marksističke (ili bilo koje druge) teorije? Veliku

oktobarsku (kontra)revoluciju izvela je šaka (kronštatskih) mornara i jedna topovnjača. Naravno, za ortodoksnu marksistu sve je to bila istorijska nužnost, kao što je konsekvatni "staljinizam" bio nepoželjna slučajnost. A od tog "neistorijskog" staljinizma spasla nas je istorijska neumitnost što je Žukov bio brži od Berije u izvlačenju revolvera, na onoj (aposteriorno sudbonosnoj) sednici sovjetskog vrha, posle smrti "Velikog brata"! Istorija, ne samo politička, izlazi kao međuigra slučajnosti i nužnosti, da parafraziramo Žaka Monoa.

Najbitnija karakteristika totalitarnih režima (čitaj, veštakih tvorevina), nasuprot prirodnim (tj. demokratskim) društvima, jeste njihova ireverzibilnost. Prelaz od demokratskog (u širem smislu) na veštački uređeno društvo podseća na onu basnu o žabama koje meditiraju na temu skakanja u bunar. Sam kvalitet vode, pa i njena eventualna nepresušivost, od marginalnog su značaja prema bitno nepovratnom karakteru podložnog čina. Takav je slučaj kronštatskih mornara, - koji su, pošto su shvatili šta su bili uradili, pokušali da izvrše kontra(kontra)revoluciju, ali sada je bilo kasno - Rusija je već bila u "istorijskom bunaru", što će na svojoj koži osetiti svih onih dvadesetak miliona "posetilaca Gulaga", disidentskih ili ne.

Obaranje totalitarnih režima iznutra bilo je moguće, mada na izgled neverovatno. Istočnoevropski prevrati pokazali su se mogućim kada se narod oslobodio straha da će "Veliki brat" intervenisati spolja, ali to je od marginalnog značaja. Pitanje je, međutim, da li je moguće oslobađanje od totalitarnog sistema u Sovjetskom Savezu i Kini, gde spoljašnji uticaj, o intervenciji da i ne govorimo, ne dolazi u obzir. Polovinu odgovora na ovo već, na žalost, imamo: Trg mira postao je crven, ostaje samo pitanje da li Crveni trg može da izbegne da ne bude preličen "mirom".

Crne rupe igraju prominentnu ulogu u savremenoj kosmologiji, bilo kao primordijalni, odnosno finalni singulariteti, bilo kao kolapsi materije na manjim skalama. Propadanje materije u samu sebe, pored svoje ireverzibilnosti, ima još jednu bitnu karakteristiku, povezanu sa prvom: crne rupe predstavljaju informaciono apsolutno zatvoren prostor. Čak ako se uzme u obzir Hokinov proces isparavanja ovih svemirskih (auto)kanibala, nije moguće ni za kakvu informaciju da prede tzv. horizont događaja, graničnu površinu koja omeđava kolapsiranu materiju. Čak ni svetlosti, tom našem najpouzdanijem prenosniku informacija, nije dano da može da prođe kroz horizont događaja. Imamo li pandane ovim kosmičkim "grobnicama znanja" u svetu politike?

Formalno govoreći, odgovor je negativan (setimo se odgovora onog gimnosofiste Aleksandru o najlukavijoj životinji), ali to nas ne može utešiti, jer primera informacione izolacije zastrašujućeg stepena imamo svuda oko nas. Dok traje ova drama rumunskog

Walt Witman

ZA TEBE, O DEMOKRACIJO

Dodi, napraviti ću jedan nerastopiv kontinent,
 Napraviti ću najsjajnije rasu što sunce ju je ikad ogrijalo,
 Napraviti ću božanske magnetične zemlje,
 Sa ljubavlju drugova,
 Dugovječnom ljubavlju drugova.
 Posaditi će drugarstvo široko ko drveće uzduž sviju rijeka Amerike,
 i duž obala velikih jezera, i svuda preko prerija,
 Napraviti ću nerazdvojive gradove zagrljenih ruku i ramena,
 Ljubavlju drugova,
 Muškom ljubavlju drugova.
 Za tebe, ovo od mene, O Demokracijo, da služi ti, **ma feme!**
 Za tebe, tebi, ja cvrkućem ove pjesme.

(1860, 1881)

Preveo Hamdija Demirović

naroda, sa užasom otkrivamo sloj po sloj jedne monstruozne zatvorske fašističko-komunističke konstrukcije. Počevši od državnih granica koje su ljude propuštale samo u jednom smeru (ljudi bez pasoša), kao i informacije (gotovo školsko ovaploćenje Čerčilove, tačnije Gebelsove, "gvozdene zavese"), preko janičarsko-legijastranačke Sekuritate (koja je režim čuvala od sopstvene države, uključujući i vojsku), do paranoidnog mozga "Velikog kosmokratora", u koji su, doduše, priticale spoljašnje informacije, ali nisu više mogle da utiču na output sklerotizovanog mehanizma mišljenja i odlučivanja. U jezgru ovakve hijerarhijske strukture našla se tako, kako se to kaže u žargonu astrofizike, mini crna rupa, koja je gutala spoljašnje poruke, ali je odavala samo jednu poruku, što je ekvivalentno nemuštosti - pravi informacioni ponor. Nad ovakvim (č)aušvickim monstrumom treba da se zamisle svi političari, naročito

oni čiji narod živi u susedstvu poslednje evropske "crne rupe" (a jedan deo i unutar nje). Ali nekome ni danas nije jasno da u prisustvu političko-državnih "horizontata događaja" sve povelje o

Za razliku od sveta mehanike, gde vladaju "čelični" (staljinski) zakoni, iole složeniji sistemi imaju mnogo suptilniji pogled na sebe i svet oko sebe. Ova inherentna nepredvidljivost i čini razliku između prošlosti i budućnosti, ona život individue, odnosno društva čini vrednim života, razlikuje ga od obilaženja planeta oko Sunca.

pravima čoveka deluju kao intelektualna masturbacija. Bez međunarodnog prava na apsolutnu i bezuslovnu informaciju, nema ni prava na život, a kamoli onih vaših.

Bez informacija o problemu, nema ni problema.

Istorija, naravno, poznaje "kosmotvorce", kakvi su bili, na pr, Aleksandar, Cezar i Napoleon (da navedemo omiljenu trijadu Miloša Đurića). Osim autentične veličine (ali ne i "svetaštva"), imali su malo čega zajedničkog. U tome je, uostalom, i autentičnost genija. Aleksandar je postigao najviše, ali je i startovao sa najbolje pozicije (kraljevske). Napoleon je jedini poražen na bojnopolju, ali se nije borio protiv "varvara". Ali ono čime su zadužili čovečanstvo nisu bile bitke kod Gaugamele, Farsale i Austerlica, već njihov doprinos širenju superiornih kultura, pa time i napretku civilizacije kao takve. Aleksandar je bio progenitor čitave helenističke epohe, čiji smo posredni naslednici i mi, epohe koja je iznedrila čitav jedan zaokružen kosmos. Njegovi "Kvazari" u likovima Arhimeda, Hiparha i Galena i danas izazivaju

strahopoštovanje u hramu nauke. Čoveku poštovanom kao Bog nije bilo teško da po potrebi menja "Božje dane" (opsada Tira), što će kasnije Cezar uraditi mnogo temeljitije (Julijanski kalendar). Ako se o Napoleonovoj pobedonosnoj trampii jednakosti za slobodu može prigovarati, njegov Civilni zakonik ostaće kao trajna vrednost evropskog praktičnog prava.

Evropska civilizacija Napoleonovog doba bila je još jedan apogej ljudske istorije, koji je od kulture na Starom kontinentu načinio još jedan zaokružen univerzum, u kojem i mi živimo. Ako je Aleksandar bio savremenik Aristotelov i Demostenov, Napoleon je delao u vreme Hegela, Betovena i Gausa, kosmotvoraca u jednom drugom prostoru, u svetu čistog intelekta. Nikada od tada neće se na nebu pojaviti toliko zvezda prve veličine, i pitanje da li će ikada.

Čovek koji je znao napamet logaritamske tablice i diktirao po sedam pisama simultano bio je verovatno poslednji kosmokrator čiji je "kult ličnosti" bio primeran njegovim sposobnostima i zaslugama. Naš vek iznedrio je nove kosmotvorce hitlersko-staljinističkog tipa,

formulacija kaže da mora postojati bar jedan svemir u kojem egzistiraju njegovi posmatrači. Našu paralelu između spekulativne nauke i praktične politike završićemo pričom o Njemu, odnosno o Velikom tabuu.

Nećemo početi od početka, već od 1948. godine, kada nam je Orvel sve lepo objasnio, a On odbio da bude **primus inter secundes** s naše strane "gvozdene zavese". Kako ga ni sa druge strane "zavese" nisu primali, odlučio je da iz Rima pređe u Nolu i tako je nastao pokret svestranih neutralnih država, tzv. Pokret nesvrstanih.

Do čega nas je dovela ova afrikanizacija ("Ko to može, ko to smije, odvojiti nas od Zambije!"), uvideli smo tek sada, kada smo otkrili Evropu i konstatovali ne samo da smo u njoj poslednji (ako apstrahujemo polupostojećeg "malog suseda", poslednju crnu rupu evropskog kontinenta), već da smo u tome postigli beznadežno ubedljiv uspeh. Što je najtragičnije, počinjemo da shvatamo da dok smo sa evropskih čepenaka solili pamet Trećem svetu, dobar deo Nole prišao je Rimu, pa sada treba trčati i za njima. I sve to da bi On imao

Najbitnija karakteristika totalitarnih režima (čitaj, veštačkih tvorevina), nasuprot prirodnim (tj. demokratskim) društvima, jeste njihova ireverzibilnost. Prelaz od demokratskog (i u širem smislu) na veštački uređeno društvo podseća na onu basnu o žabama koje meditiraju na temu skakanja u bunar. Sam kvalitet vode, pa i njena eventualna nepresušivost, od marginalnog su značaja prema bitno nepovratnom karakteru predloženog čina. Takav je i slučaj kronštatskih mornara, koji su, pošto su shvatili šta su bili uradili, pokušali da izvrše kontra (kontra)revoluciju, ali sada je bilo kasno - Rusija je već bila u "istorijskom bunaru", što će na svojoj koži osetiti svih onih dvadesetak miliona "posetilaca Gulaga", disidentskih ili ne.

koji su zadužili čovečanstvo, ili bar njegov evropski deo, svim pogubnim stranama despotizma, a da mu nisu zauzvrat pružili ništa, osim "liliputizacije" svojih sunarodnika i masovnih klanja po tlu najcivilizovanijeg kontinenta dotada. Pogubne posledice fašističko-komunističkog despotizma ne mogu se na evropskom tlu još uvek ignorisati, bilo da je reč o suptilnim formama "davaoca demokratije", ili primitivnom ustavnopravnom nasilju nad ljudskim dostojanstvom u vidu "zakona o zaštiti imena i dela..." (Ko ne vidi na šta se sve to svodi, neka zamisli Hrišćansku crkvu kao organizaciju "za zaštitu imena i dela Gospoda našega Isusa Hrista", što ona uistinu i jeste).

Antropocentrizam nije bio stran evropskoj misli ni pre ni posle "kopernikanskog obrta". Moderna kosmologija poznaje ga u obliku dva antropička principa. Slabi antropički princip nameće ograničenja na sav observacioni i spekulativni kosmološki materijal, kojima se eksplicitno respektuje činjenica da bar na jednom mestu postoji u svemiru (inteligentan) život. Jedna od formulacija jakog kosmološkog principa postulira da je evolucija vasiona "zactana" s ciljem da produkuje inteligentan život. Nešto manje teološka

svoj kosmos, pošto mu je ova zemlja patuljaka bila mala, a lokalno obožavanje nedovoljno. On je bio najveći kapetan u našoj istoriji, ali se naš brod pokazao suviše mali, pa je potonuo. I dok su Njegove oči strogo gledale dezorijentisane učesnike skorašnjeg republičkog kongresa Njegove raspadnute Partije, iz oka orvelovskog Velikog brata svetlucala je zvezda petokraka, koja kao da je sišla sa Njegove nadgrobne ploče. Ovo vapijuće odsustvo najsvetijeg komunističkog amblema sa poslednjeg utočišta Vode dovodi do izbeumljenosti njegove sledbenike i vernike, koji još ne mogu da shvate da je On transcendirao i komunističku ideologiju i svaki partikularizam, da je postao On Kosmosa bez granice.

P. Grujić-Ljiljin

KULTURA

PISAC U HAOSU SVETA

Današnjem piscu, dakle, ostaje jedno jedino pouzdano saznanje: da nijedan od puteva koje će izabrati nije bez opasnosti; da svako traženje Apsolutnog i svaki pokušaj globalnog rešenja vodi u redukcionizam, dok zatvaranje u "zvučnu tišinu" jeste zloupotreba dara koji mu je Bog dao. Kao Buridanov magarac, pisac danas stoji između te dve mogućnosti: da se baci u borbu za Principe ili da obrađuje svoj vrt. Izabere li prvi, on je na neki način izneverio literaturu; izabere li drugi, ostaje mu permanentno kajanje da je proživio svoj vek uzalud, i da je izneverio svoj dar.

Sama činjenica da se pitanje "Kakva je otvorenost pisca prema državi?" nameće s takvim intenzitetom ne samo u poslednjih četrdeset posleratnih godina, nego dobrim delom već negde od dvadesetih godina ovoga veka, svedoči jednako o njegovoj aktuelnosti koliko i o nekoj nelagodnosti koja se kao zla svest javlja kod pisca svih kontinenata. To pitanje je zapravo priznanje naše nelagodnosti i sumnje u smisao svega našeg pisanja: Zašto pišemo, za koga pišemo? Nije li pisanje uzaludan i besmislen posao? Da li je i šta je uradila literatura u našem veku? Da li je svojim delovanjem doprinela ovom žalosnom stanju u kojem se svet danas nalazi? Da li, dakle, nosi na sebi krivicu i istočni greh totalitarizma, ratova, verske i nacionalne netrpeljivosti, bede, gladi, zagađenja planete? Ili je, naprotiv, svojim podzemnim, jedva vidljivim delovanjem uticala koliko-toliko na to da to stanje ne bude još gore, i nije li na neki način doprinela pozitivnim vrednostima čovečanstva: demokratiji, slobodi, traženju istine? Nije li, u jednu reč, literatura bila i ostala u haosu istorije nekom vrstom *lux in tenebris*?

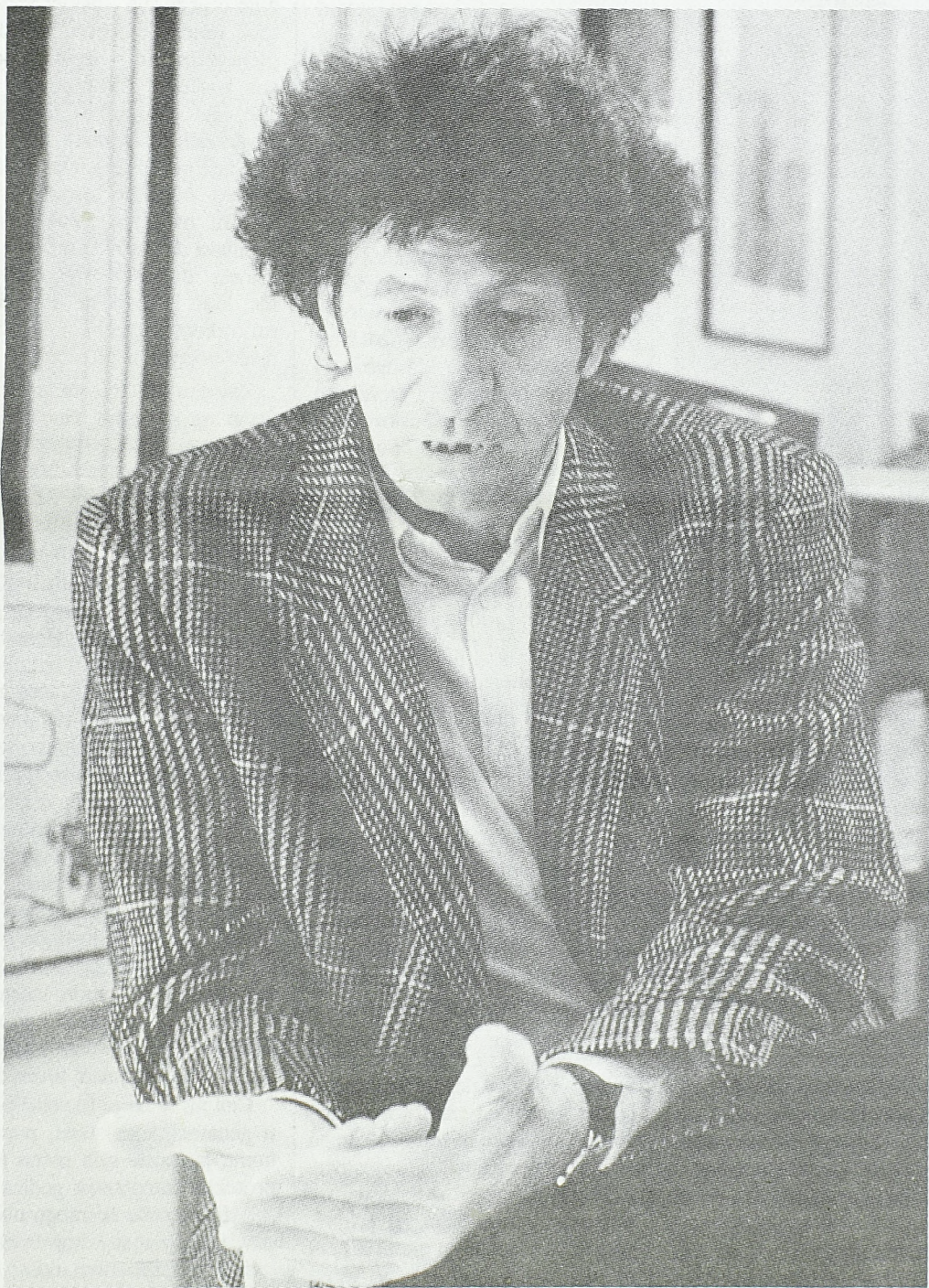
Odgovori na ova pitanja, kao što vam je poznato, bili su, u raznim prilikama i okolnostima, intonirani odveć optimistički ili su, naprotiv, bili osenčeni tihom rezignacijom u odnosu na bilo kakvu pozitivnu moć literature. Mislim da nema pisca koji nije u svakom času izložen tom uznemirenju što ga izaziva dva iskušenja: osloniti se na sporo, podzemno, da tako kažem etičko delovanje literature - koja će svojim idealizmom, svojom verom u čovekove kritičke i moralne vrednosti izvršiti svoj posao - ili, naprotiv, kladiti se na trenutak. Istorija nas ovde malo čemu može podučiti: pisci kao i filozofi, u stvaralačkom zamahu misli, teže ka apsolutu, i žele da se izjednače sa Demijurgom: stvoriti ne delo nego svet; svet kao delo. Naš je život jedina i jedinstvena šansa, i svako od nas ima na raspolaganju svojih sedam dana stvaranja; svet treba urediti po toj demijurškoj zamisli idealno, kao kakav savršeno

sklopljen roman ili poemu; idealno, što će reći totalitarno.

Ser Karl Popper nam je dao magistralnu demonstraciju te totalizirajuće tendencije kod filozofa od Platona preko Hegela do Marksa: tendenciju koja kao jedan dug "komplot protiv slobode" traje u svojim raznim vidovima, evo, do danas. U Platonovoj idealnoj državi nije bilo mesta za pesnike, u

onoj Dostojevskog za Jevreje. Tu opasnu demijuršku težnju skriba - da se svetskom haosu suprotstavi mir i poredak - formulisao je negde dvadesetih godina Žid, priznajem da se u istorijskoj zbrci koja ga okružuje lomi između dva mogućna radikalna rešenja: fašizma i komunizma. Ovaj nam primer može, dakle, da posluži kao paradigma kakvu potencijalnu opas-

nost krije u sebi ona nevina pesnička fantazija à la Rimbauld, po kojoj pesništvo, dakle literatura, treba da "menja svet". Ta ista demijurška strast odvešće ne samo Sartra nego i čitave generacije intelektualaca u jedan opasan redukcionizam i fascinaciju "crvenim suncima koja sijaju izvan naše male Evrope" (Morin), a Solženjicin će, posle gigantske borbe koju je

poveo u spasonosnoj demistifikaciji jedne totalitarne države privida i laži, podleći istom iskušenju mesijanizma kao i Dostojevski.

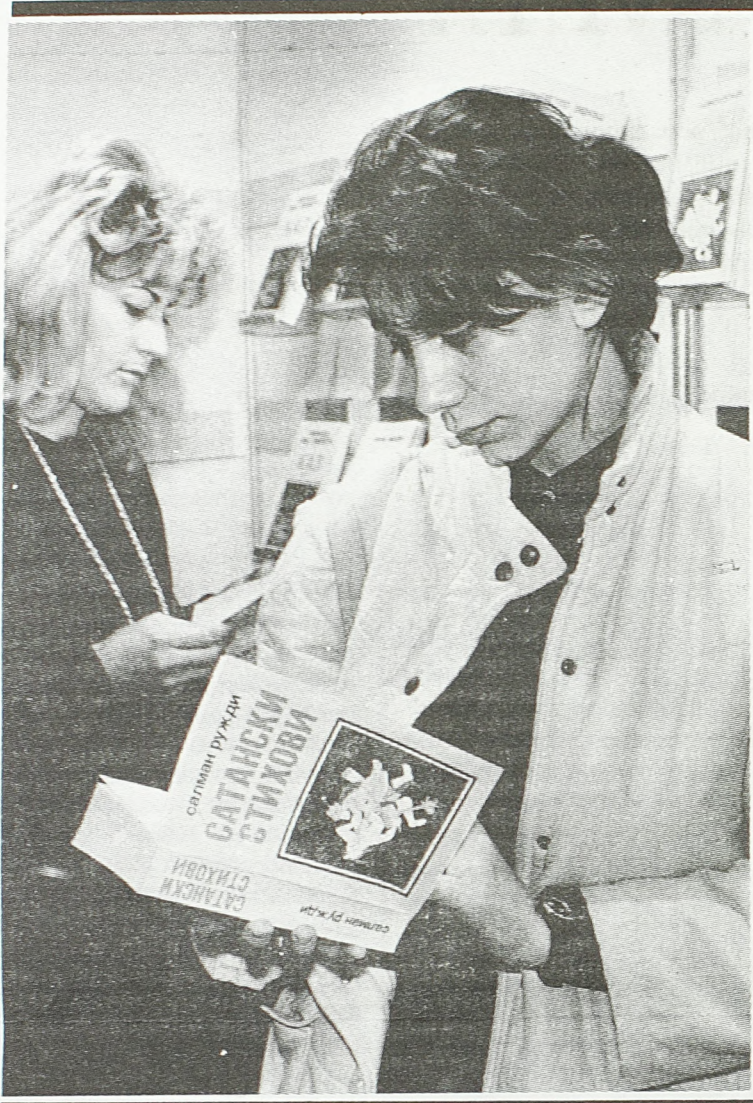
Moderni Skrib, osvrnuvši se na prošlost, ne može da je sagleda, dakle, sa bezrezervnim ponosom i bez kajanja, i ne može da bude svestan opasne moći koju poseduje. No isto tako, stekavši temeljno saznanje o svetu, ne može mirne savesti nastaviti da peva malarmeovski - *aboli bibelot d'inanité sonore* - dok se oko njega vode krvavi ratovi u ime ideja i principa koje je formulisao neki starovekovni ili neki jučerašnji Skrib. Današnjem piscu, dakle, ostaje jedno jedino pouzdano saznanje: da nijedan od puteva koje će izabrati nije bez opasnosti; da svako traženje Apsolutnog i svaki pokušaj globalnog rešenja vodi u redukcionizam, dok zatvaranje u "zvučnu tišinu" jeste zloupotreba dara koja mu je Bog dao. Kao Buridanov magarac, pisac danas stoji između te dve mogućnosti: da se baci u borbu za Principe ili da obrađuje svoj vrt. Izabere li prvi, on je na neki način izneverio literaturu; izabere li drugi, ostaje mu permanentno kajanje da je proživio svoj vek uzalud, i da je izneverio svoj dar.

"Država je, treba li reći, još uvek, i sve više onaj "monstrum" od kojeg se užasnua Niče, no primer Solženjicina dokazuje nam da literarna nije tako bespomoćna prema generalima kako nam se katkad to čini. Svaka knjiga koja svedoči protiv države kao institucije nasilja, laži i bezakonja, daje smisao celokupnom našem pisanju. Šta, dakle, može jedna knjiga? Po svom prisustvu, ona determiniše prostor u kojem je nasilna smrt skandal: ona daje smisao toj smrti, kako kaže Žan Rikardu: "Bez prisustva literature (a reč prisustvo treba shvatiti u punom značenju) smrt jednog deteta negde u svetu ne bi imala veći značaj od smrti neke životinje u klanici."

Može li nam ovo dati malo smisla i malo utehe?
Reč na sastanku Medunarodnog PEN-a, u Njujorku, 1985.

Danilo Kiš

RAZOBRUČENA FANTASTIKA

(Salman Rušdi: Satanski stihovi)

Versko-politička afera oko Rušdijevog romana "Satanski stihovi", čiji je odjek kod nas doskora bio više-manje akademski, neumitno se, poput nepogode s juga, bliži i jugoslovenskom kulturnom prostoru. Pošto je sva prilika da će se o knjizi uskoro i suviše govoriti sa idejnog, moralnog, konfesionalnog i svakojakih drugih vanliterarnih stanovišta, evo pokušaja da se na "Satanske stihove" zakratko baci ničim nepomućena svetlost književno-estetskih kriterijuma.

Za ovu knjigu nije bez značaja što je Salman Rušdi rođen u Bombaju (baš 1947), gde je pohađao srednju školu, posle čega je završio univerzitet u Kembridžu i ostao da živi u Britaniji. Za nju nije nevažno ni to što je jedno vreme bio glumac, a zatim pisac reklamnih tek-

stova. Od literature, inače, živi poslednjih desetak godina. U Engleskoj se zna da pripada krugu elitnih intelektualaca-levičara, poput Harolda Pintera ili leđi Antonije Frejzer, a političke teme su igrane značajnu, ako ne i pretežnu, ulogu u njegovim ranijim delima, pre svega "Deci ponoći" i "Stidu". "Satanski stihovi" su četvrti, bez sumnje najambiciozniji, roman Salmana Rušdija. Oni bi se mogli uzeti i za Rušdijevo najrepresantativnije delo, u smislu da su obeleženi svim dobrim i lošim osobenostima njegovog književnog postupka.

"Satanski stihovi" u osnovi pripadaju u poslednje vreme dosta negovanom žanru političke fantastike. Fabula je vrlo komplikovana i tiče se događaja koji se odigravaju između ranog srednjeg veka i naših dana, naizmenično u Indiji, Engleskoj i Arabiji. Likova je mnoštvo, pri čemu se neki javljaju u više inkarnacija. Zbivanja i likovi delom se sasvim očevidno temelje

na istorijskoj stvarnosti, delom na legendi, delom su nesumnjivo imaginarni, dok se većina, u stvari, nalazi na maglovitoj razmeđi fiktivnog i realnog. U knjizi ima autobiografskih elemenata, pošto su dva glavna junaka glumci - jedan pravi, a drugi "britanizovani" Indus. Roman i počinje tako što oni, posle eksplozije terorističke borbe u putničkom avionu, bukvalno padaju s neba, da bi se neobjašnjivo utelovili jedan kao anđeo a drugi kao đavo.

Pored ovih fabularnih složenosti i nezavisno od njih, narativni tok je isprekidan i krivuda kroz vreme i prostor, pri čemu se stanovište pripovedača dosta čudljivo menja. Sve to čini da roman zahteva pribranog i, ako ćemo pravo, strpljivo dobronamernog čitaoca.

Salman Rušdi je pisac osvedočeno bogate, bujne mašte i sasvim izuzetne jezičke inventivnosti, kakve odnekud zna da bukne kod stvaralaca na jeziku koji im nije maternji. Paradoksalno je što su ta dva velika kvaliteta u isto vreme i izvor Rušdijevih najvećih slabosti: ako ne kontroliše maštu, proza zna da mu zaluta u proizvoljnost, a kada ne obuzda jezik, zatrpava se rečima i zlostavlja sintaksu do nerazumljivosti. Čini se da je u slučaju "Satanskih stihova" Rušdi pao u prvu od ovih dveju zamki, iz čega proističu svi književni nedostaci dela. Zna se, naime, da bilo koja umetnička fantastika može da funkcioniše jedino pod uslovom da poštuje neki unutrašnji princip, da sledi neku sopstvenu (ma kako po sebi sumanutu) logiku. To je zakon koji važi od Aristofana i Gogolja do Kafke i Borhesa, ili od Hjeronimusa Boša do Dalija. Samo pridržavanje tih, uslovno rečeno, pravila (koja se mogu i menjati, ali nipošto dok je igra u toku!) obezbeđuje koherentnost delu i u krajnjoj liniji garantuje njegov umetnički legitimitet. Osnovni čisto književni problem "Satanskih stihova" jeste upravo u odsustvu neophodne uporišne tačke oko koje mora da bude organizovana umetnička tvorevina, a naročito ona koja pripada žanru fantastike. Rušdijev roman je u ovom pogledu toliko razobručen da se u krajnjem ishodu dobija utisak pretencioznosti bez pokrića.

Pravednosti za volju, neki delovi knjige - i to nimalo slučajno oni koji ne zavise od matičnog mehanizma fantastike te se otuda mogu doživeti izolovano - sugestivno ukazuju da je Rušdi pisac od formata i snage. Ovo, na primer, važi za prikaz odnosa među rasnim zajednicama u Britaniji, pri čemu gusta metaforika i hiperboličnost ostaju u umetnički zdravim okvirima, a humor, i kad je sasvim crn, oplemenjuje sirovu emociju i daje problemu humanu dimenziju.

Dva se zaključka nameću pažljivijem čitaocu "Satanskih stihova". Prvi glasi da je silna zla krv uzavrela oko jedne zapravo osrednje knjige, a drugi da se od Salmana Rušdija - naravno, bude li poživeo - mogu očekivati i vrednija dela.

Vladeta Janković

OSUĐEN NA SULOŽNIŠTVO

- Beleška -

I što vreme više odmiče, ja odista sve manje znam šta zapravo mislim o Srbima, Kosovu, Slovencima, Jugoslaviji, socijalizmu, levičarima, desničarima... Sa ličnog i, možda, sebičnog stanovišta, više me zaokuplja i, srazmerno tome, brine moja, svakim danom sve manja sposobnost da produktivno mislim o mogućim društvenim preferitetima moje epohe nego to što su sve pomenute apstrakcije - dakle: Srbi, Kosovo, levičari, Slovenci, Jugoslavija, socijalizam, itd. - izgubile postojana značenja. Shvatio sam: ništa više nije nesumnjivo. Moram se navikavati da živim sa svih strana okružen neizvesnostima, mada me upravo odsustvo čvrstih, ili bilo kakvih, misaonih tačaka oslonca prisiljava da gotovo dnevno, i uvek iznova, definišem pojmove koji me, hteo ja to ili ne, određuju u istorijskom vremenu i društvenonacio-državnom prostoru.

Zavidim mojim studentima na način na koji sam, čini mi se od detinjstva, dakle, oduvek, zavidio

stih okolnosti, sudbinski presudnih i tako dragih marksistima. Promena je bitna, ali zašto je do nje došlo, više naslućujem nego što znam: apsolutno i mondijalno razočaranje u socijalne modele koje je ponudila boljševička revolucija; katastrofa morala zasnovanog na optimističkoj predstavi o čoveku kao nesebičnom biću; cinizam egalitarnosti, "proradničkih" parola u društvenim sistemima u kojima su birokratske oligarhije XX oduzele radničkoj klasi prava koja je ona izborila još u XIX veku; hedonistička gramzivost i duhovno prostaštvo rastinjačke, crvene buržoazije; dnevno ponavljani dokazi o nemoći pojedinca u sukobu sa sivom silom vlasti i često nepravednom i beslovesnom voljom neosveštene većine - mogli bi biti razlozi koji generišu veliku psihološku promenu.

Jasno, sve jasnije, uprkos zaglušnoj buci raspaljenog demosa, čujem rezignirano mrmljanje, po pravilu, najboljih studenata dolazećih generacija: Društvu ne treba ver-

Svojim globalnim funkcionisanjem ono svakodnevno obelodanjuje niskost motiva i moralnu klimavost temelja na kojima počiva. Ako hoćeš da sačuvaš dušu, beži od njega, spasavaj svoju jedinu glavu sam, bez radničke klase, bez svoga naroda, uzdaj se samo u se i u svoje jadno kljuse.

pravim vernicima. Mnogi mladići i devojke sa kojima danas razgovaram, za razliku od svih posleratnih generacija, pouzdano znaju da socijalne okolnosti, nacija, politika, društvena organizacija i način na koji je podeljena i upotrebljavana vlast, da ceo taj dijalektički galimatijas, koji smo mi proglasili, i koji ja još uvek doživljam kao svoju sudbinu, da to nedostojno masovno koprcanje po zajedničkom nacionalnom ili državnom loncu - jeste lažni alibi za nemoć i ne može, zapravo, rešiti nijedan pojedinac, zaista egzistencijalan, problem.

Čini mi se da je to veliki prevrat u generacijskom stavu, prevrat u kome ja, posle svih mena tokom proteklih četrdesetak godina svesnog života, više ne mogu učestvovati. Razlozi su, najverovatnije, biološki: u izvesnom dobu čovek jednostavno izgubi dragocenu sposobnost samoobnove. Ili, kako to kaže veštiji pametni Mihiz: "Izem ti čoveka koji u dvadesetoj nije revolucionar, ali izem ti tek čoveka koji je u pedesetoj još uvek revolucionar."

Poslednjih godina, naime, prvi put razgovaram sa generacijama studenata koje veruju da se problemi koje moraju rešavati ne mogu rešiti izvan pojedinca, u sukobu sa drugima. Pojedinac je srećan ili nesrećan nezavisno od javnih i op-

ovati. Svojim globalnim funkcionisanjem ono svakodnevno obelodanjuje niskost motiva i moralnu klimavost temelja na kojima počiva. Ako hoćeš da sačuvaš dušu, beži od njega, spasavaj svoju jedinu glavu sam, bez radničke klase, bez svoga naroda, uzdaj se samo u se i u svoje jadno kljuse. Nikoga nemaš. Sam se i imaš dušu. Čitaj "Sidartu". To je jedino dobro što možeš da učiniš. Oni koji već decenijama na tvoje oči spasavaju svet odavno su se otkrili kao podlaci i vlastoljubivi sebičnjaci, jer su, naravno, od početka bili samo ljudi, a najbolji (istovremeno i najopasniji) među njima - mesije, ubice koje, voleći ljude, sasvim previdaju tebe!

Razumem njihovo mrmljanje, ali ne mogu da ih sledim. Kao što ne mogu da verujem u Boga, tako isto pouzdano znam da ne mogu da rešim nijedan od svojih ličnih, važnih egzistencijalnih problema nezavisno od drugih, dakle, bez promene opštih stanovišta koja me agresivno okružuju.

Kada se god zagledam u sebe, vidim i druge. Osuđen sam na suložništvo sa mnoštvom, delim sa njim sto i postelju, u dobru i zlu; osuđen presudom koja ima karakter doživotne robije.

Slobodan Selenić

PLURALIZAM

PLURALIZAM, neuroza izazvana potrebom da se ljubav sprovodi među više od dva partnera. To je potreba za kolektivnim sazvučjem, suprotnom drugoj neurozi - neurozi izolovane autoerotizacije (videti: **autoerotika**). Orgije su njen najlogičniji oblik, mada potpuno literarnog nadahnuća, ali simptom se već otkriva u slučaju da osoba sanja da ju je "iznenadila" neka treća osoba - san koji se obično završava orgazmom (videti: **orgije**). "Možda bi u orgijama trebalo tražiti spajanje i neobuzdanost spajanja koje poništava stid (...) i znak metafizičke zebnje" (Bataj).

(Nova enciklopedija seksualnosti, "Nolit", Beograd 1973)

BELEŠKA O SMEHU

Čini mi se kako u smehu postoji nešto što teoretičari ne uzimaju uvek u obzir, a to je da smeh oduzima težinu stvarima. Ako je to već neko rekao, priznajem da sam plagijator, ali nastavljam zato što verujem da se mnogo šta može objasniti i mnoge nedoumice mogu razrešiti ako se pozovemo na neke od najjednostavnijih i najosnovnijih osobina stvari, a među tim osobinama težina i lakoća su svakako na jednom od prvih, ako ne i na prvom mestu.

Evo primera. Nalosv jedne knjige Simon Vajl glasi: **La pesanteur et la grâce**. Težina i milost. Svi znamo da duše, bar u praktične svrhe, težine nemaju i da se, ozarene milošću, uzdižu. Ka čemu, o tome postoje različita mišljenja, ali to sada nije važno. Važno je da ima i duša koje se ne uzdižu, i šta je prirodnije nego reći za njih da imaju težinu? I tako se pozivanjem na jednostavne osobine kao što su težina i lakoća odgovara na više nego nejednostavna pitanja.

Da bismo jednoj stvari mogli da se smejemo, ona mora biti lišena svoje težine, što će reći mora biti izdvojena iz prirodnog niza uzroka i posledica. Uzmimo kao primer debelog čoveka, koji ne može da prođe kroz vrata suviše uska za njegovu gojaznost, primer dobro nam poznat iz mnogih klasičnih komedija, pozorišnih i još više filmskih, a i iz nekih rasprava o smehu. On je, bez sumnje, smešan, ali ako počnemo da mislimo o debljini, o njenim uzrocima i njenim posledicama, pretaće da bude smešan. Uzrok debljine mo-

že biti ozbiljan poremećaj u organizmu, može biti psihički poremećaj; posledica debljine može biti šećerna bolest, moždani ili srčani udar, a sve je to daleko od toga da bude smešno, pošto svi debeli ljudi nisu dobroćudne ždere koje ne mogu da odole iskušenjima dobrog ručka ili večere, i sve u svemu, naš debeljkio je smešan samo u jednom trenutku, u trenutku kada nam se njegova debljina pokaže kao čista pojava, čista forma bez uzroka i bez posledica, što će reći bez težine.

"Mudracima su umesto gneva dolazili: Heraklitu suze, a Demokritu smeh", kaže Aristotel. Suze, to je priznanje da stvari imaju konačnu i neopozivu težinu, i mi plaćemo zato što su neke stvari postale suviše teške za nas, da smo u vrtlogu uzroka i posledica iz koga nema izlaza, jednom reći da smo pritisnuti težinom stvari. A smeh? Sa jedne strane, smehom se odvajamo i izdvajamo od zbivanja; sa druge, poričemo im da su sasvim stvarna, odnosno oduzimamo im onu osobinu koja ih i čini sasvim stvarnim, a to je težina. Stvarima se smejemo kada one više nisu sasvim stvarne za nas. Smeh je izraz nadmoći nad stvarima, kažu filozofi, ali bi trebalo otići korak dalje i reći: oduzimajući im težinu, smeh pretvara stvari u bezopasan balet čistih oblika.

Zato je za mene crtani film najčistiji oblik komičnog, pošto u njemu stvari imaju apsolutnu lakoću pretvarajući se u igru linija, a u svetu linija sve je moguće - tačnije rečeno: to je jedini svet u kome je sve moguće - zato što težine više nema i sve stvari lebde negde između neba i zemlje.

Podimo sada natrag - od sveta čistih linija u kome su moguće najfantastičnije deformacije i trans-

nas samo u pažljivo probranim trenucima podsete na nju. Onda nailazimo na Rablea, koji je umeo da se koristi težinom stvari, ali i da je pretvori u čistu igru. A šta je to što daje lažnu težinu stvarima? To je melodrama, kojoj se danas smejemo, jer ono što se nekada činilo kao težina, sada nam se pokazuje kao nedostatak prave težine.

Smejemo se kada gledamo Molijerove ili Fejdoove komedije, zato što je u njima život odjednom

Suze, to je priznanje da stvari imaju konačnu i neopozivu težinu, i mi plaćemo zato što su neke stvari postale suviše teške za nas, da smo u vrtlogu uzroka i posledica iz koga nema izlaza, jednom reći da smo pritisnuti težinom stvari. A smeh? Sa jedne strane, smehom se odvajamo i izdvajamo od zbivanja; sa druge, poričemo im da su sasvim stvarna, odnosno oduzimamo im onu osobinu koja ih i čini sasvim stvarnim, a to je težina. Stvarima se smejemo kada one više nisu sasvim stvarne za nas. Smeh je izraz nadmoći nad stvarima.

formacije koje ostaju bez posledica, i u kome se stvari za čas spljošte do dve, a onda lako vrata u tri dimenzije, ka svetu u kome one postaju sve teže i teže. Odmah srećemo nemi film i filmsku komediju, gde filmski trikovi čine mogućim ono što je inače nemoguće, pa dolazimo do pozorišne komedije, u kojoj stvari takođe gube dobar deo svoje težine, a veliki komediografi

postao čista igra, koja se odvija u nekom bestežinskom stanju. Komedija je umetnost, rekao je u jednom razgovoru Marsel Marso, tragedija je nešto drugo. Tragedija daje težinu stvarima otkrivajući osnovne sile koje ih uobličuju; komedija im je oduzima. Sve postaje arabeska, i sve postaje moguće.

Posle toga, više nema komedije i više nema smeha. Postoji strašan podsmeh Sviftov, koji težinu stvari okreće naopačke, menjajući im di-

menzije, silujući stvari da izgledaju čas male, čas velike, a da pritom sačuvaju svu svoju težinu. I onda dolazi tragedija, gde su i dimenzije, i težina stvari apsolutne, a težina još veća nego što nam se čini.

A negde pored ovih lestvica kojima smo se spuštali, nalazimo jednog sasvim neobičnog pisca. To je Čehov. On je umeo da se igra sa težinom stvari, da teške učini lakim, a lake teškim. Čehov se igra i sa dimenzijama, i sa težinama, čas ih oduzme stvarima, čas ih preokrene. Čas velike stvari izgube težinu, čas je male dobiju, a iza svega toga je pisac koji zna koliko su one teške kao najveći tragičari što su znali, i koliko su one lake kao najveći komičari što su znali da ih oslobode težine. Čehov je bio lekar, što će reći da je o uzrocima i posledicama znao sve što se moglo znati; bio je i veliki humorist, što će reći da je o lakoći stvari znao sve što se može znati. I znao je još nešto: da u svakoj težini postoji jedan mala praznina koja može da je odjednom učini lakom, i da u svakoj lakoći postoji jedno zgusnuto jezgro koje je čini teškom. A samo najveći znaju da se stvari ne moraju činiti lakim, da im treba samo otkriti tu malu šupljinu, i da se ne moraju činiti teškim, da treba samo otkriti to zgusnuto jezgro.

Jovan Hristić

U MEĐUVREMENU

POČETAK KRAJAI NEIZVESNOSTI POČETKA

Ova rubrika je zamišljena kao stalna. U njoj ćemo objavljivati kritičke osvrte na najvažnija zbivanja u vremenu između dva broja ovog zbornika. Razume se, to ne obavezuje redakciju da ovu rubriku neguje po svaku cenu, jer će, možda, biti nekih srećnijih ili nesrećnijih perioda između dva izlaženja zbornika koji iz tih srećnih ili nesrećnih trenutaka neće zahtevati beleženje u ovoj rubrici. Nadamo se da se to odigrati neće, i da će rubrika redovno izlaziti. Ali ko zna, i ko se usuđuje da prognozira koliko će trajati procesi menjanja u Jugoslaviji i kuda oni vode? Zato se, za sada, zadovoljavamo tvrdnjom da se nešto veoma važno, a za našu zemlju veoma osobeno dešava, i da bi se sve to dešavanje moglo

ipak svrstati u nekoliko najvažnijih trenutaka koji su se desili u prvim mesecima ove godine.

*

Raspadu 14. vanrednog kongresa SKJ ne treba posvećivati posebnu pažnju, ma koliko on imao značaja, jer je podrobno i raznovrsno komentarisano i u politici i u dnevnoj štampi, televiziji, radiju, itd. Ovdje ga pominjemo samo zato što on označava jasan početak raspada SKJ iz kojeg su proizišle neke pojave koje vredi zabeležiti.

*

Teško je reći šta sve precizno obeležava raspad SKJ. Svakako da postoji u njemu struja koju podr-

žavaju Predsedništvo, Armija i poneki delovi partija Srbije, Makedonije, Crne Gore, itd. Teže je odrediti šta se trenutno zbiva u partiji Bosne i Hercegovine. Može se uočiti i druga struja koju je naročito jasno podvukla partija Slovenije svojim insistiranjem na "Savezu Saveza", što na državnom planu znači veoma odlučno zalaganje za Jugoslaviju kao konfederaciju. Očevidno je, mada manje određeno, da tu struju sve više zastupa i partija Hrvatske. Ovo razdobljavanje dosadašnjeg SKJ i liči i ne liči na slična razdobljavanja u okolnim socijalističkim zemljama - Mađarskoj i Čehoslovačkoj, na primer. Liči - zato što jasno ukazuje da SKJ sve više gubi svoju monolitnu vlast i da se, za sada, pretvara u vlast pojedinih republičkih partija; ne liči - jer se

u to svekoliko komešanje aktivno umešala i vojska čiji politički vrh sve glasnije zahteva da postane faktor moći, od kojeg će zavisiti monolitnost partije u celini i njeno zadržavanje na već davno proklamovanim "Avnojevskim" principima ustrojstva Jugoslavije. To sasvim jasno ukazuje na vrlo snažnu tendenciju vojske da održi vlast partije koja bi istovremeno bila, kao i do sada, državna vlast.

Ukratko: SKJ danas, od vrha do dna, potresaju, pored mnogih drugih, i dva, čini nam se, osnovna problema. To je, pre svega, problem koji je sama SKJ u svojim forumima isticala, odvajanja partije od države. Taj problem je, u stvari, nerešiv sa partijske tačke gledišta: šta činiti sa oko 95 od sto vojnog starešinskog kadra koje je komunističko i, samim tim,

izvršava naređenja ne samo države i ustava, već i jugoslovenskog partijskog vrha? Odvajanje partije od armije zahteva neminovno i povlačenje partije sa vlasti i ostavljanje armije samo u ustavnim okvirima i njenim zadacima koje određuje vrhovna komanda. Pod uslovima političkog monopola partije, koji i danas vladaju, to je jednostavno nezamislivo.

Drugi, manje važan mada za partiju osnovni problem, jeste pitanje "demokratskog centralizma" koji partijski vrhovi pokušavaju da zamene terminom "demokratskog jedinstva" - što je isto tako nesprovodivo i politički besmisleno.

Početak kraja je, dakle, na pomolu - kako će on biti ostvaren, da li će mnogi drugi, pored ovih osnovnih problema, biti na ikakav način završeni pobedom jednog ili

drugog shvatanja u partiji, za sada je još teško reći. Ali mnoge pojave - prihvatanje političkog "pluralizma" i priznavanje postojanja i drugih političkih stranaka, čak i u Srbiji - ukazuju na to da će se ovaj mučni proces neminovno završiti pobjedom demokratije i, samim tim, promenom političke strukture u vlasti, bez obzira na napore vrha partije i armije da se na njoj održe. Ta neminovna pobjeda demokratije - makako ta demokratija u početku izgledala - već se poodavno u Jugoslaviji doživljava kao veoma skora budućnost. Osim SKJ, isuviše zauzetog problemom održavanja moći, čitava zemlja, često neodređeno i protivrečno, očekuje trenutak sprovođenja u život i u političku realnost zakonskih mogućnosti za uspostavljanje prave višestranačke demokratije. Te mogućnosti su u Sloveniji i Hrvatskoj već postale kakva takva stvarnost, u Srbiji je Skupština usvojila nacrt zakona o strankama koji je već izazvao kritičko nepoverenje demokratske javnosti. On pokazuje da je u komunističkoj svesti mogućnost postojanja drugih političkih stranaka, uprkos ustupcima izvršenim pred sve otvorenijim nagovještajima kraja, strano ideološko telo. Još do nedavna, svaki pokušaj iznošenja drukčijih ideja bio je oholo i preteći odbacivan kao "neprijateljski" pokušaj nametanja "partnerstva" nepogrešivoj apsolutnoj komunističkoj vlasti. Slično se nešto odigrava i u Makedoniji i u Crnoj Gori, pa i u Bosni i Hercegovini.

Pada u oči činjenica da je dobar broj komunističkih i njihovih organizacija (savezi boraca, na primer) i dalje protivni svakoj demokratskoj zamisli da i partija treba da postane jedna od ravnopravnih političkih stranaka koja bi se u budućem parlamentu svojim programima borila za većinu, odnosno za vlast. Pri tom, ne treba sasvim smetnuti s uma da su za današnji SKJ i ne tako malobrojni vernici komunističke dogme koji su, paradoksalno, postali smetnja čak i liberalnijim strujanjima u samoj partiji.

Ova rubrika ne bi bila potpuna ako ne pogledamo i drugu stranu medalje - sve veće i brže nastajanje velikog broja "alternativnih", odnosno opozicionih stranaka. One zaista bujaju kao pečurke posle kiše - već ih je sada teško nabrojati. To bujanje je posledica rušenja boljševičkog sveta, i ljudske potrebe za političkom i svakojakom drugom slobodom. U isti mah, mnogi programi tih stranaka pokazuju kako je više elemenata poluvekovne apsolutističke vladavine uticalo na stil, jezik, ponašanje, pa i na političko mišljenje. Nije teško zapaziti u mnogim programima ovih stranaka sastojke ideoloških, boljševičkih metoda i shvatanja. Neke od njih se i dalje kunu u "Avnojevsku" Jugoslaviju, neke i u Tita kao tvorca AVNOJ-a, neke u nacionalne granice koje je Partija odmah posle rata uvela i proglasila neprikosnovanim, itd. Neke, naročito stranke sa proglašenim demokratskim opredeljenjima, zamišljaju političku slobodu kao jedinstveno rešenje koje će čarobnim štapićem izmeniti mnoge okoštale odnose u Jugoslaviji.

JEDAN POVJERLJIV RAZGOVOR

Za Gojka Doga

Za naše dukate ne haje.

Pusti ga nek se izlaje.

Da probam silom, na prevaru.

Nadi mu kakvu štenaru.

Iskvario nam kućice.

Imaš plaćene vućice.

U ranama je još gori.

Otruj ga pićem, obori.

Uza nj se sluge propile.

Krmak. Šugavo kopile.

U ćorku, sjeme davolje.

Tek tamo mu je najbolje.

Pa kako ću ga srediti.

"Izolovat. Poštediti."

Rajko Petrov Nogo

Dakako, time se slika opozicionog političkog stanja u zemlji ne iscrpljuje. Pada u oči činjenica - rekli bismo vrlo opasna i primitivna - da je velika većina stranaka nacionalno obeležena. Ne tvrdimo, razume se, da je to karakteristično samo za Jugoslaviju. Izgleda, međutim, da je dugogodišnja vladavina partije i tu snažno raspirila slične probleme i teškoće koji su postojali i u Kraljevini Jugoslaviji. Tadašnje nacionalno pitanje je uglavnom bilo svedeno na srpsko-hrvatsko pitanje. Propagandna parola koju je KP uvela u svoj Ustav, o jednakosti svih naroda i narodnosti - sama po sebi stvarno prihvatljiva - učinila je da današnja Jugoslavija bude ne samo skup osam državnica već da je komunistička vlast jedini nosilac i zaštitnik njihovih nacionalnih interesa. Toliko prisutno i tragično pitanje Kosova najbolji je primer za tu razarajuću politiku. Danas je vlast odlučila da požar na Kosovu, koji je sama razbuktala, reši policijsko-vojnom intervencijom države, uz istovremeno odbijanje svakog dijaloga sa kosovskom demokratskom opozicijom koja, izgleda, vidi mogućnost rešenja odnosa između Šiptara i Srba i Crnogoraca u tom delu zemlje u demokratskom razgovoru i sporazumevanju.

Dok ovo pišemo, još se ne zna rezultat prvog, bar po nameri, pozitivnog sastanka između šiptarske demokratske opozicije i nekih jugoslovenskih demokratskih pokreta i stranaka. Sastanak se održava na inicijativu Udruženja za jugoslovensku demokratsku inicijativu (UJDI) u Mostaru. Želimo im bar početne uspehe u ovom sporazumevanju, jer je naše nezavisno glasilu takode mišljenja da se samo demokratijom može rešiti ovo najkrupnije jugoslovensko pitanje.

Medu mnoga pitanja koja su ovde veoma aktuelna čiji je izvor u različitom pristupu kosovskom problemu, spada nesumnjivo slovenačko-srpski sukob, odnosno sukob jedne i druge vlasti. Prvo je slovenačka vlast onemogućila miting Srba i Crnogoraca u Ljubljani, a kao odgovor na to srpska je vlast pozvala svoju privredu da prekine ekonomske odnose sa slovenačkom privredom. Znači da u trenutku kad se čitava zapadna Evropa integriše, srpski i slove-

nački komunisti - sjedinjeni u naporu da održe vlast - nalaze za potrebno da već i onako stravično osiromašenu privredu uvedu u ekonomski rat iz kojeg mogu da proizađu samo katastrofalne posledice. Ali ono što želimo da naglasimo je činjenica da ovaj razdor, za sada vladajuće stranke, dobija i u srpskim i u slovenačkim, ne samo privrednim krugovima, nacionalna obeležja koja zadiru u pitanje odnosa između jednog i drugog naroda. To su posledice napora komunističkih partija u zemlji da se održe na vlasti po svaku cenu.

Gotovo je neizbežno da na našim prostorima ovakva politika vodi u raspad Jugoslavije, što je posledica višedecenijskog poistovjećivanja partijske vlasti sa državom. Zato ovde izgleda gotovo prirodno da se i u Srbiji i u Hrvatskoj pojave opozicione stranke koje traže ne samo ideološku distancu od SKJ, već i teritorijalne promene između Srbije i Hrvatske. Kad su komunisti osvojili vlast, oni su pitanje teritorijalnih razgraničavanja, prema svedočenju jednog od najistaknutijih komunističkih vođa tog vremena, rešavali jednostavno po svojim boljševičkim šemama - gotovo su koracima razgraničavali i rasparčavali zemlju po principu većinskog ili manjinskog postojanja jednog naroda. Bahatost i nevođenje računa o nacionalnim osećanjima naroda su i doveli do Kosova i do slovenačko-srpskog ekonomskog rata i do pojave stranaka koje govore gotovo isključivo u ime ovog ili onog naroda. Time Jugoslavija sve više izlazi iz kruga evropskih naroda, iako zvanično čini neke napore da se toj Evropi približi. Ali dakle god komunisti ne shvate da se njihovoj vladavini uveliko približio kraj, dotle će i opozicione stranke biti izrazito nacionalne, ako ne i nacionalističke. Zato smo mi još uvek veoma daleko od savremene Evrope, i zato čak i opozicione demokratske stranke do kraja ne mogu da iskažu svoja shvatanja da su, pre svega, demokratske, znači evropske, a potom da pripadaju ovom ili onom narodu u Jugoslaviji. Situacija je u svakom slučaju i u opoziciji veoma složena, jer ni ona pre svega nije jedinstvena, a zatim ne može da izbegne stara balkanska pitanja - različitost tradicija, vera, samopoštovanja, sećanja, pa su time i njeni programi za vraćanje Jugoslavije Evropi i demokratiji još psihološki i ideološki u dobroj meri otežani.

Zatim jedna zanimljiva činjenica: mnogi bivši i sadašnji komunisti preko noći postaju demokrate, socijal-demokrate, socijalisti, itd, sve valjda u nadi da će izbeći ne samo sud istorije, već i moguću kaznu za grehove koje su bezbroj puta počinili. Paradoks je današnje

situacije u tome što je SKJ još uvek vrlo osetno na vlasti, i što se svi njegovi naponi, počev od deklaracija o odustajanju od monopola na vlast, pa do zakona o osnivanju političkih stranaka, na izvestan način odražavaju i na opozicionu političku situaciju u zemlji. Balkan je, nažalost, još uvek Balkan; na njemu su odavno istorijske i nacionalne politike bile važnije od demokratije koju je možda jedino Srbija, pre prvog rata, delimično poznavala. Borba za nacionalnu nezavisnost i oslobađanje od stranih imperijalnih sila, očevidno je ostavila u pamćenju naroda dubokog traga, pa se na nekakav iracionalan način i danas otkriva u borbi za oslobađanje od boljševičkih diktatura. Zato je radanje opozicije u Jugoslaviji bez obzira na unutrašnje različitosti, na velikom istorijskom iskušenju.

Voleli bismo da već u idućem broju saopštimo neke vedrije vesti o sve većem prodoru i odmicanju porodajnih muka demokratije u Jugoslaviji, kao što verujemo da je taj prodor neminovan. Za sada nam osnovna politička mudrost nalaže opreznost u prognozama, ma koliko mi bili za to da demokratsko uređenje što pre stane na noge i omogući Jugoslaviji da zbliži postane, bar u skromnom obliku, evropska država.

Širim analizama ovakvih pojava će se baviti istorijska i sociološka nauka bliske budućnosti. Možda će i ovaj Zbornik biti u prilici da potpunije objašnjava svoja polazišta.

Na još nekoliko osobenosti koje su se ispoljile u martu tekuće godine, treba u ovoj rubrici obratiti pažnju, pre svega, na transformaciju naziva komunističkih partija Jugoslavije.

Komunisti su se zaista, kraj sveg propagandnog upinjanja, našli u tragikomičnom položaju. Kod slovenačkih i hrvatskih komunističkih stranaka, još je ta promena naziva stranke izvedena relativno davno, ali u Srbiji, u kojoj je komunistička partija, do sada, najviše insistirala na svojoj avangardnoj i svespasavajućoj ulozi (slično je u Crnoj Gori i u Makedoniji), ova promena naziva, kao i pokušaj transformisanja u neku vrstu socijal-demokratske stranke zvuči, u najmanju ruku, ironično ili, za vernike, tragično. Predsednik srpske komunističke partije, obrazlažući ovu promenu, nagoveštava srpskim komunistima da se pretvaraju u demokrate dobre volje, širokih shvatanja, borce za jedinstvo svih, bez obzira na veru, pa čak i bez obzira na politička uverenja. Višedecenijski vuk navlači ljupku jagječju kožu, a kod svojih vernika verovatno izaziva onu sličnu vrstu

nezadovoljstva koju je, u svojoj istoriji, komunistička partija više puta izazivala promenama svoje politike.

Bilo kako bilo, ove transformacije naziva, i ne samo njega, jasno ukazuju da su komunisti konačno shvatili da je vladavini boljševizma došao istorijski kraj. Uz to, sve je povezano sa prividno grozničavom bitkom za izbore u Jugoslaviji, koji se, u stvari, ne mogu demokratski sprovesti dokle god se ne raspišu novi izbori sa opozicionim strankama, ne stvori nov ustav, ne izabere ustavotvorna skupština koja bi, tek onda, mogla da omogući uvođenje skupština koja bi, tek onda, mogla da omogući uvođenje stvarno modernog demokratskog društva. Ovako, kao što je već primećeno i u štampi, isti ljudi, ili njima vrlo slični, treba da oktroišu ustav, iako oktroiisanje pripada konzervativnim monarhijama ili despotijama kojih još tu i tamo po svetu ima. U svakom slučaju - svaka čast komunistima! Njihova volja za moć, naučena i usavršavana još od Lenjina, daleko nadmašuje dosadašnja ideološka opredeljenja, da o moralnim principima i ne govrimo. Valja zapaziti da u svim tim predizbornim promenama naziva i programa, u svem tom približavanju demokratiji, sem slovenačkih komunističkih stranaka, malo se, ili gotovo ni malo, ne govori o dva uporišta njihove vlasti - vojsci i policiji.

Rano je prognozirati: krah boljševičke ideje je jedino što se može sa izvesnom sigurnošću utvrditi. I izbori i novi zakon o osnivanju stranaka ne garantuju mnogo: sve je to itekako podređeno već više puta pomenutoj volji za sačuvavanje moći.

Na žalost, ni situacija u novostvorenim opozicionim partijama nije mnogo bolja, uprkos znacima da se nešto pozitivno u zemlji odigrava. One su u celini, bez obzira na različite programe, suočene sa nekoliko bitnih pitanja. Pre svega, to je nacionalno pitanje, u čemu prednjače Slovenci, pa potom Hrvatim i Srbi, Crnogorci. Svedoci smo, ovih martovskih dana, unutrašnjih razmirica koje su srpsku opoziciju dovele u položaj reorganizovanja, ili stvaranja novih civilizacijski određenih i demokratskih čvrstih programa.

Možda su sve te pojave porodajne muke jednog kretanja ka demokratiji; ali zabrinjava, na primer, podatak da su nedavno Srbi sa Kosova - koje je ne samo za njih svakako najozbiljnije jugoslovensko pitanje - sprečili sastanak šiptarskih još neafirmisanih demokrata i time verovatno doprineli usporavanju procesa demokratskih rešenja kosovskih pitanja, koja se svakako jedino i mogu rešiti demokratskim putevima a ne zavodjenjima vanrednih stanja, rešavanjem putem policije i tenkova, itd.

O političkom cirkusu koji trenutno vlada u Jugoslaviji pišaćemo opširnije u idućem broju.

Mart 1990

Z.G.

Nezavisni zbornik za politiku i kulturu "Demokratija danas", izlazi mesečno.

Glavni i odgovorni urednik: Zoran Gavrilović.

Radakcija: Milutin Bogosavljević, Dragan Veselinov, Đordije Vuković i Vladimir Gligorov.

Adresa Redakcije: Mišarska 11, Beograd, tel. 332-087.

Cena broja 20 dinara, za inostranstvo 30 dinara. Godišnja pretplata 220 dinara, za inostranstvo 340 dinara. Pretplatu slati poštanskom uputnicom na adresu Zoran Gavrilović, Mišarska 11, Beograd, sa naznakom "Za Zbornik".

Stampa: GRO "Glas", Beograd, Vlajkovićeva 8

Rukopisi se ne vraćaju.